

DISCUSSIEDOSSIER ARCHIEFVERNIETIGING

Het bestuur van het Nederlands Historisch Genootschap (NHG) heeft op 24 september 1993 een discussiebijeenkomst gewijd aan het probleem van de selectie en vernietiging van overheidsarchieven. Aanleiding hiertoe was een schrijven van de rijkscommissie voor de archieven (RCA) dat vergezeld ging van de nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst*.

Deze nota kan men opvatten als een fundamentele kritiek op recente ontwikkelingen in het denken over archiefvernieting bij de rijksarchiefdienst en het ministerie van binnenlandse zaken. Recent ontwikkelde strategieën inzake de zogenaamde macro-selectie van grote archiefbestanden worden in deze nota als eenzijdig gekwalificeerd en door hun onevenwichtigheid als schadelijk beschouwd voor het toekomstig historisch onderzoek. De nota tracht een aanzet te geven tot een meer evenwichtige selectiemethodiek door aandacht te schenken aan de ontwikkeling van een cultuur-historische selectiemethodiek.

De organisatoren hebben gekozen voor een opzet van de discussie die zoveel mogelijk de bespreking van eventuele ongelukken betreffende vernietigingen zou vermijden. Zij hebben beoogd het debat zoveel mogelijk op het niveau van uitgangspunten, theorievorming en procedures te laten verlopen. De inleiders zijn gekozen met het oog op het verkrijgen van een zo scherp mogelijk beeld van de selectie- en vernietigingsproblematiek en van de recent aan de dag getreden verschillen van mening ter zake.

Het discussiedossier bestaat uit de volgende onderdelen:

- I Een schets van de vernietigingsproblematiek (die gebaseerd is op de tekst die aan de deelnemers aan de discussiedag te samen met de nota van tevoren is toegezonden¹), 723-729
 - II Inleiding op de zeven discussiebijdragen, door P. M. M. Klep, historicus, 730-736
 - III Praktijkervaringen van een gemeentearchivaris, door W. Chr. Pieterse, archivaris van de stad Amsterdam, 737-739
 - IV Bewaren in niveaus, door A. J. M. den Teuling, archiefinspecteur, 740-743
 - V Keurend gekozen. De selectie van archieven van de rijksoverheid van na 1945, door R. C. Hol, archivaris van de rijksarchiefdienst, 744-753
 - VI Archiefselectie: een zaak van meer dan alleen beleid, door B. de Graaff, historicus, 754-763
 - VII Een complementaire informatiegerichte archiefselectie, door P. M. M. Klep, 764-771
 - VIII Archiefselectie en vernietiging. Een visie vanuit de economische en sociale geschiedenis, door P. Kooij, historicus, 772-776
 - IX De journalist en archiefvernieting, door G. Mulder, journalist, 777-782
 - X De tekst van het door het bestuur van het NHG uitgebrachte advies, 783-785
- 1 De nota is nog verkrijgbaar bij het secretariaat van het NHG, tel. 070 3140363.

I Een schets van de vernietigingsproblematiek

Selectie en vernietiging van archiefmateriaal. Een discussie tussen archivariissen en historici

Er is veel beweging op het front van de vernietiging van overheidsarchieven. Het is voor historici de moeite waard de discussie over de principes van de archiefselectie goed te volgen. Essentiële kritische functies van de archieven inzake scholing, vorming en kritische wetenschap zijn in het geding. De vernietiging van BVD-archieven haalt voortdurend de pers.

De huidige selectieprocedures

De overheid selecteert haar eigen archieven, heeft de vernietiging ervan in eigen hand en vernietigt thans op nog nooit geziene schaal. Vernietigingslijsten spelen een essentiële rol in de beheersing van de enorme papiermassa's. De rijkscommissie voor de archieven (RCA), onderdeel van de raad voor cultuurbeheer, heeft tot taak erop toe te zien dat het meest waardevolle materiaal wordt bewaard.

Bij het toekennen van grote of geringe waarde aan archivalia dienen twee wettelijk omschreven belangen in het oog gehouden te worden. Allereerst het blijvend belang van archivalia voor de *overheidsorganen en voor de recht- en bewijszoekenden*. Men zou dit het 'administratief belang' kunnen noemen. Onder meer wegens mogelijk vervelende repercussies van ten onrechte vernietigde stukken wordt ook het juridisch aspect zorgvuldig bewaakt.

Daarnaast bestaat het wettelijk criterium 'van blijvend belang voor het historisch onderzoek'. Het gaat hier om wat het 'cultureel belang' van archieven kan worden genoemd, waaronder begrepen het wetenschappelijk belang. Dit 'cultureel belang' van archieven impliceert een afzonderlijk bewaringscriterium. Toepassing van dit criterium levert een bepaalde verzameling archivalia op. Daarnaast bestaat het eerder genoemde 'administratief belang', grondslag voor een tweede logische verzameling van te bewaren archivalia. Niet zelden zal er een redelijke overlapping van deze logische verzamelingen bestaan, soms is dit echter niet het geval.

Er mag niet zo maar vernietigd worden: daartoe worden de zogenaamde vernietigingslijsten gehanteerd. Per (type) archief wordt omschreven welke (gelijksoortige) archiefstukken vernietigd moeten worden, met eventueel een termijn van één, twee, vijf of tien jaar. Deze vernietigingen vinden niet alleen plaats in 50 jaar oude archieven, maar steeds meer ook in lopende archieven *bij de archiefvormende administratie* zelf. Het rijksarchief verlangt immers, dat de vernietigingslijsten worden toegepast *voordat overdracht naar de archiefbewaarplaatsen doorgang vindt*.

De wetgever heeft een procedure bepaald waarbinnen de vernietigingslijst tot stand komt. De praktijk leert dat de ambtelijke fase, het zogenaamde driehoeksoverleg, de cruciale fase is. Daarna toetst de RCA of de lijst in orde is. Het gebeurt nogal eens, dat deze toetsing aanleiding geeft om bepaalde archiefbestanden vooralsnog te bewaren. Het blijkt zelden zo te zijn dat er nog stukken bewaard dienen te worden omdat het administratief belang daarmee gemoeid is: meestal gaat de discussie over archivalia die van blijvend belang geacht kunnen worden voor het historisch onderzoek. Dit wijst erop, dat de ambtelijke voorfase niet in alle opzichten tot een voor de RCA voldoende evenwichtig resultaat leidt. Het culturele bewaringscriterium is kennelijk het meest problematische. Het systeem van de vernietigingslijsten brengt in ieder geval met zich mee, dat de RCA een zekere controle uitoefent op de selectie en vernietiging van archivalia. Overigens vinden veel vernietigingen plaats op grond van de zogenaamde incidentele vernietiging: dit gebeurt zonder dat de RCA daarover moet adviseren, hetgeen weinig bevredigend is.

De vernietigingslijsten zijn niet bijzonder gedetailleerd: de selecteur heeft altijd zelf nog een marge. In principe wordt bij de zogenaamde traditionele methode van uitvoering van de selectie

nog eens gekeken of er bij het te vernietigen materiaal nog stukken van bijzonder historisch belang zijn. De massaliteit van het materiaal (men denke aan de departementale archieven) en het gebrek aan menskracht verhinderen echter steeds meer dat archivariissen nauwkeurig kunnen kijken wat er eventueel uit de vernietigbare stukken nog gered zou moeten worden. De RCA heeft nauwelijks kennis omtrent het proces van de feitelijke vernietiging. In een aantal gevallen zou een begeleidingscommissie bij vernietiging aangewezen zijn. Vele vernietigingslijsten zijn aan een zekere revisie toe. Bovendien is er thans een tendens om niet meer te denken in termen van al dan niet vernietigbare archivalia (waarbij naar de *informatie* gekeken wordt die in de stukken is opgeslagen), maar van al dan niet belangrijke *'handelingen* van de overheid' (waar allerlei stukken bij horen). Dat werkt vlugger en — zo zeggen de voorstanders — is objectiever.

De uitwerking van een administratieve selectietheorie

Langzamerhand wordt de conclusie onvermijdelijk dat de archivariissen aan het afstappen zijn van het telkens ad hoc en per archiefstuk beslissen of het bewaard dient te worden. Het is duidelijk dat ad hoc beslissingen het tempo veel te veel drukken. De archivariissen worden geconfronteerd met massaliteit van archieven en steeds hogere eisen van arbeidsproductiviteit. De traditionele selectiemethodiek, waarbij de vernietigingslijst zeer bedachtzaam wordt toegepast, is vooreen aantal archivariissen bijna ondoenlijk geworden. Zij zijn de uitdaging aangegaan en ontwikkelen in hoog tempo een gerichte vernietigingstheorie die hen in staat moet stellen verantwoord en toch behoorlijk snel tot beslissingen te komen. In dit opzicht lopen zij voor op vele buitenlandse vakbroeders.

In 1992 verscheen een belangrijke informatiebrochure van het Algemeen Rijksarchief/ PIVOT, getiteld *Van de selectie van papier naar de selectie van handelingen*, waarin een uitgewerkte selectiemethode wordt behandeld die gebaseerd is op het handelen van de overheid. PIVOT is een projectorganisatie die sedert mei 1991 belast is met het beheer van de overgedragen archieven van de rijksorganen. Dit is een enorme onderneming. Voor de centrale rijksorganen (veelal departementen) wordt de bruto instroom van archieven van de periode 1943-1973 op 500 km geschat. Tegelijk moeten de ernstige problemen van de lopende archiefzorg bij de rijksoverheid, waar nog eens 500 km zit voor de periode 1973-1993 en waar de digitalisering van informatie oprukt, worden aangepakt.

Welke criteria hanteert PIVOT bij de selectie van het materiaal, waarvan naar schatting van de algemene rijksarchivaris 95 % vernietigd zal worden? In de brochure vindt men de volgende passage die veel verheldert.

PIVOT hanteert als uitgangspunt dat de informatieve waarde van een document (zowel op papier als op andere informatiedragers) nauwelijks objectief te bepalen is, want de informatiewaarde varieert per persoon, afhankelijk van de gehanteerde vraagstelling. De selectie moet uitgevoerd worden vanuit het gezichtspunt van het overheidsorgaan of de organen, die deze documenten in het kader van hun taak en het daaruit voortvloeiende handelen hebben ontvangen of geproduceerd. Niet de informatiewaarde van documenten vormt het uitgangspunt, maar de waardebeoordeling van taken van overheidsorganisaties. *Het doel van de selectie moet ons inziens zijn: het mogelijk maken van de reconstructie van dit overheidshandelen op hoofdlijnen. Wanneer het geselecteerde archiefmateriaal die hoofdlijnen weerspiegelt, is de selectie naar onze mening geslaagd (ii)*¹.

Het nieuwe van deze methodiek is bovendien dat een speciaal hulpinstrument wordt ontwikkeld: het institutioneel onderzoek. Nagegaan wordt hoe de lijst van handelingen van de overheid er 1 W. D. Küller, *Van de vernietiging van archiefbescheiden naar de selectie van handelingen. Een methode voor de vervaardiging van een archief-selectie-instrument uitgaande van het handelen van de overheid* (Den Haag, 1992).

uitziet². Deze gerichtheid op het handelen van de overheid werkt door op tenminste twee niveaus van het systeem van archiefvernietiging: bij het opstellen van de normatieve vernietigingslijsten en bij het feitelijk selecteren en vernietigen. Ook mag men aannemen dat bij de zogenaamde incidentele vernietiging deze op het handelen van de overheid afgestemde selectiemethodiek doorwerkt. De waarde van de informatie die in een archief is opgeslagen geldt in het geheel niet als basis voor de selectie. Ook in een recent interview met vier archivariissen in het *Historisch Nieuwsblad* vindt men deze denkwijze terug. Een duidelijk, doorzichtig en reconstrueerbaar selectiebeleid moet voorop staan, waarbij geldt dat overheidsarchieven niet worden bewaard voor historisch onderzoek, maar om ambtelijk handelen te kunnen reconstrueren. Anderzijds: ook binnen de archiefwereld bestaat er over het thema vernietiging en selectie onenigheid³.

Vermeldenswaard is dat in het najaar van 1991 door het ministerie van binnenlandse zaken een boekwerk is gepubliceerd, getiteld *Omslag in opslag 4*. Hier gaat het om het beheer van de 500 km actuele, dynamische archieven op de ministeries en bij andere overheidsorganen. De oprukkende efficiëntie verlangt dat veel sneller en grootscheepser dan tot nu toe beslissingen worden genomen over het al dan niet bewaren van papieren van computerinformatie. Uitgegaan wordt van een administratief bewaarbeleid, dat gebaseerd is op het *voor de dienst waarneembaar belang* van de opgeslagen informatie ten behoeve van de werkprocessen van de overheid. De voorwaarden voor een adequate bewaking van het 'historisch belang' zijn hierbij nog niet geformuleerd. Bovendien rijst de vraag, wat hier onder het historisch belang begrepen moet worden. Ook hier denkt men in termen van het bewaren met het oog op 'het kennen van het handelen van de overheid'. De RCA heeft intussen de nodige kritiek geuit op *Omslag in opslag*⁵.

Eenzijdigheid in de selectietheorie

Bij nader toezien blijkt de meest uitgewerkte (PIVOT-)selectietheorie te vertrekken van een welbepaald uitgangspunt: primair dient te worden bewaard wat voor de reconstructie van het handelen van de overheid nodig is. De nadere specificatie van deze theorie is nog in volle gang. Men kan deze theorie met enig recht een 'administratieve theorie' noemen. Men redeneert vanuit het grote belang om later het handelen van de overheid te kennen. De overheid moet bewijzen kunnen aanvoeren als er vragen komen van burgers en politici, terwijl het ambtelijk en politiek apparaat behoefte heeft aan enig materiaal om te kunnen reflecteren op zijn eigen daden. De archivariissen hebben tegenwoordig een zeer belangrijke functie erbij gekregen: namelijk om waakhond van de openbaarheid te zijn. Met bewaring worden juridische en administratieve en zo men wil morele belangen van de overheid gediend, terwijl bovendien deze selectietheorie tot bewaring van materiaal zal leiden dat speciaal voor institutioneel- en politiek-historisch onderzoek van groot belang is. Ook helpt het handelingenperspectief uitstekend om verspreide informatie op de ministeries (in bureaulades van ambtenaren!) in het totale archief te integreren.

Men kan zich afvragen of het fundamentele uitgangspunt van deze 'administratieve theorie' voldoende in overeenstemming is met de maatschappelijke motieven om archieven op lange termijn te bewaren. Men denke aan de financiering van de openbare archieven. De samenleving is slechts bereid voor zeer langdurige instandhouding van kostbare archieven te betalen zolang zij rijke bronnen van gevoelens, informatie en kritische reflexie op de samenleving vormen, niet bij voorbaat beperkt tot het handelen (op hoofdlijnen) van het ambtelijk en politiek apparaat. Aldus geredeneerd zijn archieven geen element van het overheidsapparaat, maar culturele in-

2 Zie de inmiddels gepubliceerde PIVOT-brochures 1-8.

3 *Historisch Nieuwsblad*, II (1993) i, 31.

4 Ministerie van binnenlandse zaken, *Omslag in Opslag* (Den Haag, 1992).

5 Rijkscommissie voor de archieven, *Advies nr. 403* (25 maart 1993).

vesteringsgoederen, in de praktijk te rekenen tot de zorg van de ministers die onderwijs en cultuur in hun portefeuille hebben. Als de actueel denkende burgers, journalisten, kamerleden, ambtenaren en advocaten verdwenen zijn, verschijnen de talloze vertegenwoordigers van veel abstractere maar daarom niet minder belangrijke sectoren van onderwijs, vorming, kunsten, wetenschappen en vrije tijdsbesteding als de lange termijn-gebruikers van de — door de overheid zelf— geselecteerde archieven. De archivariissen als professionele groep worden hier geconfronteerd met hun (ook wettelijk erkende) culturele functie in de samenleving: deze groep is niet alleen beheerder van archieven, maar ook de cultureel (waaronder begrepen: wetenschappelijk) gevoelige en bedachtzame selecteerder en verwerper ervan.

In het materiaal van de overheid weerspiegelt zich in een bepaalde vorm de totale maatschappij, omdat de overheid zich zo sterk met de samenleving vermengd heeft. Cultureel gesproken is de overheid geen 'dienst' of apparaat, maar een alles omvattende dimensie. Daardoor zijn dankzij overheidsarchieven niet alleen de politieke en institutionele geschiedenis maar ook de sociale, demografische, economische, culturele, etnische, landschappelijke, geografische, monetaire, planologische, technische, medische, architectuur-, universiteits-, wetenschaps-, onderwijs-, bedrijfs-, zee- en rechtsgeschiedenis (en nog vele andere specialismen) tot ontwikkeling gekomen. Met schrik realiseert men zich dat indien de overheidsarchieven vanaf hun ontstaan in de middeleeuwen volgens het (PIVOT-) principe van bewaring tot het kennen van 'het handelen van de overheid' zouden zijn gereduceerd, deze takken van kennis over onze samenleving nauwelijks zouden bestaan. Ook de enorme massa van de genealogen en lokale (amateur-) historici zou zich van het overgrote deel van de micro-informatie uit ambtelijk materiaal als patentregisters, belastingkohieren, bijlagen van rekeningen, procesdossiers, armen-dossiers, basismateriaal van ambtelijke registraties, tellingen, enquêtes, lijsten enzovoort beroofd weten. Vanuit het maatschappelijke belang geredeneerd kan men bijgevolg stellen: niet omwille van het kennen van de overheid bewaart men, maar omwille van de kostbare (zij het noodzakelijkerwijze onvolledige) informatie over de totale samenleving die in archieven van de overheid voorhanden is.

Dan valt niet in te zien waarom men zich bij de selectie uitsluitend zou beperken tot de bescheiden die betrekking hebben op het handelen van de overheid en de overige kostbare feitelijke informatie over de betrokken burgers zou vernietigen. Natuurlijk dient er zwaar geselecteerd te worden, maar het gaat hier om de principes. Archieven bewaren betekent: investeringen doen in het cultureel vermogen van de toekomst en aldus bijdragen aan een continu proces van maatschappelijke vorming, identiteitsontwikkeling en zelfreflectie. Uit het feit dat de archiefbewaarpplaatsen grote hoeveelheden particuliere archivalia bevatten kan men trouwens afleiden hoezeer het archiefwezen zich bewust is van deze culturele taak.

Aldus is het bestaan van een eigenstandig cultureel belang nog eens onderstreept, waarbij herinnerd mag worden aan het feit dat ook de wetgever dit belang erkent en vastlegt. De RCA maakt hiervan gebruik door bij de behandeling van conceptvernietigingslijsten onder meer het historische aspect zorgvuldig te bezien. Niet zelden neemt de RCA min of meer ad hoc aanvullende bewaringsbeslissingen. Ook archivariissen die in de rol van selecteur vernietigingslijsten toepassen, zullen niet zelden nog aanvullende bewaringsbeslissingen nemen.

Aldus worden brokken maatschappelijke informatie bewaard, niet voor het kennen van het overheidshandelen maar voor het kennen van de samenleving. Dit ad hoc karakter van de culturele selectie wijst evenwel op een ernstig gebrek aan systematiek bij de culturele waardering van archieven. Gegeven de drift naar globalere en snellere selectiemethoden mag dit een punt van grote zorg genoemd worden.

Reactie van de RCA: zoeken naar een culturele selectietheorie

De RCA heeft besloten zich nadrukkelijk naderte bezinnen op het 'cultureel belang' (met daarin begrepen het wetenschappelijk belang). Het is gebleken dat het cultureel belang van archieven weliswaar in brede kring en zeker ook onder de archivariissen — wordt erkend en gehonoreerd, maar dat het zowel theoretisch als praktisch veel minder duidelijk omschreven is dan het administratief belang en — wat bezorgdheid heeft gewekt — ook te weinig expliciet zichtbaar is in de tekst en verantwoording van de (concept-)vernietigingslijsten. Deze stukken worden opgesteld in een ambtelijk vooroverleg, het zogenaamde driehoeksoverleg. Ook bij de incidentele vernietiging en bij de toepassing van vernietigingslijsten wordt de culturele waarderingsdimensie niet voldoende zichtbaar. Er bestaan geen 'culturele waarderingsrapporten' of iets dergelijks. Het is opmerkelijk dat ter voorbereiding van het administratief selecteren binnen PIVOT wél een grote belangstelling bestaat voor het institutioneel onderzoek naar de taken van de rijksorganen, maar dat *niet* geïnventariseerd wordt welke concrete informatie door het betrokken orgaan is verzameld, bewerkt, gevormd en doorgegeven. Het institutioneel onderzoek resulteert in taakomschrijvingen, niet in omschrijvingen van de aanwezige informatie.

De thans in ontwikkeling zijnde 'administratieve selectietheorie' is niet fundamenteel gebaseerd op de urgentie om *informatie* met een hoge culturele waarde te bewaren. Soms botst dit. Zo wordt bij het '*opschonen*' en selecteren veel potentieel kritisch materiaal vernietigd, in de mate waarin inlichtingen, notities, concepten, kladjes en ambtelijke aantekeningen het moeten afleggen tegen gesynthetiseerde en definitieve stukken aan de top. Men kijkt binnen deze theorie bijvoorbeeld ook nogal zuur aan tegen het *massa-materiaal* van dossiers en dergelijke. Het gaat hier niet alleen om het BVD-archief, de archieven van de Bijzondere Rechtspleging van na de tweede wereldoorlog, de archieven van kantongerechten en rechtbanken, maar ook minder opvallende massale bestanden, als die van bijstandsgerechtigden, politiedossiers, ontgrindingen, ruilverkavelingen, (lozings- en bouw-) vergunningen, enzovoort.

Het administratieve vertoog levert een waarderingsperspectief op waarin dergelijke bestanden op een bijzonder selectieve wijze bekeken worden: enkele voorbeelden uit dit massale micro-materiaal kunnen bewaard blijven met als doel *de werkwijze en mogelijke beleidsontwikkeling* van de overheid later te kunnen reconstrueren. Nadat een juridisch noodzakelijke termijn verlopen is kan het materiaal van de uitvoerende diensten verder vernietigd worden, altijd behoudens ad hoc redeneringen wegens een gebleken belang. Soms duikt er namelijk een onderzoeker op die het materiaal nodig heeft en dan is men bereid daar welwillend naar te kijken. Op het punt van het massale micro-materiaal wordt het gebrek aan een uitgewerkte culturele visie op de selectie van archiefmateriaal er niet minder schrijnend en riskant door.

Natuurlijk is het uitspreken van culturele waarderings geen eenvoudige zaak. Het subjectieve element is noodzakelijk aanwezig. Overigens: is de 'administratieve selectietheorie' wel zo objectief? Ook daar moeten waarderings over het relatieve belang van de vele taken uitgesproken worden, die op zichzelf een discussie rechtvaardigen. Slechts het handelen en niet de materie waarmee gehandeld wordt — de informatie waarmee de ambtenaren in de weer zijn — wordt reconstrueerbaar gemaakt. Waarom eigenlijk? Hierarchisch hogere organen hebben meer kans op bewaring dan lagere. Een van de meest opvallende waarderings is, dat beleidstaken hoger aangeslagen worden dan uitvoerende taken. Werkprocessen van beleidsambtenaren zijn kennelijk interessanter dan die van de uitvoerende diensten. Soms zijn beleid en uitvoering onontwaaarbaar met elkaar verbonden. Ook dan worden knopen doorgehakt.

Subjectieve bewaringsbeslissingen zijn in beide selectietheorieën onvermijdelijk. Het praktische probleem van waarderingsuitspraken zit in het bereiken van de noodzakelijke consensus.

De consensus over de lijst van belangrijkste handelingen ligt in de normatieve sfeer (wet- en regelgeving!) en is door de nabijheid van de betrokkenen op de departementen heel duidelijk. In het driehoeksoverleg zal van ambtelijke zijde precies aangegeven worden wat bewaard dient te worden. Hoe moet dat met de culturele waarderingsuitspraken? Hier spelen twee problemen. Ten eerste is een waardering van informatie slechts mogelijk als er een informatie-onderzoek is ingesteld. Van groot belang is dan, dat naast 'institutioneel onderzoek' ook de *informatiestromen en -systemen bij de overheid* deugdelijk worden omschreven. Ten tweede is het niet mogelijk vernietigingscriteria af te stemmen op de particuliere onderzoekinteresses van een of andere historicus. Er moet een min of meer aanvaard kader zijn om het cultureel belang van stukken te waarderen. Dit kader dient ontwikkeld te worden. Een feitelijke toepassing van bewaarprincipes zou commissariaal—intersubjectief— moeten plaatsvinden en in procedures moeten worden vastgelegd.

Er bestaan reeds procedures: het ambtelijk driehoeksoverleg met - als sluitstuk - de RCA, de incidentele vernietiging, de begeleiding van vernietiging. Zij ontberen echter een expliciete culturele waarderingsfase. Hier valt wel wat aan te doen. Men zou hierbij kunnen denken aan een systeem, waarin archivariissen aan 'cultuurkenners' zorgvuldig voorbereide vragen voorleggen van het type: 'welke archivalia van dit archief acht u vanuit cultureel oogpunt het meest waardevol, en waarom'? Een goede procedure zou aldus selectie-adviezen op basis van culturele argumenten kunnen opleveren. Mogelijk zou het Nederlands Historisch Genootschap een aanspreekpunt kunnen zijn voor dergelijke adviezen.

Aldus zou een parallele aanpak ontstaan van enerzijds een selectie van handelingen (met institutioneel onderzoek) en anderzijds een selectie van informatie (met een informatie-onderzoek). Zou dit niet een theoretisch meer evenwichtige en praktisch meer zorgvuldige combinatie opleveren dan toepassing van één van beide?

Een RCA-discussienota

Op verzoek van de commissie heeft P. M. M. Klep een discussienota vervaardigd, getiteld *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* 6. Paragraaf 2 van deze discussienota vormt de kern van de notitie.

Wat zou het denkraam moeten zijn van 'de culturele waardering'? Hoe ziet een culturele waardering van archieven eruit? Het kortst mogelijke antwoord luidt: we zullen moeten trachten uit te maken welke waarde archiefmateriaal heeft voor 'het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur nu'. Het meest waardevolle materiaal dient bewaard te worden voor latere generaties. Een heet hangijzer is de praktische vraag op welke elementen men dient te letten als men de 'culturele waarde' van archieven wenst te bepalen (par. 2.3). Voor zover uit discussies onder archivariissen valt af te leiden bepaalt men zich thans bijna automatisch tot een heel specifieke invulling van de culturele waarde van archieven, namelijk de samenvattende informatieve waarde van bepaalde stukken. In de nota wordt uiteengezet dat er niet één maar drie invullingen van de culturele waarde lijken te bestaan:

1 sommige archieven of archiefstukken hebben een specifieke symbolische waarde en verdienen daarom bewaard te worden;

2 bepaalde archieven of archiefstukken kennen — de meer vertrouwde — hoogwaardige descriptieve (informatieve, synthetische) waarde en

6 P. M. M. Klep, *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* (Nijmegen, oktober 1992, 54 blz.).

3 sommige archiefbestanden kenmerken zich dooreen buitengewone analytische en kritische waarde, reden waarom ze bewaard zouden moeten worden.

Vervolgens wordt besproken hoe de beoordeling van de culturele waarde van archieven in de procedure van de totstandkoming van vernietigingslijsten (en bij toepassing van die lijsten) explicieter en effectiever kan worden vastgesteld (par. 2.4). Onderstreept wordt het feit dat de culturele waardebepaling als tijd-, omstandigheden- en ook persoonsgebonden verschijnsel nooit geheel objectief en exact te omschrijven is (dit geldt trouwens ook voor essentiële aspecten van het administratief belang). Daar de culturele waarde van archieven niet meteen af te lezen is uit objectieve elementen is er steeds een weloverwogen kwalitatief oordeel nodig gebaseerd op een cultureel (niet: administratief) referentiekader. Men moet heel wat weten — onder meer wat er in de samenleving speelt en wat voor soort gebruik men van bepaald materiaal zou kunnen maken — om cultureel verantwoord te kunnen bewaren.

Aldus lijkt het mogelijk een intersubjectieve consensus te bereiken door het betrekken van (meerdere) adviezen van externe culturele experts bij het driehoeksoverleg, bij incidentele vernietiging en bij begeleidingscommissies van vernietigingslijsten. Komt men er niet uit, dan zal de RCA als toetsingsorgaan bij wijze van uitzondering de knoop moeten doorhakken, waarbij de waarderingsrapporten belangrijke steunpunten zullen zijn. Men moet er echter van uit gaan, dat in de ambtelijke voorfase naar een evenwichtig vernietigingsvoorstel gestreefd wordt, waarin zowel de administratieve als de culturele gedachtengang verdisconteerd wordt.

De RCA ziet in deze paragraaf 2 de voornaamste discussiepunten en wacht met grote belangstelling af of de beheerders van archiefbewaarplaatsen (die hier beschouwd worden als onmisbare culturele agenten in de samenleving) en de archiefgebruikers uit de culturele en wetenschappelijke wereld, te samen met hun professionele organisaties, de teneur ervan kunnen onderschrijven. Als niet op de een of andere wijze het cultureel belang krachtiger gestalte krijgt, dan valt te verwachten dat slechts het administratief belang als verdediging tegen vernietiging van de archieven over blijft.

II Inleiding op de zeven discussiebijdragen

P. M. M. KLEP

Er bestaat in Nederland een goed uitgewerkt systeem dat de vernietiging van archieven probeert te regelen. De commotie betreft niet zozeer de traditionele selectiemethodiek (heel wat archivarissen voelen zich ten onrechte plotseling in het beklaagdenbankje), maar spitst zich toe op macro-selectiegrondslagen en -methodieken die in het bijzonder op de naoorlogse departementale archieven zullen worden toegepast. Bovendien zijn er reeds signalen dat deze nieuwe selectie-opvattingen van PIVOT—een dynamische afdeling van de rijksarchiefdienst—zullen gaan doorwerken in de bestaande traditionele selectiemethodiek, ook in provinciale en gemeentelijke archieven 1.

De onenigheid over de beginselen van archiefselectie is sedert twee jaar een publieke zaak en blijft de publieke opinie beroeren. P. W. Klein, de voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap (NHG), liet in zijn jaarrede van 17 oktober 1991 al weten ten zeerste gekant te zijn tegen nieuwe selectiemethoden van de rijksarchiefdienst². F. C. J. Ketelaar, de algemeen rijksarchivaris, schreef vervolgens onder de kop 'Historisch Genootschap moet tijdig de trom roeren' dat archieven inderdaad te belangrijk zijn om alleen aan de archivarissen over te laten³. Als hij zoiets zegt, dan is er ook reden voor.

Sedert eind 1991 is binnen de rijkscommissie voor de archieven (RCA) al heel wat gediscussieerd over (toen nog niet uitgekristalliseerde) beginselen van macro-archiefselectie die binnen de rijksarchiefdienst aan het ontstaan waren. De nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* kwam in oktober 1992 gereed 4. Het is van belang te vermelden dat in 1992 tevens de 'katechismus' van de zogenaamde PIVOT-methode in een aparte brochure gepubliceerd werd⁵: dit stuk wordt in de RCA-nota niet besproken. Over beide publikaties verscheen een korte bijdrage in dit tijdschrift⁶. Begin 1993 is de nota *Archieven bewaren* door de rijkscommissie voorgelegd aan het genootschap. De deelnemers aan de jaarvergadering is een exemplaar toegestuurd. Het antwoord van het bestuur van het NHG aan de RCA vormt de laatste bijdrage aan dit discussiedossier. Bovendien heeft het NHG een permanente archiefcommissie ingesteld (tel. 070-3140363), die tevens als een discussie- en meldpunt van selectieproblemen dienst doet.

In dit verband is het interessant te constateren dat al heel wat personen—ook in de pers—zich geroepen voelen om over (dreigende) archiefvernietigingen te rapporteren. Het NHG zal hier later op terugkomen. Voorlopig kan worden geconstateerd dat er zich verschillende 'soorten' achteraf betreunde archiefvernietigingen hebben voorgedaan:

1 Zie ook een interview met archivarissen over de nieuwe wijze van selecteren in het *Historisch Nieuwsblad*, II (1993) i, 31.

2 'Jaarrede van de voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap, 17 oktober 1991', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVI (1991) iv, 680-681. Zie ook bijdrage in *NRC-Handelsblad* van 9 november 1991.

3 *NRC-Handelsblad*, 18 november 1991.

4 P. M. M. Klep, *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* (Nijmegen, oktober 1992, 54 blz.). Zie ook: P. M. M. Klep, 'About ethics of appraisal of archival records', *JANUS. Archival Review* (1992) ii, 61-71.

5 W. D. Küller, *Van de vernietiging van archiefbescheiden naar de selectie van handelingen. Een methode voor de vervaardiging van een archief-selectie-instrument uitgaande van het handelen van de overheid* (Den Haag, 1992, 58 blz.).

6 P. M. M. Klep, 'Selectie en vernietiging van archiefmateriaal. Waar blijft het standpunt van de historici en van het Nederlands Historisch Genootschap', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVIII (1993) i, 190-197.

1 Vernietigingen op basis van door de RCA goedgekeurde vernietigingslijsten, uitgevoerd op de ministeries, bij de gemeenten of bij de diensten van de administratie. Deze lijsten, die het vernietigbaar materiaal specificeren, zijn meestal erg globaal en laten de mogelijkheid open om historisch belangrijke bescheiden ad hoc te bewaren. Bij een maximale vernietigingsdruk impliceert dit systeem echter dat alle vernietigbaar materiaal ook werkelijk vernietigd wordt. Dit gebeurt bijvoorbeeld als er onvoldoende middelen zijn om bekwame selecteurs met een historische achtergrond te betalen. Formeel-ambtelijk valt dan niemand een verwijt te maken, tenzij er aantoonbare fouten gemaakt zijn. De dienst is immers niet *verplicht* uit het vernietigbaar materiaal nog interessant cultureel materiaal te selecteren. Dat wordt geacht de verantwoordelijkheid van de cultuursector te zijn. Zoals al heel vaak is beklemtoond is echter lang niet altijd precies van tevoren aan te geven welke deelbestanden historisch relevant zijn: dat dient een verstandige selecteur nader te bekijken. Dit probleem is des te prangerend als macro-selectie in het spel is: een selecteur die niet historisch gevormd is, kan hier conform alle regels cultureel belangrijk materiaal vernietigen.

2 Op basis van door de RCA goedgekeurde vernietigingslijsten in de archiefbewaarplaatsen van de archiefdiensten. Dit lijkt al veel merkwaardiger: men mag immers verwachten dat materiaal dat al in het openbaar archief is opgeslagen zeer zorgvuldig op zijn culturele waarde zal worden beoordeeld. Ook hier blijkt 'het historisch belang' het niet altijd zo gemakkelijk te hebben, vooral niet waar macro-selectie opgang maakt.

NB Sommige lijsten zijn intussen al aardig verouderd, zodat een revisie zo langzamerhand urgent wordt. Zolang de RCA uit kon gaan van de traditionele, bedachtzame vernietigingspraktijk kon men het vrij snel eens worden over een lijst. Naarmate men thans echter rekening moet houden met de mogelijkheid dat die praktijk niet meer bestaat, ontstaat een andere situatie. De lijsten zullen opnieuw moeten worden bekeken. Er is nog een tweede punt. Daar waar macro-selectie beoogd wordt, zal ook een culturele macro-selectiemethodiek moeten worden geïmplementeerd. Is deze er nog niet, dan zal tot uitstel van vernietiging moeten worden besloten. De historische selecteur zal trouwens ook in geval van macro-selectie absoluut niet gemist kunnen worden.

3 Op basis van door de minister niet conform het RCA-advies vastgestelde vernietigingslijsten. Soms komt de RCA met bezwaren die niet gehonoreerd worden. Er wordt dan legaal vernietigd wat de RCA had willen behouden. Vermoedelijk is dit type vernietiging niet zo omvangrijk.

4 Op basis van de zogenaamde incidentele vernietigingen. Deze voltrekken zich buiten het gezichtsveld van de RCA. Men mag echter aannemen dat de problemen die bij 1 en 2 gesignaleerd zijn zich ook hier voor zullen doen.

5 Ongecontroleerde archiefvernietigingen. Deze mogelijkheid kan niet worden uitgesloten. Voorafgaande aan de feitelijke vernietigingen bestaat de praktijk van het 'schonen' van archieven. Dit gebeurt onder meer door de centrale archiefselectiedienst in Winschoten. Over deze praktijk is weinig bekend. Intussen is wel duidelijk geworden dat ook hierin rekkelijke en precieze uitvoeringen mogelijk zijn. Een historisch gevormde selecteur die over enige onderzoekstijd beschikt zal een ander produkt afleveren dan de administratief gerichte uitvoerder die onder tijdsdruk staat.

De selectiemethodiek

Zeven personen voerden het woord: drie historici, drie archivariissen en een journalist. De (bijgewerkte) teksten van hun voordrachten zijn in dit dossier opgenomen. Zij brachten vele aspecten van de selectiemethodiek ter sprake. De sprekers definieerden ieder voor zich het

selectieprobleem. Hoe ziet hun respectievelijke selectieprobleem eruit en welke aanpak kiezen zij? Gaan zij uit van een micro- of een macro-selectie? Zien zij als basis van de selectie de 'handelingen van de overheid' of de 'informatie in het archief'? Welke kennis moet men volgens de respectievelijke sprekers hebben om een goede selectie door te voeren? Voelen zij voor culturele waarderingscriteria zoals die in de RCA-nota zijn opgenomen? Wat vinden de gebruikers van de PIVOT-selectiemethodiek?

De archivariissen becommentariëren de selectieproblematiek vanuit hun eigen werkomgeving. Mevrouw Pieterse verkeert in de positie van de gemeentearchivaris die werkt met een reeds geruime tijd geleden vastgestelde vernietigingslijst voor de gemeentearchieven die van het traditionele type is. Dit wil zeggen dat het vernietigbaar materiaal opgesomd is in categorieën van documenten die gelijksoortig zijn. Niet deze vernietigingslijst, maar de effectuering daarvan wordt besproken. Haar nadere selectiemethodiek is — zo blijkt — traditioneel. De vernietigingslijst is niet opgebouwd als een lijst van handelingen van de overheid, zoals PIVOT dat doet. De archivaris kijkt naar de inhoud van de archiefbescheiden, ook naar de vernietigbare bescheiden. De selecteur wordt geacht nog eens goed te kijken alvorens daadwerkelijk te vernietigen. Daarbij spelen zowel veranderingen in de geschiedbeoefening als specifieke lokale historische ontwikkelingen een rol. Een uitgewerkte culturele selectietheorie wordt daarbij niet gebruikt. Een explicitering lijkt haar wenselijk. Zij constateert overigens, dat in de praktijk de in de RCA-nota genoemde symbolische, descriptieve en analytische waardering van informatie reeds gehanteerd worden. Interessant is dat er ook steekproeven worden genomen uit massabestanden wegens de analytisch-kritische waarde ervan. Zij wijst tenslotte op het grote probleem van de computerbestanden, de zogenaamde MLG's. De strekking van haar betoog is onmiskenbaar geruststellend. Geconstateerd moet echter worden dat vele gemeenten niet beschikken over een archivaris die zorgvuldig nagaat wat er uit het als vernietigbaar aangeduide materiaal nog dient te worden bewaard.

A. J. den Teuling is provinciaal archiefinspecteur en bespreekt de complicaties die bij het ontwerpen van een normatieve provinciale vernietigingslijst opduiken. Het bewaarniveau blijkt de sleutel te zijn om tot gerichte vernietiging van dubbel in de administratie over te kunnen gaan. Een handelingenlijst à la PIVOT heeft in het algemeen geen zin. Een goede kennis van de institutionele werking van het overheidsapparaat is niettemin absoluut noodzakelijk. Ook hij gaat uit van een bepaalde handelingsvrijheid van de selecteur. Rijke, onvervangbare detailinformatie in routinemateriaal moet bewaard kunnen worden, al is het materiaal volgens de lijst vernietigbaar. De auteur geeft geen blijk van behoefte aan een uitgewerkte culturele selectietheorie. De ad hoc benadering van het historisch belang volstaat kennelijk.

R. Hol is belast met PIVOT en wordt geconfronteerd met enorme archieven van de departementen, die wegens gebrek aan menskracht geen kleinschalige bewerking kunnen ondergaan. Hij verwelkomt de toenemende belangstelling van historici voor de selectieproblematiek, juist op het punt van de beginselen van selectie. Hij relateert het belang van overheidsarchieven voor de latere historicus. Er is meer aandacht nodig voor de relatie tussen de archieven van de overheid en die van particuliere organisaties. Het selecteren uit archieven bij de overheid gebeurt in en met de administratie: de archieven staan daar ook. De belangen van overheid, burger en historici moeten alle tot hun recht komen. Hij geeft beknopt aan welke de centrale kenmerken van de PIVOT-methodiek zijn: het is een macro-selectiemethodiek, gesteund door het nieuwe instrument van het institutioneel onderzoek naar de handelingen van de overheid, uitmondend in basiselectiedocumenten waar de handelingen van de overheid worden opgesomd, met daarachter de bewaar- of vernietigingsbeslissing. De selectiedoelstelling is dat het geselecteerde archief een reconstructie van het overheidshandelen mogelijk maakt. Deze

selectie is weliswaar subjectief, maar toch zo 'objectief' mogelijk. De handelingenlijst fungeert tegelijk als een soort controle op de archiefvorming bij de overheid. Uit zijn bijlage wordt duidelijk dat het convent van rijksarchivarissen de PIVOT-methodiek steunt. Een culturele selectietheorie die gebaseerd is op een waardering van *informatie* wordt bewust niet gebruikt.

De historici De Graaff en Klep brengen ieder een aspect van de PIVOT-methodiek ter sprake. De Graaff zet kritische vragen bij de consistentie van de PIVOT-methodiek bezien in het kader van de door PIVOT zelf beoogde doelstelling van reconstructie van het handelen van de overheid, terwijl Klep de PIVOT-methodiek combineert met een cultureel gerichte selectiemethodiek en deze van handen en voeten voorziet.

De eerstgenoemde, die gespecialiseerd is in de politieke geschiedenis, analyseert de bestuurskundige achtergrond van de PIVOT-methodiek. De handelingenlijst wordt theoretisch gedragen door een takenmodel, in essentie afgeleid van wet- en regelgeving, waarbij PIVOT zich concentreert op het beleid van de overheid. Hij vraagt zich af waarom een zo sterk normatief uitgangspunt gekozen is. Hij wijst erop dat zolang er geen formeel vastgelegd beleid is, juist in de micro-dossiers van de uitvoerende diensten 'beleid' gevoerd wordt, speciaal bij de beoordelingen, uitspraken, vergunningen en toewijzingen die van deze diensten doorlopend gevraagd worden. Hij beargumenteert hoe naar zijn overtuiging de principes van de methodiek met zich meebrengen dat de toekomstige historicus die geïnteresseerd is in de handelingen van de overheid als het ware oogkleppen worden opgezet. Zijn stelling is dat na toepassing van de gepubliceerde PIVOT-methodiek slechts een eenzijdig soort politiek-historisch onderzoek mogelijk zal zijn. Bovendien zal naar zijn mening de praktische uitvoerbaarheid van de PIVOT-benadering niet eenvoudig zijn.

Klep zet — in het verlengde van zijn nota — uiteen, hoe een parallelle, complementaire archiefselectiemethodiek er in technische zin uit zou kunnen zien. Hij onderscheidt als wezenlijke punten in de door PIVOT uitgezette lijn: 1 selectie op basis van handelingen van een overheidsorgaan, 2 voorbereid door institutioneel onderzoek naar handelingen, gerelateerd aan handelingen elders bij de overheid, 3 met als drie criteria het belang van de administratie, het parlement en de burger, en 4 afgesloten door een basiselectiedocument met bewaar- en vernietigingsoordelen per handeling, mede bepaald door adviezen van ambtelijke experts. Daarnaast stelt hij de culturele macro-selectiemethodiek: 1 selectie op basis van informatie in een archief, 2 voorbereid door een onderzoek naar de structuur en omvang van die informatie gerelateerd aan andere informatieverwervings- en informatietoepassingsprocessen van de overheid, 3 met als drie culturele criteria de symbolische, descriptieve en analytische waarde van informatie, en 4 afgesloten door een informatieselectiedocument, mede bepaald door adviezen van culturele experts.

Kooij en de journalist Mulder bespreken de selectieproblematiek vanuit het perspectief van de gebruiker. Als specialist in de lokale en regionale economische en sociale geschiedenis ziet Kooij geen heil in vernietigingslijsten die een uniforme en dwingende vernietigingspraktijk afdwingen. Er moet ruimte blijven voor de lokale archivaris/selecteur, steeds in de veronderstelling dat deze voor zijn taak is toegerust. Hij kan absoluut niet uit de voeten met de nadruk die thans bij het selecteren wordt gelegd op de beleidsvorming en het handelen van de overheid. Waar blijft de informatie over de burgers en bedrijven op wie al dat beleid wordt losgelaten? Daar moet de economische en sociale geschiedenis het van hebben. De te bewaren informatie dient niet alleen de productie, maar ook distributie en consumptie van beleid en bestuur te betreffen. Mulder claimt een eigen bewaar-belang voor de journalist. Immers, de effecten van vele gebeurtenissen of situaties uit het verleden werken direkt door in het heden of de nabije toekomst. Vaak betreft het effecten van machtsuitoefening en beslissingen. Die moeten

traceerbaar zijn. Namen zijn in dit verband zeer belangrijk. Mulder bepleit het belang van het bewaren van persoonlijke archieven en vreest vooreen verminderde belangstelling terzake van de openbare archieven. Beide auteurs nemen bijgevolg afstand van de handelingenmethodiek en appreciëren het overheidsarchief essentieel als informatiebron.

Parallelliteit

De RCA-nota wijst de gedachte af dat de lijst overheidshandelingen het juiste fundament is voor een cultureel georiënteerde selectiemethodiek. Verdedigd wordt een complementaire, parallelle selectiemethodiek, ieder met een eigen set waarderingsgrondslagen ('handelingen' resp. 'informatie') en -criteria. Wat vinden de sprekers hiervan?

Mevrouw Pieterse stelt naar aanleiding van de PIVOT-methodiek dat afgewacht moet worden of een selectie van handelingen in de praktijk voldoet. Materiaal ten behoeve van de reconstructie van het handelen van de overheid heeft in ieder geval ook culturele betekenis: zo wordt duidelijk hoe de overheid werkt. In de traditionele selectiemethodiek krijgt de eigen culturele selectie op basis van de informatie-inhoud van documenten het volle pond. Daardoor wordt in de praktijk veelal een parallelle selectie gerealiseerd.

Den Teuling beklemtoont dat de informatie in een overheidscontext tot stand komt en laat zien hoe bewaringsoordelen van detailinformatie opgebouwd zijn uit twee overwegingen: het betreft unieke informatie en het betreft een aangelegenheid van belang voor de beleidsvorming in de provincie. Dit laatste wordt door de auteur — naar het lijkt — als een onmisbare component beschouwd. Het culturele belang vloeit voort uit de oorspronkelijke administratieve functie, zo stelt hij. Aanwezig interessant materiaal over de welzijnsinstellingen wordt vernietigd omdat de beleidsbetrokkenheid van de provincie oppervlakkig is. Men hoopt vervolgens dat het rijksarchief in staat zal zijn de (helaas niet verplicht bijgehouden) archieven van deze instellingen te verwerven. De conclusie lijkt onvermijdelijk, dat hier geen parallelle selectie plaats vindt, maar — zoals het in de RCA-nota genoemd wordt — een geschakelde selectie, met het primaat voor beleid en bestuur, met daarnaast een culturele acquisitiepolitiek van particuliere archieven.

Hol bespreekt het punt van de parallelle selectie niet rechtstreeks. Parallelle selectie is voor hem het afwegen van de uiteenlopende belangen van de administratie, de burgeren het historisch belang, *op basis van* een macro-selectie van de handelingen van de overheid. Dit staat in contrast met wat in de RCA-nota gesteld wordt. Interessant is het stuk van het convent van achivarissen dat de auteur bij zijn bijdrage heeft gevoegd. Hierin wordt de PIVOT-methodiek tegen de in de nota ontwikkelde gedachtengang verdedigd: de overheidshandelingen zijn en blijven de enige systematische basis van selectie. Geen parallelle selectie: een aparte beoordeling van de informatie in archieven op basis van symbolische, descriptieve en analytische waarde wordt verworpen; deze waarderungen moeten worden meegewogen bij het selecteren van handelingen. De informatiewaarde van documenten kan geen basis van selectie zijn, omdat deze nauwelijks objectief te bepalen is.

De Graaff heeft weinig vertrouwen in de PIVOT-methodiek voor toekomstig kritisch politiek-historisch onderzoek, doch besteedt weinig aandacht aan alternatieven. Wel vraagt hij zich af waarom de rol van de overheid als informatievergaarder over de samenleving niet wordt uitgebuit. Hij hoopt dat de aanwezigheid van historici in het driehoeksoverleg een herstel van het evenwicht van het administratief en historisch belang zal bevorderen. Zoals te verwachten heeft Klep de parallelle selectie niet opgegeven: hij heeft er thans een technische uitwerking aan gegeven, die zojuist is besproken.

Kooij benadrukt de trits van produktie van beleid (handelingen van de overheid), distributie van beleid (het feitelijk verkeer tussen ambtenaaren burger) en consumptie van beleid (het effect van het beleid bij de verschillende groepen burgers) als uitgangspunt voor een meer evenwichtige selectiemethodiek, omdat alle nadruk valt op de produktiefase van het beleid. De burgers blijven veel te veel buiten beeld binnen de PIVOT-methodiek. Voor de verdere ontwikkeling van de economische en sociale geschiedenis is een dergelijke verbreding in de selectiemethodiek noodzakelijk. Ditzelfde punt vindt men terug bij Mulder, die veel nadruk legt op informatie over personen bij de beslissende overheid en over personen in de betrokken burgerij.

Intersubjectiviteit

Een belangrijke kwestie betreft de intersubjectiviteit van het oordeel over vernietigen en bewaren, in het bijzonder bij de totstandkoming van vernietigingslijsten (in het zogenaamde driehoeksoverleg) en bij de toepassing van vernietigingslijsten. In hoeverre is het gewenst dat historici adviseren over selectievraagstukken, en hoe zou dat het beste kunnen gebeuren?

Pieterse schetst een praktijk van toepassing van de vernietigingslijst, waarin op min of meer informele wijze deze intersubjectiviteit tot stand komt. Dit zou wat haar betreft aangescherpt kunnen worden. De uiteenzettingen van Kooij en Mulder sluiten hierop aan: beiden bepleiten een participatie van externe deskundige historici en journalisten aan commissies die zich concreet over de selectie van archiefmateriaal buigen.

Heel wat minder positief zijn Den Teuling en Hol. Den Teuling beklagt zich over een onverdiende aanval op de integriteit van zowel het vak van de archivaris als het vak van de (archivaris-) historicus. Hij ziet weinig in het idee van intersubjectiviteit, zolang zijn gesprekspartners onvoldoende professionele kennis van zaken hebben. Ook zonderde rijksarchiefschool kan men het vak leren. De beoordeling van de archieven komt echter toe aan de archivaris-historicus.

Voor wat de totstandkoming van vernietigingslijsten betreft wijst Hol op het bestaande overleg in de rijkscommissie voor de archieven, waar de verschillende groepen gebruikers vertegenwoordigd zijn. Deze situatie lijkt voor hem voldoende. Uit de door hem bijgevoegde bijlage blijkt voorts dat het convent van rijksarchivarissen meent dat een systematische inbreng van deskundigen in het driehoeksoverleg de rol van de rijkscommissie voor de archieven aantast. Het convent heeft geen behoefte aan een globaal oordelende rijkscommissie voor de archieven indien historische deskundigen in een vroeg stadium bij de selectie zijn betrokken. Men is geneigd te concluderen dat de historici daarmee voor een vreemde keuze worden gesteld. Ook wordt het verschil tussen deskundigenrapporten en uiteindelijk oordeel verwaarloosd.

De Graaff en Klep bepleiten een intensievere deelname van historici aan het driehoeksoverleg (en ook aan andere selectie-activiteiten), de laatste onder bepaalde voorwaarden. Voor een behoorlijk adviseren door het NHG en andere externe beoordelaars acht Klep het tot stand komen van een systematische informatie-analyse (parallel met het institutioneel onderzoek) noodzakelijk. Hoe zou men anders tot een behoorlijk gefundeerd oordeel kunnen komen?

Conclusie

De discussie heeft veel verhelderd, maareen oplossing van de controverse is nog niet in zicht. Die controverse betreft niet de traditionele selectiemethodiek, waarbij de eerlijkheid echter gebiedt op te merken dat er — ook onder de archivarissen — weinig gedocumenteerd is ten

aanzien van de toepassing van vernietigingslijsten. In hoeveel overheidsorganen en gemeenten wordt de selectie toevertrouwd aan een niet-archivistisch en/of niet-historisch geïnteresseerde selecteur of aan een commercieel bedrijf? Daar mag men rekenen op een maximale vernietiging.

De gepubliceerde PIVOT-methodiek achten de historici in zijn beginselen en uitwerking onaanvaardbaar verengd. Zij staan daarin niet alleen. Zoals de rijkscommissie opmerkt is *niet primair het handelen van de overheid, maar de waarde van de opgeslagen informatie in het geding*⁷. Het aloude archivalistische beginsel om te bewaren op basis van de informatieve waarde van archiefstukken is immers naar de prullenbak verwezen. Daar moet iets voor in de plaats komen dat past in het nieuwe macro-denken.

Klep wijst er nog op dat het goed zou zijn als enkele concrete maatregelen worden genomen. In zijn reactie aan de rijkscommissie voor de archieven gaat het bestuur van het NHG hierop in. Graag zou men zien, dat in de administratief-ambtelijke sfeer het cultureel-historisch belang ook praktisch erkend wordt. Ook wordt uitdrukkelijk bepleit om op een systematische manier onderzoeken naar de structuur en kwaliteit van de informatie in te selecteren archieven te ondernemen. Tenslotte wordt gevraagd tijdens de ambtelijke procedures externe beoordelingsadviezen bij wetenschappelijke en maatschappelijke organisaties in te winnen. Het NHG is in beginsel bereid een dergelijke rol te vervullen.

7 Rijkscommissie voor de archieven, *Advies nr. 404 inzake de discussienota 'Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst'* (25 maart 1993).

III Praktijkervaringen van een gemeentearchivaris

W. Chr. PIETERSE

Alvorens in te gaan op de selectie en vernietiging van archiefmateriaal zou ik, vooral voor de historici die geen archivaris zijn, een paar zaken willen rechtzetten die in mijn ogen verkeerd in het stuk staan dat deze jaarvergadering aankondigt (I Een schets van de vernietigingsproblematiek). En niet alleen in dit stuk, maar ik tref ze ook vaak in andere artikelen aan die over deze materie gaan.

De overheid vernietigt thans op nog nooit geziene schaal. Ik sta hier als gemeentearchivaris en ik heb eens gekeken naar de vernietigingen die bij de gemeente Amsterdam sedert 1986 hebben plaatsgevonden: de jaarlijkse hoeveelheid was nagenoeg constant: dat was gemiddeld ca. drie km per jaar. Wellicht slaat de zinsnede op de rijksoverheid, maar dan dient u te bedenken dat de archieven gevormd door de rijksoverheid slecht 1/3 van het totale bestand zijn, 2/3 wordt gevormd door de lagere overheden.

Vernietigingen vinden niet alleen plaats in 50 jaar oude archieven, maar steeds meerook in de lopende archieven bij de archiefvormende administratie zelf. Dit is geen misstand, maar juist de bedoeling van de selectie en vernietigingsprocedure. Direct bij de vorming van een stuk wordt vastgesteld op welke termijn vernietiging zal plaatsvinden of dat het voor eeuwigdurende bewaring in aanmerking komt. Deze zaken komen aan de orde in het zogenaamde driehoeks-overleg. Degene die het stuk maakt, weet exact waar het toe dient. Degene die aan het hoofd van de beheerseenheid staat, weet welk belang het stuk heeft in het geheel en de archivaris komt erbij om de cultureel-historische waarde vast te stellen en het op die grond eventueel uit te sluiten van vernietiging. De vernietigingen vinden bij de beheerseenheden plaats en de op deze wijze geschoonde archieven kunnen bij de archiefdienst terecht. Dit is geen utopie, zo gaat het al jaren bij de gemeente Amsterdam.

De overbrengingstermijn van 50 jaar verdient in dit gezelschap wellicht ook enige toelichting. 50 Jaar is de uiterste termijn waarbinnen archiefstukken van de beheerseenheden naar de bewaarplaats *moeten* worden overgebracht. Maar het *mag* ook eerder en dat is veelal de praktijk. In het besluit Post- en archiefzaken van de gemeente Amsterdam, dat dateert uit de jaren vijftig, staat de termijn van 30 jaar. En dit is ook een limiet; eerder is vaak wenselijk. Van veel bestuurseenheden hebben we de stukken tot 1980 en van sommige zelfs tot 1990.

De vernietigingslijsten zijn niet gedetailleerd. Ik zou zeggen gelukkig niet, want dan zouden ze niet kunnen gelden voor de verschillende overheidsorganen. De lijsten geven globaal de categorieën aan van bestanden die voor vernietiging in aanmerking komen. De administraties, samen met de inspecties, vertalen de categorieën naar stukkenlijsten voor de desbetreffende organisatie. In het stuk wordt gesteld:

massaliteit van het materiaal en gebrek aan menskracht verhindert echter steeds meer dat archivariissen nauwkeurig kunnen kijken wat er eventueel uit de vernietigbare stukken toch nog gered zou moeten worden.

Ik kan het gezelschap geruststellen voor wat betreft de gemeente Amsterdam. De archivaris heeft het misschien wel druk, maar hij heeft ook een goede afdeling inspectie, die veel werk verzet juist op dat gebied. Door gebrek aan menskracht kan wel te weinig worden vernietigd omdat er geen tijd is de beheerseenheden te assisteren. (Dat leidt tot bewaren, opslaan in semi-statisch archief.)

Dit als woord vooraf. Nu de essentie: men is ongerust dat het criterium bewaren voor historisch onderzoek onvoldoende wordt toegepast en onvoldoende is onderbouwd in vergelijking met het begrip administratieve waarde. Aanleiding tot die ongerustheid is ongetwijfeld het Project invoering vervoegde overbrengingstermijn (PIVOT). Een rijksproject dat dus eventueel zal worden toegepast op 1/3 van de overheidsarchieven. Bij dit project wordt de vernietigingsproblematiek opgelost via het analyseren van de handelingen van de overheid en niet via de geproduceerde stukken. Of deze methode voldoet, zal nog moeten blijken. Doel is het handelen van de rijksoverheid met de gegevens uit de aldus geselecteerde stukken te allen tijde te kunnen reconstrueren. Dit noemt men een administratief belang. Je zou ook kunnen zeggen dat het willen weten hoe de overheid heeft gewerkt een cultureel belang is, want de handelingen van de overheid drukken een stempel op het dagelijks leven. Ervan uitgaand dat PIVOT inderdaad meer nadruk legt op het administratieve belang en dit goed tracht te onderbouwen, ben ik van mening dat het wenselijk is ook het culturele belang beter te onderbouwen.

De Nota Klep geeft daartoe een aanzet. Hij introduceert hiervoor de begrippen symbolische, descriptieve en analytische waarde: heel bruikbare begrippen dunkt mij. Verder voert hij het begrip parallelle selectie in, waarbij hij ervoerpleit dat administratief belang en cultureel belang tegelijkertijd, parallel, worden gehanteerd en niet eenzijdig of geschakeld. Bij de samenstelling van de huidige vernietigingslijst voor de gemeenten uit 1983 is veelal parallelle selectie toegepast. Bij de financiële bescheiden bijvoorbeeld is in de toelichting aangegeven welke bescheiden bewaard moeten blijven voor historisch onderzoek (vernietigingscategorie 3.1 6c). Hierbij zijn dus administratieve en culturele criteria gehanteerd.

Aan de hand van de gemeentelijke praktijk, met name op grond van ervaringen in Amsterdam, wil ik hier even ingaan op de problemen bij het hanteren van culturele criteria, die onder invloed van veranderingen in de historische wetenschap steeds wijzigingen behoeven. Historici zijn de laatste tien jaar bij hun onderzoek andere invalshoeken gaan hanteren. In de eerste plaats is er meer aandacht voor contemporaine geschiedenis gekomen. In de tweede plaats is vanuit de richtingen mentaliteitsgeschiedenis, sociale geschiedenis en historische antropologie meer behoefte aan detailmateriaal ontstaan. Voorbeelden zijn studies naar armen en bedeling in de jaren dertig en homocultuur in Amsterdam. Om die reden zijn de toenmalige culturele criteria, die uitgingen van hoofdlijnen van beleid (politieke geschiedenis), niet meer voldoende. De opzet van de huidige vernietigingslijst voor gemeente-archieven is echter flexibel genoeg om eerder gemaakte criteria op grond van veranderende inzichten bij te stellen. Een voorbeeld zijn de hinderwetvergunningen. Volgens de huidige vernietigingslijst komen deze voor vernietiging in aanmerking. In het kader van historisch onderzoek naar bodemvervuiling zijn deze vergunningen echter van groot belang. Op dit punt moet en kan de lijst dan ook bijgesteld worden.

Tijdens de daadwerkelijke selectie van archiefbestanden vinden bij de gemeentes nog extra toetsingen door archiefdiensten plaats. De algemene vernietigingslijst voor gemeentes kan immers niet ingaan op lokale omstandigheden. Daarom worden veel stukken, in afwijking van de officiële vernietigingslijst, toch bewaard. In Amsterdam wordt een steekproef van 2% van de sociale dienstdossiers bewaard, ondanks dat de vernietigingslijst een bewaartermijn van slechts 5 jaar na laatste contact aangeeft. Ook bij andere massabestanden, zoals processen-verbaal van misdrijven, registratiekaarten van straathandelaren, wordt op grond van de analytisch-kritische waarde tot gedeeltelijke bewaring besloten.

Klep zegt ook iets over de mensen die bij de selectie zijn betrokken. Zij moeten heel wat weten, zij moeten goed op de hoogte zijn wat erin de samenleving leeft en dan vindt hij het oordeel van alleen een archivaris wat mager en wat subjectief. Hij begrijpt dat een objectief oordeel

onmogelijk is en hij voert de term intersubjectief in, voor een oordeel dat door een groepje mensen wordt gegeven. In dit opzicht is de mening van een archivaris, met name in gemeente-archieven, veelal intersubjectief, want hij betreft bij zijn oordeelvorming zijn medewerkers en veelal ook zijn klanten. Op dezelfde wijze weet hij goed wat erin de samenleving speelt. Als hij dit niet zou weten zou hij zijn collecties niet van moderne aanwinsten kunnen voorzien (bibliotheek, atlas, beeld en geluid en particuliere archieven).

Dan nog iets over het vernietigingspercentage van circa 95%. Als er inderdaad verantwoord wordt vernietigd, kom je op een dergelijk percentage en dat is toch geen ramp, dat is al jaren zo. Onderzoekers vinden wel eens dat er teveel wordt vernietigd, maar als er teveel wordt bewaard, merken zij dat niet, maar dat drukt wel op de budgetten van de archiefdiensten, die daardoor andere nuttige dingen niet kunnen doen. Het beheer van een strekkende meter archief kost namelijk enige honderden guldens per jaar.

Wat zou er nu moeten gebeuren rond de procedures in verband met de vernietiging van archiefmateriaal? Ik denk dat je voorlopig niet veel moet veranderen, maar de bestaande procedures moet aanscherpen, waarbij de volgende punten aan de orde zouden kunnen komen:

- 1 selectiecriteria beter definiëren;
- 2 de gronden waarop de keuzes worden gemaakt expliciet vermelden op de lijsten die aan de rijkscommissie voor de archieven worden aangeboden;
- 3 meer gebruik maken van de mogelijkheid adviezen van deskundigen in te roepen;
- 4 onderzoeken welke methoden toegepast dienen te worden bij het selecteren uit seriebestanden;
- 5 bij incidentele vernietigingen eventueel ook de rijkscommissie voor de archieven betrekken.

Ik wil niet eindigen zonderde machineleesbare gegevensbestanden, de MLG's te noemen, het archiefmateriaal van de zeer nabije toekomst. Hieronder bevinden zich zeker gegevensbestanden die voor eeuwigdurende bewaring in aanmerking komen. De problematiek die bij de selectie en vernietiging van deze archieven speelt, is vele malen groter dan waar we nu met onze papieren archieven mee hebben te kampen. Misschien is het beter al onze krachten aan die problematiek te wijden en te zorgen dat we op korte termijn procedures ontwikkelen die het behoud van die MLG's die van cultureel en administratie belang zijn, veilig stellen.

IV Bewaren in niveaus

A. J. M. DEN TEULING

Ik ben uitgenodigd te spreken als vertegenwoordiger van het bestuurlijk middenveld, zoals dat in de recente discussies omtrent de bestuurlijke reorganisatie, regiovorming en dergelijke heet. Behalve dat ik zelf op zijn tijd regionaal historisch onderzoek doe, heb ik voornamelijk contacten met niet al te lang afgestudeerde historici, die de opleiding tot archivaris (of archiefambtenaar) aan de rijksarchiefschool volgen. Daar is mij gebleken, dat de institutionele kennis over de overheid buiten de rijksoverheid bij althans deze groep historici dermate summier is, dat ik over de organisatie en taken van juist dit middenbestuur enkele essentiële dingen zal moeten vertellen. U weet dit natuurlijk allemaal wel, maar ik heb het ook voor de strekking van mijn betoog nodig.

De provincie als middenbestuur is onder de naam van departement in feite ontstaan uit de reactie op de centralistische staatsregeling van 1798. Het centralisme werd in de grondwet van 1801 fors teruggedroefd, en leidde in de loop van 1802 tot de vorming van departementen met min of meer de oude provinciegrenzen. In 1805 werd ook Drenthe weer van Overijssel losgemaakt. Deze departementen respectievelijk provincies bleven in hoofdzaak gehandhaafd tot op de huidige dag, met een intermezzo in de periode 1811-1813, toen er nogmaals flink met grenzen werd gestoeid, en de vorming van de provincie Limburg rond 1840. De taken en bevoegdheden van de provincies en de verdeling van bevoegdheden binnen de organisatie stammen althans voor de periode tot de invoering van Thorbeckes provinciale wet in 1850, regelrecht uit de periode van de inlijving in het Franse keizerrijk. Willem I wijzigde weliswaar alle benamingen van zowel het gebied als bestuurscolleges en de voorzitter, of liever de autocraat, die aan het hoofd ervan stond. Deze slechts cosmetische wijziging was niets aparts: met de besturen van gemeenten en met een belangrijk onderwerp als de dienstplicht gebeurde precies hetzelfde.

De consequenties van de verdeling en herverdeling van de bevoegdheden in 1850 blijken bij voorbeeld uit het volgende. Tot de datum van invoering van de provinciale wet was het aantal archiefdozen, met stukken, die alleen door de gouverneur werden behandeld, tweemaal zo groot als de dozen met stukken van gedeputeerde staten. Vanaf die datum in 1850 is dat precies andersom. Bovendien blijkt, dat vanaf 1850 uit het commissarisarchief vernietigbare stukken worden geselecteerd, in een percentage dat ver boven de 90 uitkomt, terwijl dat bij gedeputeerde staten circa 70% bedraagt, voor zover er uit dat archiefgedeelte al vernietigd wordt. Ook de omvang van de stukken geproduceerd door provinciale staten, vanaf 1850 rechtstreeks gekozen, verveelvoudigt. Sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw werd in alle provincies bovendien een uitvoerende dienst ingesteld, de provinciale waterstaat. Deze is belast met aanleg en onderhoud van specifiek door het rijk aangewezen wegen en watergangen. Vanaf circa 1930 komt daar nog een planologische dienst bij, die streekplannen ontwerpt.

In totaal leverde deze institutionele ontwikkeling een aantal min of meer zelfstandige archiefbestanddelen op, namelijk het archief van: de commissaris, bijgehouden door griffie-ambtenaren; de vertrouwelijke stukken van de commissaris, bijgehouden door hemzelf of een hoge ambtenaar (dit onderdeel heet kabinetsarchief); gedeputeerde staten, bijgehouden door griffie-ambtenaren; provinciale staten, bijgehouden door griffie-ambtenaren; provinciale waterstaat, bijgehouden door administratieve ambtenaren van deze dienst; provinciale planologische dienst, bijgehouden dooreen administratieve ambtenaar van de dienst. Omtrent de omvang van het apparaat moet u zich geen al te grote voorstelling maken. Tot 1920 telde de provincie

Drenthe slechts acht personeelsleden, en de verhoudingen voor de andere provincies kunt u dan zelf wel uitrekenen.

Deze zes min of meer parallel functionerende onderdelen correspondeerden uitgebreid met elkaar, en elk behield een kopie van de brief, die aan de andere onderdelen werd opgestuurd. Het volgende voorbeeld illustreert dit. De oprichting van een waterschap is een taak die toekomt aan de provinciale staten. De technische voorbereiding ligt bij de waterstaatsdienst, de bestuurlijke en juridische bij gedeputeerde staten; binnen de provincie zijn er dus al drie series identieke stukken over één aangelegenheid. Bovendien is op het besluit van provinciale staten een koninklijke goedkeuring vereist, dat op rijksniveau een soortgelijke procedure doorloopt. Van de notulen van provinciale staten bestaat tenslotte zowel een geschreven als een gedrukte versie. Nu is op zichzelf de oprichting van een waterschap een beleidsdaad, die zonder enige twijfel voor permanente gevolgen zorgt, en dus ook tot de permanente bewaring van stukken over dat onderwerp. Na opheffing of samenvoeging neemt het administratieve belang van deze stukken weliswaar af, maar dat dergelijke onderwerpen ook cultuurhistorisch van blijvend belang zijn, staat als een paal boven water. Echter, bij de waterstaatsdienst vindt u de technische stukken in de oorspronkelijke vorm (voor zover men daar bij archiefstukken van kan spreken), bij gedeputeerde staten de authentieke beleidsstukken, en bij provinciale staten een exemplaar van het authentieke oprichtingsbesluit. Bij alle drie vindt men gelijklopende exemplaren van de stukken, die ook bij de andere twee berusten, soms in de vorm van een afschrift of een kopie, soms in een geauthentiseerde vorm. Het is duidelijk, dat niemand er belang bij heeft, de stukken in drie- of nog meervoud te bewaren.

Daarom hebben wij de vernietigingslijst zodanig geformuleerd, dat zowel van de technische als van de beleids- als de juridische stukken één exemplaar in het geheel van provinciale archieven bewaard blijft. Welk exemplaar dat is, hangt af van de exacte plaats in de organisatie waar het stuk zijn functie heeft vervuld, en dat kan per provincie verschillen. Zo stuurde de waterstaatsingenieur in Drenthe alle authentieke exemplaren van zijn technische adviezen naar het bestuurscollege, alwaar zij diene als bijlagen bij de beleidsstukken; zelf hield hij slechts een kopie van de conclusie, en hij kreeg naderhand ook een kopie van het Statenbesluit. Als gevolg van deze werkwijze — consequent volgehouden over tientallen jaren — kan vrijwel het gehele waterstaatsarchief worden vernietigd. Alleen de verzameling kaarten en tekeningen, die bij gedeputeerde staten nog al eens lacunes vertoonde, moest stuk voor stuk worden vergeleken. Het gaat hier dus om verliezen in één archiefbestanddeel, die worden gecompenseerd door een zorgvuldiger selectie van een overigens voor vernietiging in aanmerking komend deel.

Wij stellen per stuk of per type stukken vast op welk niveau binnen de organisatie elke afzonderlijke eenheid bewaard moet worden. Dat niveau noemen wij het bewaarniveau. Een lijst van onderwerpen of taken (of in PIVOT-termen: handelingen) over welke wij stukken bewaren of vernietigen heeft in de gegeven institutionele context van de provincie in het algemeen geen zin. Wel hebben wij een definitie ontwikkeld om alle stukken die in principe ook op een andere plaats worden bewaard — uiteraard met de nodige uitzonderingen — na driejaar te vernietigen.

Het begrip bewaarniveau werkt ook ten opzichte van andere overheidslagen, maar minder absoluut. Wij hebben al gezien, dat de besluiten tot oprichting van een waterschap een koninklijke goedkeuring vereisen. Dat betekent, dat tenminste in het archief van het kabinet des konings één authentiek exemplaar achterblijft, en waarschijnlijk ook nog tenminste een bij het ministerie van verkeer en waterstaat. Voor de provincie achten wij dit bewaren niet relevant, daar de provincie geacht kan worden essentiële zaken zelf te bewaren in een vorm die ook de historicus meer vertelt dan de kale inhoud van het besluit.

Ook de gemeente heeft een bewaarplicht van zijn archieven, uiteraard eveneens selectief. De provincie heeft, juist ten aanzien van de belangrijkste gemeentelijke taken een toezichhoudende taak. Begrotingen, rekeningen, maar ook bestemmingsplannen vergen of vergden een goedkeuringsbesluit alvorens rechtsgeldigheid te bezitten. Vanuit de provincie gezien vormt dit toezicht echter een routinematige aangelegenheid, die in principe niet voor dubbele bewaring in aanmerking hoeft te komen. Pas bij diepgaande meningsverschillen tussen bestuurslagen vormt zich wat wij dan maar gemakshalve beleid noemen. Dat betekent dus, dat de provincies na een bepaalde termijn vrijwel alle gemeentebegrotingen en -rekeningen vernietigen behalve daar waar bekend is, dat gemeenten in het verleden nalatig zijn geweest of ernstige oorlogs- of andere schade hebben opgelopen. Dan bewaart de provincie de stukken, of stelt zij de gemeente in staat haar archief met deze vernietigbare stukken te completeren.

Een paar voorbeelden tot slot. De notulen van provinciale staten komen in één en hetzelfde bestanddeel in verschillende vorm voor: een handgeschreven minuut-versie en een vóór 1840 meestal eveneens geschreven net-exemplaar, dat tekstueel volledig gelijklopend is. Vanaf 1840 worden deze gedrukt. De bijbehorende index verwijst naar de paginanummers van de gedrukte versie. Dit betekent, dat alleen dit laatste stadium voor bewaring in aanmerking komt, dus de gedrukte versie. Er is één bezwaar bij, en dat is dat geschreven bijlagen bij de notulen niet per definitie in de net- of gedrukte versie opgenomen behoeven te zijn. Dus via uitgebreide steekproeven worden beide series gecontroleerd op de volledigheid van bijlagen. Ik zal u voorlezen wat de conclusie van het rijksarchief in de provincie Friesland was.

Bij de minuut-notulen over de periode 1814-1914 werden bijlagen ingebonden. Tot en met 1851 betreft het in incidentele gevallen stukken die te belangrijk zijn om te worden vernietigd maar die men in de net-notulen terugvindt. Met ingang van 1852 doet dat verschijnsel zich niet meer voor. De enige bijlagen die men dan nog uitsluitend in de minuut-notulen en niet in de net-notulen aantreft zijn berichten van verhindering en Koninklijke Besluiten waarbij de Staten worden gemachtigd in buitengewone zitting bijeen te komen. Beide categorieën komen voor vernietiging in aanmerking. Conclusie: De minuut-notulen uit de periode 1814-1851 dienen bewaard te blijven. Die uit 1852 en latere jaren komen voor vernietiging in aanmerking. De reden van het bijeenroepen van een buitengewone zitting vindt men in het archiefbestanddeel van gedeputeerde staten, dat ook met het bijeenroepen was belast.

Een ander voorbeeld vormen de inspectierapporten van de provinciale inspectie van de bejaardenoorden. Men zou zo zeggen: uitgesproken routinewerk. Als te vernietigen categorie komen ze echter niet voor in onze vernietigingslijst. Bij doorlezen van een aantal van deze rapporten, om te zien of wellicht de lijst moest worden gewijzigd, blijkt dat deze rapporten zo vol staan met volledig onvervangbare detailinformatie over de jaren zestig en zeventig, dat tot blijvende bewaring werd besloten, onder andere omdat particuliere bejaardenoorden geen bewaarverplichting hebben ten aanzien van hun archieven. Het betreft overigens $\pm 1/2$ doos per jaar.

Een geval waarin de balans — met enige spijt — naar de andere kant moest uitvallen is het volgende. De provincie is als subsidiënt ingrijpend betrokken bij een aantal welzijns- en culturele instellingen als opbouworganen, instellingen voor maatschappelijke dienstverlening, culturele raden, die als privaatrechtelijke instellingen ook geen bewaarverplichting hebben. Via lidmaatschap door een gedeputeerde of ambtenaar in het bestuur heeft de provincie een inbreng in dat bestuur, en krijgt zij de vergaderstukken toegezonden. Ook van allerlei andere vergadercircuits komen verslagen etc. binnen, soms in veelvoud.

Wij hebben als werkgroep besloten, dat dergelijke series stukken voor vernietiging in aanmerking komen, omdat de provinciale bemoeienis in de dagelijkse gang van zaken doorgaans oppervlakkig is, de series vaak niet compleet zijn en onvoorspelbaar beginnen en eindigen; de belangrijkste zaken komen in het kader van de subsidieverlening in verhevigde mate aan de orde. Deze laatste stukken worden wèl bewaard. De archieven van de welzijnsinstellingen zelf worden vervolgens in de aandacht van de rijksarchiefdienst in de provincie aanbevolen: hopelijk worden zij door deze instelling verworven.

De beslissing om om inhoudelijke redenen stukken te bewaren wordt gerelateerd aan de vraag of de inhoud van die stukken uniek is èn of de inhoud ook voor beleidsvorming administratief van belang is geweest. Immers, de administratieve functie is de toegevoegde waarde bij uitstek boven het belang van de inhoud. Gegevens over bejaardenoorden kunnen wij elders ook wel vinden, het unieke van de genoemde rapporten is, dat de provincie zich er actief mee heeft bemoeid. In dat licht moeten deze rapporten ook worden beoordeeld; denkbaar is dat zij meer vertellen over de rapporterende ambtenaar dan over de gerapporteerde toestanden. Het culturele belang vloeit voort uit, of zo u wilt: vloeit slechts voort uit de oorspronkelijke administratieve functie.

Ik hoop u met dit verhaal en deze voorbeelden twee dingen te hebben duidelijk gemaakt. Ten eerste. De institutionele en administratieve kennis ontbreekt bij de gemiddelde en ook bij de gespecialiseerde bovengemiddelde historicus. Ten tweede. Archivarissen zijn zelf ook historici: hun enige bestaansgrond is wat na vervallen van het administratieve belang overblijft, en dat is het historische. De teneur van een deel van de huidige discussie, dat archivarissen maar raak zouden vernietigen beschouw ik als een onverdiende aanval op de integriteit van zowel ons vak als archivaris als die van ons vak als historicus. De door P. M. M. Klep bepleite parallelle selectie, te weten door administratie en archivaris enerzijds en historicus anderzijds schijnt te betekenen, dat de historicus het hele werk nog eens na moet kijken. Gezien de achterstanden in het archiefbeheer (terwijl Nederland in internationale verhoudingen toch goed van personeel is voorzien) is dat een fysieke onmogelijkheid, en bovendien is de historicus (als boven omschreven) hiervoor ook qua kennis niet toegerust. Die kennis houden wij als archivaris-historicus natuurlijk niet geheim. Iedere historicus kan ons vak ook zonder de rijksarchiefschool in principe leren. Ik heb er ook geen bezwaar tegen, dat in onze provinciale commissie naast mijzelf nog een andere historicus zitting neemt. Maar dan wel als deskundige collega, en niet als onwetende en angstige waakhond.

Samenvatting

- 1 Bewaring of vernietiging wordt op de eerste plaats bepaald door de plaats en functie van een stuk in de administratie, en vervolgens door de inhoud.
- 2 De administratieve functie is de toegevoegde waarde, die de stukken juist hun historische belang geeft.
- 3 De beoordeling van deze aspecten en de eindverantwoordelijkheid voor de selectiecriteria van individuele archieven komt toe aan de archivaris-historicus.

V Keurend gekozen. De selectie van archieven van de rijksoverheid van na 1945*

R. C. HOL

Ten geleide

Wie de uitzendingen van VPRO's 'Keek op de Week' in het afgelopen seizoen volgde, heeft ongetwijfeld kennis gemaakt met Koot als de, volgens het bekende stereotiep, afgeschilderde archivaris/documentalist Herman Brongers. Vlak voordat hij uit het werknemersbestand van 'Keek op de Week' zou worden afgevoerd, deed hij, temidden van zijn steeds uitdijende bestand, een uitspraak die het dilemma van de archivariissen van nu aardig samenvat 1. Hij stelde dat er steeds meer geschreven werd over steeds minder, maardat het allemaal wel langer bewaard moet blijven. Een probleem waar de Romeinen overigens al een aardige oplossing voor hadden: zij schreven in hun ogen kortstondige zaken op wastafeltjes. Bij een volgende, soortgelijke notitie, was de vernietiging van de vorige, niet meer ter zake doende, handeling het logisch gevolg.

Kader

Historici en archivariissen zijn het erover eens dat selectie van archieven noodzakelijk is. Dat er geselecteerd moet worden uit de vooral sinds de tweede wereldoorlog enorm gegroeide papierstroom van de overheden behoeft geen betoog. Zoals uit de verschillende publikaties, artikelen en dergelijke van de laatste jaren blijkt², spitst de discussie tussen historici en archivariissen zich dan ook vooral toe op het 'wat' en het 'hoe' van de selectie van overheidsarchieven en op de vraag of de selectie wel alleen aan de archivariissen kan worden overgelaten of, anders gesteld, moeten de historici niet zelf ook actief het selectieproces benaderen door het formuleren van uitgangspunten³. Uitgangspunten, of liever algemeen geldende en operationele definities van het historisch-cultureel belang die voor de archivaris als schakel tussen de overheidsadministratie en de historische wereld als leidraad kunnen dienen in het selectieproces.

Met de totstandkoming van de nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* 4 is een stevige grondslag geschapen voor de discussie over de selectie van archieven in het historisch 'veld'. Dat is des te belangrijker, aangezien er nu een theoretisch kader voorligt en niet een opeenhoping van selectie-casussen, waarbij vooral de vraag 'teveel' of 'te weinig' de

* Dit artikel is een bewerking van de tekst van de voordracht tijdens de jaarvergadering van het Nederlands Historisch Genootschap op 24 september 1993.

1 VPRO, 'Keek op de Week', 21 maart 1992.

2 Als eerste schakel in de publieke discussie over het veranderende selectiebeleid bij de rijksarchiefdienst mag de bijdrage van de algemene rijksarchivaris tijdens het symposium 'De kunst van het selecteren' (zie *Nederlands Archiefblad (NAB)*, XCIII (1989) 302-312, i. h. b. 307-309) genoemd worden. Voor andere maatgevende artikelen of bijdragen aan die discussie, zie bijvoorbeeld H. Janssen, 'Archiefselectie op niveau' (*NAB*, XCIV (1990) 227-240), A. J. M. denTeuling, 'Vernietigingspercentage en archiefselectie op institutioneel niveau' (*NAB*, XCIV (1990) 343-348) en F. C. J. Ketelaar, 'Archiefselectie en onderzoek' (*NAB*, XCV (1991) 119-122). Voor reacties vanuit de historische wereld, zie bijvoorbeeld de jaarede van P. W. Klein, voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap (*Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVI (1991) 678-681), A. H. Huussen jr., 'Geschiedschrijving, archieven en vernietiging' (*NAB*, XCV (1991) 304-307). In de kolommen van het *NRC Handelsblad* kon men op regelde tijden de verschillende meningen terugvinden.

3 P. M. M. Klep, 'Selectie en vernietiging van archiefmateriaal' (*BMGN*, CVIII (1993) 190-197).

4 P. M. M. Klep, *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst. Discussienota over selectie en vernietiging van archiefbescheiden ten behoeve van de rijkscommissie voor de archieven* (Nijmegen, oktober 1992).

leidende rol speelt. Zonder de nu aanwezige diversiteit in de discussie zou er ook geen vooruitgang in dit verband mogelijk zijn⁵.

Het hiernavolgende relaas richt zich op de functie van archieven, de selectie van archieven van de rijksoverheid van na 1945, de verschillende daarbij betrokken belangen en de wijze waarop de rijksarchiefdienst het beleid van de macro-selectie van de omvangrijke bestanden van die periode gestalte geeft.

Functie van archieven

Overheidsarchieven worden niet gevormd als historische bronnen, zij ontstaan ter ondersteuning en in de context van de primaire werkprocessen van de overheid. Zij vormen de neerslag van het handelen van de overheid ten opzichte van de samenleving. Dat maakt ze voor het historisch onderzoek, het onderzoek naar de samenleving in het verleden, zo interessant. In de overheidsarchieven wordt echter niet de 'werkelijkheid' van die samenleving bewaard, maar slechts een 'verbeelding' van die samenleving⁶. De latere historicus vindt daarin dus slechts een deel van de gegevens terug die hij of zij nodig heeft voor zijn of haar interpretatie. Het is ook om die reden dat men in de rijksarchiefbewaarplaatsen (maar natuurlijk ook in de andere openbare archiefbewaarplaatsen) naast de overheidsarchieven ook de archieven van niet-overheidsinstellingen en particulieren aantreft. Het palet daarvan, zo'n 26% van het totale bestand van de rijksarchiefdienst, varieert naar regio en is afhankelijk van het op basis van de historische ontwikkeling in een provincie afgestemd acquisitieprofiel. Hoewel aan dit laatste element geen wettelijke regeling ten grondslag ligt, is dit beleid door de minister van welzijn, volksgezondheid en cultuur (WVC) in verschillende nota's gesanctioneerd⁷.

Afhankelijk van de historische vraagstelling en invalshoek zal men buiten de openbare archiefbewaarplaatsen ook bronnen aantreffen, waaruit kennis over de Nederlandse samenleving en cultuur geput kan worden. Hierbij moet gedacht worden aan de gespecialiseerde documentatiecentra, onderzoeksinstituten en bibliotheken, zoals bijvoorbeeld het HSG in Amsterdam of het KDC in Nijmegen.

Selectie van archieven

Het selecteren uit de archieven van de overheid ten behoeve van de blijvende bewaring voor het historisch onderzoek kent een lange geschiedenis⁸. Archieven zijn instrumenten van bestuuren

5 Na het congres van het Nederlands Historisch Genootschap vulden de kolommen van de opiniepagina, het zaterdagbijvoegsel van het *NRC Handelsblad* zich enige malen met artikelen van betrokkenen bij het selectiebeleid van de rijksarchiefdienst/PIVOT (30-9-1993, 2-10-1993, 12-10-1993, 28-10-1993). Deze artikelen kregen ook respons in de rubriek 'Brieven', waarin onder andere de vernietiging bij de andere overheden centraal stond. Ook van de zijde van 'de administratie' komen bijdragen, zie bijvoorbeeld J. J. A. Buylinckx, 'Discussienota selectie en vernietiging: cultureel belang bedreigd?', *Overheidsdocumentatie* (september 1993) 242-247.

6 T. Cook, 'Many are called, but few are chosen'. Appraisal guidelines for sampling and selecting case files', *Archivaris*, XXXII (Summer 1991) 25-50; T. Cook, *The archival appraisal of records containing personal information. A RAMP study with guidelines* (Parijs, 1991).

7 Zie bijvoorbeeld de nota archiefbeleid 1985 (*Handelingen Tweede Kamer, 1984-1985*, 19068 nrs. 1 en 2).

8 Het in historiserende zin geven van een overzicht van de selectie van archieven valt buiten het bestek van deze bijdrage. Men zie hierover bijvoorbeeld de verschillende voordrachten op het symposium ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de vereniging van archivariissen in 1991 (*NAB, XCV* (1991) 62-115, i. h. b. 78-101).

elementen van cultuur. De archiefdienst moet om haar taak als culturele instelling te kunnen vervullen en waar te maken, werken in en met de overheidsadministratie. Betrokken zijn bij de vorming en selectie van machineleesbare en andere archieven, om te voorkomen dat er straks niets meer over is. Dit is onder meer in het net verschenen rapport over de machineleesbare gegevens 'Het heden onthouden' duidelijk in beeld gebracht 9.

Op die wijze kunnen en moeten archivariissen optreden als 'keurmeester' voorde drie bij het selectieproces betrokken belangen, te weten het administratieve belang, het belang van de recht- en bewijszoekende burger en het historisch-cultureel belang. Deze drie belangen zijn niet nieuw: in het Besluit algemene richtlijnen vaststelling vernietigingslijsten archiefbescheiden uit 1972 (*Staatscourant* 109) werden zij als grondslag voor de selectie van overheidsarchieven naast elkaar vermeld. Erkend wordt dus dat vanuit het algemene principe dat er bij overheidsarchieven geselecteerd moet worden, daarbij drie belangen betrokken zijn, die niet zozeer tegenover elkaar staan, maar alle drie vanuit verschillende invalshoeken of door verschillende belangenbehartigers benaderd kunnen (en moeten) worden.

Voor het administratieve belang zijn de bewaartermijnen helder te bepalen. Elke handeling van de overheid ten opzichte van de samenleving kent een grens in de tijd; die kan 1 of 100 jaar zijn, maar eens is het administratieve belang uitgediend en kunnen documenten vanuit die optiek dus weg. Wel is het zo dat door de groei van de bureaucratie in de laatste decennia en de ontwikkelingen op het gebied van de documentaire informatievoorziening bij de overheid de complexiteit van het administratieve belang is toegenomen. De tendens van de decentralisatie van allerlei taken en functies binnen het overheidsapparaat, bijvoorbeeld, maakt dat het overzicht over de informatiestromen binnen dat apparaat door deze 'versplintering' veel moeilijker te achterhalen is.

Nauw verbonden met het administratieve belang is het belang van de recht- en bewijszoekenden bij de selectie van archieven. Zonder hier nu verder op in te gaan, mag geconstateerd worden dat in de afgelopen decennia dit belang een toenemende institutionalisering — vergelijk de kwestie over de archieven van de BVD — te zien heeft gegeven. Naar de tijd gemeten, mag er, in zijn algemeenheid, van worden uitgegaan dat bij de vraag van de selectie vanuit dit belang de actualiteit een primaire rol speelt.

Het historisch-cultureel belang is tijdloos. Uit de gevarieerdheid van het huidige historisch onderzoek en met de kennis en ervaring over het verleden moeten de betrokkenen vaststellen wat er voor toekomstig historisch onderzoek van wezenlijk belang is om voor blijvende bewaring in aanmerking te komen.

Het is de rol van de archivaris om in dit selectieproces de verschillende belangen te wegen, in een voortdurende dialoog de informatiebehoeften van die belangen te kennen en deze in overeenstemming te brengen met de hem of haar door de samenleving toegewezen middelen (personeel, financiën, bewaarruimten) om de blijvende bewaring te kunnen realiseren.

Relatie tussen het administratieve en het historisch-culturele belang

In de archiefwet 1962 en het archiefbesluit 1968 zijn de procedures voor de selectie van overheidsarchieven vastgelegd. De verantwoordelijke overheidsorganen stellen samen met de algemene rijksarchivaris de selectielijsten per (type) archief op. Deze lijsten worden vervolgens aangeboden aan de rijkscommissie voorde archieven (vroegerde archiefraad), een onafhankelijk adviescollege van de minister van WVC. In deze commissie hebben ook vertegenwoordi-

9 T. K. Bikson, E. J. Frinking, *Het heden onthouden* (Den Haag, 1993) (Vertaling van *Preserving the present. Towards viable electronic records* van het European-American centre for policy analysis te Delft).

gers uit het gebruikersveld van de archieven, zoals historici, zitting. Zij toetst en brengt haar openbare advies uit aan de minister van WVC. Deze stelt samen met de verantwoordelijke minister van het desbetreffende overheidsorgaan de selectielijst vast. Uiteindelijk wordt de selectielijst gepubliceerd in de *Staatscourant*. Daarna volgt de uitvoering door selecteurs die uiteindelijk moet resulteren in de overbrenging in goede en geordende staat van het geselecteerde materiaal naar de rijksarchiefdienst. In de afgelopen 25 jaar heeft deze toetsing geleid tot de vaststelling van zo'n kleine 400 adviezen over dergelijke selectielijsten. Deze toetsing heeft evenwel nog niet geleid tot een duidelijk stelsel van algemeen geldende en operationele definities, die voor het in de rijkscommissie voor de archieven besloten liggende historisch-cultureel belang als leidraad bij de advisering kunnen dienen.

In het wetsontwerp voorde nieuwe archiefwet is dit systeem van toetsing gehandhaafd. Dat wil niet zeggen dat de wijze van advisering op zich niet ter discussie zou kunnen staan. Er zijn immers verschillende ontwikkelingen, die hieraan ten grondslag liggen. Genoemd zijn al de aspecten van de sterk uitgedijde informatiestromen met hun verschillende vormen van materiële neerslag binnen de rijksoverheid, de bewegingen binnen het historische gebruikersveld, maar ook de positie van adviesorganen binnen het overheidsveld is een punt van maatschappelijke discussie. Voor het convent van rijksarchivarissen is een ding duidelijk: mocht de rijkscommissie voor de archieven worden opgeheven dan zal aan de inbreng vanuit het gebruikersveld een andere vorm moeten worden gegeven¹⁰.

PIVOT: het wat en hoe van de selectie van archieven van de rijksoverheid van na 1945

De instelling van de Projectorganisatie invoering verkorting overbrengingstermijn (PIVOT) door de minister van WVC en de algemene rijksarchivaris als reactie op de in 1988 door de algemene rekenkamer gesignaleerde problemen ten aanzien van het archiefbeheer bij het rijk heeft de nodige vragen opgeroepen bij zowel de rijksadministratie als het historische gebruikersveld. De conclusies van de algemene rekenkamer betroffen vooral de achterstanden in de selectie van de overheidsarchieven en daarmee de achterstanden bij de overbrenging naar de rijksarchiefdienst 11. Hierdoor dreigde, nog los van de verkorting van de overbrengingstermijn, de openbaarheid van overheidsarchieven in het geding te komen.

Voor PIVOT stond het volgende primair, de selectie van de archieven van de rijksoverheid van na 1945 kan niet plaatsvinden met de vroegere methoden, die immers tot een omvangrijke achterstand in de selectie en bewerking hebben geleid. Het document voor document nalopen van de archiefbestanden bij de ministeries en andere rijksorganen is onuitvoerbaar. Ieder zicht op de context — een wezenlijk archivalistisch principe — zou gelet op de omvang ontbreken en leiden tot ad hoe-beslissingen over de uiteindelijke blijvende bewaring. Het beleid van de rijksarchiefdienst in deze is dan ook bewust gestuurd in de richting van macro-selectie. In samenwerking met de vakgroep bestuurskunde van de universiteit van Twente is een model institutioneel onderzoek opgesteld¹². Het is dus niet zo dat PIVOT is ingesteld om zonder meer een algemeen bewaarpercentage van 5% te realiseren als ware hiervoor een stelsel van produktienormen volgens voormalige Oosteuropese economische begrippen te ontwikkelen¹³.

De selectiedoelstelling mag niet worden versimpeld tot de opvatting dat alleen de 'beleidstuk-

10 Zie voor de reactie van het convent van rijksarchivarissen de bijlage bij dit artikel. Deze reactie is vastgesteld in de vergadering van het convent van 30 september 1993 (1993/62).

11 'Archiefbeheer en behoud bij het rijk' (Den Haag, 1988) (*Handelingen Tweede Kamer, 1987-1988*, 20665 nrs. 1 en 2). Het rapport is behandeld in de vaste Kamercommissie voor welzijn en cultuur in april 1990. Voor het verslag zie *Handelingen Tweede Kamer 1989-1990*, 20665, nr. 7.

12 De PIVOT-brochure 'Model Institutioneel Onderzoek' zal eind 1993 in druk verschijnen.

ken' bewaard blijven en de 'uitvoeringsstukken' niet. Indien de feitelijke neerslag van een overheidshandeling bewaard moet blijven, dan bevindt zich daaronder in principe de neerslag uit de verschillende stadia van de taakuitoefening van de rijksoverheid, variërend van beleidsvoorbereiding tot beleidsuitvoering en evaluatie. De PI VOT-methode is echter niet ontwikkeld om een micro-selectie op afzonderlijke dossiers, stuk voor stuk, toe te passen. Indien noodzakelijk kan deze in de fase van de bewerking voor de overdracht aan de hand van bestaande selectielijsten worden toegepast. Verder is het van belang dat het selectieproces zo zorgvuldig en helder mogelijk verloopt. Ieder bij het proces betrokken belang moet zijn standpunten in de uiteindelijke selectielijsten kunnen terugvinden dan wel het resultaat kunnen zien van het afwegingsproces. Het element van de eerder geschetste toetsing blijft daarbij ongeschonden.

Tegen deze achtergrond heeft PIVOT als selectiedoelstelling geformuleerd dat de geselecteerde en voor blijvende bewaring in aanmerking komende archieven een reconstructie van het overheidshandelen op hoofdlijnen mogelijk moeten maken. Deze abstractie is in de reactie van het convent van rijksarchivarissen op de discussienota nader geëxpliciteerd tot 'het selecteren van handelingen van de overheid om bronnen voor de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving (en cultuur) veilig te stellen voor blijvende bewaring'. PIVOT bewaart dus meer dan alleen, zoals in de discussienota wordt verondersteld, de relevantie van de overheidsbemoenienis. Het gaat immers niet om 'cultureel versus administratief belang', maar om de samenhang tussen de handelingen van de overheid, de neerslag daarvan en de waarde die die neerslag heeft voor het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur. Bij overheidsarchieven zal altijd de administratieve context meebepalend zijn voor de culturele waarde.

Hoe probeert PIVOT deze algemene uitgangspunten te concretiseren? Kort samengevat komt het er op neer dat onderzoekers van PIVOT en de betrokken ministeries, op basis van een groot scala aan bronnen de handelingen van de rijksoverheid vanaf 1940 op de verschillende taakgebieden in kaart brengen¹⁴. De resultaten van dat onderzoek worden in een rapport institutioneel onderzoek vastgelegd¹⁵. Op basis van dat rapport wordt vervolgens een basisselectiedocument opgesteld dat de plaats inneemt van de vroegere selectielijsten. Hierin staan de handelingen vermeld en wordt tevens, als resultaat van het zogenoemd driehoeksoverleg tussen administratie en PIVOT, een B(ewaren) of V(emietigen plus termijn) aan de handeling toegevoegd¹⁶. In de algemene inleiding van het basisselectiedocument worden algemene en

13 Voor alle duidelijkheid zij vermeld dat het van vele zijden bekritiseerde 'over-all' bewaarpercentage van 5%, ook internationaal gezien, geen novum is: zie bijvoorbeeld A. E. M. Ribberink, 'Archivariaat en registratuur' (*NAB*, LXXII (1968) 215), *Actes de la vingt-deuxième conférence de la table ronde des archives/Proceedings of the twenty-second international round table conference, Bratislava 1983* (Parijs, 1984); F. C. J. Ketelaar, 'De archivaris en de toevloed van moderne archieven' (*NAB*, LXXXVIII (1984) 137 vlg.) en A. Kromnov, 'The appraisal of contemporary records' (*Archivum*, XXVI (1979) 54 vlg.). Ook in de jaarverslagen van de rijksarchiefdienst, bijvoorbeeld 1974, 7 en 1982, 7 komen dergelijke percentages voor. De verschillende bijdragen van de zijde van de rijksarchiefdienst in het *NRC Handelsblad*, bijvoorbeeld *NRC*, 2-5-1991, baseren zich op dergelijke bewaarpercentages.

14 Op dit moment verkeren ca. 58 van de naar schatting 180 taakgebieden in verschillende stadia van behandeling. De onderzoekscapaciteit wordt op basis van evenredigheid door de ministeries en PIVOT ingezet.

15 Er zijn inmiddels acht rapporten in druk verschenen; in 1993 zullen er nog vijf volgen.

16 Op dit moment vindt binnen PIVOT de discussie plaats over de vraag of de termen Bewaren en Vernietigen niet vervangen moeten worden door G(oed) O(verdragen) en N(iet) O(verdragen) en of in het basisselectiedocument bij de handelingen die als NO worden gekenschetst wel de administratieve bewaartermijnen genoemd moeten worden. Immers de verantwoordelijkheid voor deze laatste categorie (verantwoording, bedrijfsvoering) berust primair bij de zorgdragers. De term Goed refereert aan de normen voor de goede en geordende staat, waaraan de door de zorgdragers aan de rijksarchiefdienst over te dragen archieven dienen te voldoen.

specifieke bewaarcriteria opgesomd, die verantwoord zijn waarom in het ene geval een B en in het andere geval een V wordt toegekend. De algemene criteria gelden in principe voor alle basisselectiedocumenten. De specifieke criteria gelden alleen het desbetreffende taakgebied. Dit basisselectiedocument gaat vervolgens naar de rijkscommissie voor de archieven, alwaar de eerder genoemde toetsing plaatsvindt. Dat kan erin resulteren dat een V een B wordt of dat een B een V wordt. Na de advisering volgt dan het identieke proces van vroeger.

Wat is nu het belangrijke verschil met de vroegere methode van documentgerichte lijsten? Anders dan voorheen neemt het PIVOT-onderzoeksmodel niet de documenten (in welke vorm dan ook) tot uitgangspunt, maar de handelingen¹⁷. Immers, door het in kaart brengen van de handelingen wordt het beeld van wat de overheid voor taken moest uitvoeren vollediger. Het PIVOT-rapport stelt vast wat er voor neerslag geweest moet zijn. Op basis daarvan kan gericht worden gezocht in de fase van de uitvoering van het basisselectiedocument.

Verscheidene publikaties, niet in het minst het door de minister van binnenlandse zaken uitgebrachte *Omslag in opslag*, geven namelijk aan dat in de laatste jaren een groot gedeelte van de documentstromen binnen de overheid veelal buiten het zicht van de zogeheten algemene secretarieën (waarvan er inmiddels al een aantal zijn opgeheven of geherstructureerd) om plaatsvindt: de context wordt meer diffuus. Met behulp van zowel het PIVOT-rapport van het institutioneel onderzoek als het basisselectiedocument kan het betrokken ministerie op zoek gaan naar de gegevensbestanden bij de verschillende taakgebieden. De fysieke verblijfplaats binnen een overheidsorgaan dan wel de fysieke vorm waarin de neerslag is neergelegd zijn dan minder relevant. De betrokken overheidsorganen maken hierbij ook gebruik van de eigen toegangen op deze bestanden¹⁸.

PIVOT brengt dus in zijn Producten het overheidshandelen zodanig in beeld, dat het historisch gebruikersveld, de rijkscommissie voor de archieven en de andere belangen daaraan hun bewaarcriteria kunnen toetsen. De eerste ervaringen in de praktijk leveren tevens de expliciete gegevens die nodig zijn om een zorgvuldige en traceerbare selectie te kunnen toepassen. Na het vaststellen van het selectiedocument moet de archivaris er tevens op toezien dat de uitvoering ervan uiteindelijk leidt tot het in goede en geordende staat overbrengen van het geselecteerde materiaal naar de rijksarchiefdienst.

Conclusie

De archivaris weegt in het selectieproces de verschillende belangen in overeenstemming met de hem ten dienste staande middelen en legt het selectiedocument ter toetsing voor aan de gebruikers van archieven of andere belanghebbenden. Zij kunnen op dat document hun

17 Het begrip 'handelingen' kent een lange archivalistische geschiedenis. Reeds in de zestiende eeuw wordt in de 'Duitse' registratuur het begrip gebruikt om de 'Akten' aan te duiden. Ook in de Scandinavische registratuur is het begrip 'handlingar' synoniem met de feitelijke neerslag (A. von Brandt, *Werkzeug des historikers. Einführung in die historische Hilfswissenschaft* (S. l., s. a., 2e druk) 125-126 en H. O. Meisner, *Archivalienkunde* (Göttingen, 1969) 47-49). Men vergelijk ook de *Handelingen* van de Staten-Generaal.

18 Er zijn door PIVOT in 1993 twee onderzoeken, bij de ministeries van financiën en justitie, ingesteld met als doel de relatie (en de route) tussen de beschreven handelingen in het rapport institutioneel onderzoek en het basisselectiedocument en de feitelijke archiefbestanden vast te stellen (J. T. Klinkenberg, *Van handeling naar neerslag. Een onderzoek naar de mogelijkheid tot het vertalen van handelingen naar neerslag naar aanleiding van het PIVOT-onderzoek 'Belastingver(h)effend'* (juni 1993; het onderzoek bij justitie verkeert in de fase van afronding).

waarderingselementen loslaten. Iedere verduidelijking van de onderscheidene belangen is bij dit proces welkom: de archivaris kan zijn rol dan des te zorgvuldiger vervullen 19.

Waar het uiteindelijk om gaat, is dat het vanzelfsprekend subjectieve selectieproces van onze generatie ook voor toekomstige generaties helder is en dat men kan vaststellen hoe deze generatie bronnen voor de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur zo 'objectief' mogelijk heeft veilig gesteld voor blijvende bewaring.

19 Los van andere, mogelijke varianten, is binnen PIVOT al eens de gedachte gelanceerd om, na afronding van het administratieve deel van het selectieproces, het basisselectiedocument voor het verder zenden aan de rijkscommissie voor de archieven op het algemeen rijksarchief ter inzage te leggen. Deskundigen en andere geïnteresseerden kunnen dan hun eventuele commentaar aan dit document toevoegen. Het geheel wordt dan met de officiële adviesaanvraag aan de rijkscommissie voor de archieven gezonden. Verder wordt op dit moment bezien op welke wijze de verschillende elementen uit de discussienota geconcretiseerd kunnen worden in de verschillende fasen (en hun producten) van het huidige proces.

Bijlage bij V

Reactie van het convent van rijksarchivarissen op de discussienota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst I*

De door P. M. M. Klep ten behoeve van de rijkscommissie voor de archieven samengestelde nota van oktober 1992 is geschreven om uitdrukking te geven aan de onvrede bij een aantal leden van de RCA over de werkwijze van de RCA inzake selectie en vernietiging en als bijdrage aan een principiële discussie over selectie en vernietiging. De nota-Klep verdient waardering als een serieuze bijdrage aan de zijde van historici aan het—tot voor kort te zeer slechts binnen de kring van archivariissen gevoerde—debat over selectie van archieven. Op 30 januari 1992 werd P. W. Klein in *NRC-Handelsblad* geciteerd

De groei van het archiefbestand zal ons eveneens voor nieuwe vragen gaan stellen.... Nu moeten we sterk gaan selecteren. Historici zijn onvoldoende in dit vraagstuk geïnteresseerd. Maar het is onredelijk van de archivariissen te vragen dit probleem in hun eentje op te lossen.

De discussie over het archiefselectiebeleid is in de afgelopen periode bij verschillende gelegenheden verder gevoerd of zal dat nog worden. Genoemd kunnen worden het jaarvergadering van het NHG op 24 september 1993 en de studiedagen van de koninklijke vereniging van archivariissen in Nederland op 25 en 26 november 1993. Het convent van rijksarchivarissen heeft zich in april en juni 1993 over de discussienota gebogen en behoudt zich het recht voor om op basis van de conclusies van de verschillende bijeenkomsten over het archiefselectiebeleid eventueel met een aanvullende reactie te komen. Het convent heeft ervoor gekozen om zijn reactie op de discussienota in een aantal thema's aan de orde te stellen en geen gedetailleerd commentaar per bladzijde op te stellen.

'Cruciaal is, dat vooral die archiefbestanden beschermd worden die aanzienlijk bijdragen aan de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur in de ruimste zin van het 1 P. M. M. Klep, *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst. Discussienota over selectie en vernietiging van archiefbescheiden ten behoeve van de rijkscommissie voor de archieven* (oktober 1992). Zie ook: P. M. M. Klep, 'Selectie en vernietiging van archiefmateriaal. Waar blijft het standpunt van de historici en van het Nederlands Historisch Genootschap?', *BMGN*, CVIII (1993) 190-197.

woord'. Met deze beginselverklaring (discussienota, 23) zal iedere archivaris kunnen en moeten instemmen. Archieven zijn instrumenten van bestuur en elementen van cultuur. De archiefdienst is een culturele instelling. Om die taak te kunnen vervullen en waar te maken, werkt de dienst in en met de overheidsadministratie. Enerzijds: ingrijpen in de vorming van (machineleesbare en andere) archieven, om te voorkomen dat er straks niets meer over is. Anderzijds: selecteren om te behouden. Zo werkend, kunnen we, vanuit onze culturele verantwoordelijkheid, *tevens* ten dienste zijn aan de efficiency en effectiviteit van de overheidsinformatie. Het convent is dan ook van mening dat er geen sprake is van een 'cultureel *versus* administratief belang' (discussienota, paragraaf 3.1).

CULTUREEL BELANG EN ADMINISTRATIEF BELANG

De discussienota:

Op bladzijden 11-12 worden vier belangen genoemd, corresponderend met even zoveel logische verzamelingen van archiefbescheiden. Vervolgens wordt selectie op basis van 'het administratief belang' onderscheiden van selectie op culturele waarde. De eerste (= eenzijdige of geschakelde selectie) zou wel op de gegevens vermeld onder a en b kunnen worden toegepast, maar niet op die vermeld onder c en d: daarbij gaat het om de kernvraag: heeft dit materiaal bijzondere betekenis voor het kennen van (aspecten van) de Nederlandse samenleving. Bij a en b kan men, aldus de nota, het handelen van de overheid als grondslag voor de waardering van archiefbescheiden nemen, maar bij het bepalen van de wetenschappelijke en culturele waarde van het archiefmateriaal onder c en d kijkt men direct naar de opgeslagen gegevens, dus niet door de bril van de overheid. Bij het symposium van de Koninklijke vereniging van archivariissen in juni 1993 heeft de auteur van de discussienota een en ander nog eens grafisch vorm gegeven (zie figuur 1, p. 766).

Commentaar:

Voor de kennis van de Nederlandse samenleving en cultuur beschikken historici en andere onderzoekers over verschillende bronnen, die bij zowel de openbare archiefbewaarplaatsen als bij (gespecialiseerde) documentatiecentra of (onderzoeks)instituten bewaard worden, zoals bijvoorbeeld het KDC in Nijmegen en het IISG in Amsterdam. Voor de goede orde zij vermeld dat voor de bestudering van de Nederlandse samenleving en cultuur vanuit verschillende invalshoeken de rijksarchiefdienst (naast de van de rijks- en provinciale overheden afkomstige archiefbestanden) ook talrijke archieven en collecties van niet-overheidsinstellingen en particulieren verwerft en bewaart ('ca. 26% van een bestand van 160 km'). Mutatis mutandis geldt dit ook voor de gemeentelijke archiefdiensten. Voor bestudering van de Nederlandse samenleving en cultuur uit gedrukte bronnen als literatuur, tijdschriften en dagbladen zal men zich in eerste instantie tot de bibliotheken moeten wenden. In de discussienota is naar de mening van het convent weinig aandacht voor de informatie, die zich buiten de overheidsarchiefbescheiden bevindt. Het gevaar bestaat dat de complementariteit van het archiefbestand, overheid en particulier, daarmee onderbelicht raakt.

Voor de kennis van de Nederlandse samenleving en cultuur vanuit de gezichtshoek van de overheid raadplege men vooral de overheidsarchieven in rijks- en gemeentelijke archiefbewaarplaatsen. Daar worden de bronnen met betrekking tot de interactie tussen overheid en samenleving — op onderscheiden niveaus (zie de discussienota, 23-24) — bewaard, bewerkt en ter beschikking gesteld. Het PIVOT-selectie criterium is 'het mogelijk maken van de reconstructie van het overheidshandelen op hoofdlijnen'. De overheid handelt niet in en voor zichzelf, maar voor en met de samenleving. De neerslag van dit overheidshandelen is géén weergave van die

samenleving, maar weerspiegelt slechts een deel, namelijk voor zover onderwerp van de communicatie en interactie tussen overheid en burger. De vraag (discussienota, 27) 'Wat zijn de onderdelen van het archief die het meest van belang zijn voor het kennen van de *totaliteit* van de samenleving en de cultuur' is niet te beantwoorden. Het PIVOT-selectie criterium dient dus verstaan te worden als: 'het selecteren van handelingen van de overheid om bronnen voor de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving (en cultuur) veilig te stellen voor blijvende bewaring'. Het convent is van mening dat dit wezenlijk méér is dan bewaren op grond van de 'relevantie van de overheidsbemoedienis' (discussienota, 12). Men mag dit noemen 'administratief gemodelleerd cultureel belang', maar cultureel belang blijft het! Het gaat immers niet om 'cultureel *versus* administratief belang' (discussienota, paragraaf 3.1), maar om de samenhang tussen de handelingen van de overheid, de neerslag daarvan en de waarde die die neerslag heeft voor het kennen van de Nederlandse samenleving (en cultuur). Bij een overheidsarchief zal altijd de administratieve context meebepalend zijn voor de culturele waarde. Het convent ziet dan ook geen analogie met de bij de museale selectie gehanteerde 'tweede termijn': het verschil is gelegen in de specifieke administratieve context van archieven, die in de tweede termijn niet anders zal zijn dan in de eerste. Dit geldt eens te meer voor het overheidshandelen in de provincies dat voor een groot deel te reconstrueren is uit het uitvoerend handelen van de rijksorganen in de provincie. Naar de mening van het convent is er bij de uitvoering van de selectie ruimte om rekening te houden met specifieke, provinciale omstandigheden die maken dat de neerslag van een in het algemeen niet voor blijvende bewaring in aanmerking komende handeling toch bewaard zou moeten worden, zulks naar analogie van de uitzonderingsbepaling in de huidige vernietigingslijsten. Leidraad hierbij kan zijn de specifieke historische centrumfunctie van de onderscheiden rijksarchieven in de provincies, die onder andere tot uitdrukking komt in hun strategische beleidsplannen.

CULTURELE WAARDERINGSELEMENTEN

In paragraaf 2.3 van de discussienota worden culturele waarderings-elementen geformuleerd die *naast* de 'administratieve' waardebepaling beoordeeld zouden moeten worden: de symbolische en emotionele waarde², de descriptieve (informatieve, synthetische) waarde en de analytische en kritische waarde. Het convent is van mening dat die waarderings-elementen een rol spelen *los* van de context waarin de archiefbescheiden zijn ontstaan, onafhankelijk van wat de nota noemt de administratieve waardebepaling, in een 'parallele selectie' (12). Het convent spreekt zich uit tegen een dergelijke selectiemethodiek, die zou leiden tot twee lijsten (13 en 29): het moet een archivistisch-integrale selectie zijn.

De in de nota bedoelde culturele waarderings-elementen moeten meegewogen worden bij 'het selecteren van handelingen van de overheid, waarvan de neerslag van waarde is voor het kennen van de Nederlandse samenleving (en cultuur)'. Het convent merkt op dat dit trouwens ook al jarenlang de praktijk is: wat in paragraaf 2.3 wordt aanbevolen komt *grosso modo* in het driehoeksoverleg en in de discussies in de archiefraad/rijkscommissie voor de archieven aan de orde. Het convent is wel van mening dat in de toekomst deze praktijk meer geëxpliciteerd moet worden voor de gebruikers.

² Het lijkt alsof de discussienota (25) het achterwege laten van vernietiging van archieven van voor 1850 baseert op een 'welhaast emotionele band'. De reden is echter dat er enerzijds voor 1850 minder bewaard is gebleven, anderzijds sedert 1850 juist zoveel meer is geproduceerd dat zich de noodzaak van selectie doet gevoelen.

SELECTEREN VAN HANDELINGEN OF VAN DOCUMENTEN

De discussienota (24) plaatst letterlijk vraagtekens bij het klassificeren van werkprocessen naar cultureel belang en bij het vellen van culturele waarde-oordelen over archieven als geheel. Toch wordt in dezelfde alinea gesproken over 'documenten voortgebracht als resultaat van bepaalde werkzaamheden'. Eerder op die bladzijde wordt betoogd enerzijds dat de culturele waarde van informatie bepaald moet worden aan de afzonderlijke documenten, maar anderzijds dat *ook* de verzameling waartoe de afzonderlijke documenten behoren, moet worden onderzocht.

Bij de PIVOT-werkwijze van 'het selecteren van handelingen van de overheid, waarvan de neerslag van waarde is voor het kennen van de Nederlandse samenleving (en cultuur)' is waardering op documentniveau niet meer aan de orde. Wel worden de handelingen en hun neerslag gezien in samenhang met de 'informatiestroom die dwars door allerlei onderdelen van de overheid en samenleving loopt' (discussienota, 24, 25). Vanzelfsprekend speelt hierbij de vertaalslag van de geselecteerde handelingen naar de daarbij behorende gegevensbestanden van de overheid een essentiële rol.

INFORMATIEWAARDE

In paragraaf 3.2 betoont de schrijver van de discussienota zich een voorstander van de 'zorgvuldig gekoesterde *informational values* van Schellenberg³. Het standpunt van het convent is, dat de informatieve waarde van een document nauwelijks objectief te bepalen is, want de informatiewaarde varieert per persoon, afhankelijk van de gehanteerde vraagstelling. Niet de informatie waarde van documenten vormt het uitgangspunt, maar de waardebepaling van handelingen van overheidsorganisaties 'waarvan de neerslag van waarde is voor het kennen van de Nederlandse samenleving (en cultuur)'.³

INTERSUBJECTIVITEIT

De discussienota (paragraaf 2.4) merkt terecht op dat de discussie over de (culturele) waardering van archieven niet in een te besloten gremium moet plaatsvinden. Daartoe worden enkele voorstellen tot verandering van de procedure van totstandkoming van een selectielijst bepleit. De rijkscommissie voor de archieven behandelt dit thema in haar advies 404: in bepaalde gevallen moet externe deskundigheid eerder in de selectieprocedure worden betrokken. Daartegen bestaat geen bezwaar, wel tegen een cascade van deskundigen. Welke rol is er nog voor de deskundigen in de rijkscommissie voor de archieven die de minister adviseren over een concept-selectielijst, als er al andere deskundigen aan het driehoeksoverleg hebben deelgenomen? 'De rijkscommissie voor de archieven stelt zich op als een commissie die achteraf globaal oordeelt en vervolgens adviseert' (17), maar daaraan is, naar de mening van het convent, geen behoefte indien deskundigen in een vroeg stadium in het driehoeks- of vierkantsoverleg zijn betrokken. De in de nota voorgestelde rol (18) voor de rijkscommissie als commissie van toetsing van de intersubjectiviteit in het driehoeks- of vierkantsoverleg of het optreden als geschillencommissie komt, naar de mening van het convent, de helderheid over de rol van een adviescollege niet ten goede.

Het convent tekent hierbij verder aan dat, mocht het huidige regeringsbeleid ten aanzien van de positie van adviesorganen, ertoe leiden dat de rijkscommissie voor de archieven zou worden opgeheven, de inbreng van de gebruikers van archieven in het selectieproces dan op een andere wijze vorm moet worden gegeven.

VI Archiefselectie: een zaak van meer dan alleen beleid*

BOB DE GRAAFF

In archieven kan iedereen iets zichtbaar maken van zijn of haar eigen verleden. Archieven zijn derhalve plaatsen van herinnering¹.

Mij is gevraagd om vanuit de invalshoek van de politieke geschiedenis kanttekeningen te maken bij de huidige archiefselectie. Vergeleken met de representanten van andere sectoren van historisch onderzoek zou ik vanuit dat perspectief eigenlijk het meest enthousiast moeten zijn over de verenging door PIVOT van het bewaarcriterium tot de hoofdlijnen van het overheidsbeleid. De politieke geschiedenis lijkt daardoor immers relatief bevoordeeld te worden. Toch geven de PIVOT-publikaties ook vanuit politiek-historisch oogpunt weinig aanleiding tot geestdrift².

'Bewaren op hoofdlijnen van beleid', zoals geformuleerd door PIVOT, maakt namelijk slechts een eenzijdig soort politiek-historisch onderzoek mogelijk. Bovendien kunnen bij de uitvoerbaarheid van de PIVOT-principes grote vraagtekens worden geplaatst. Die twee punten wil ik nader uitwerken. Eerst komt de PIVOT-methode, zoals die in 1992 is gepubliceerd, nader aan de orde.

De PIVOT-methodiek

De gedachte 'bewaren op hoofdlijnen van beleid' heeft als vertrekpunt het zogeheten Logisch Model Institutioneel Onderzoek (LMIO)³. Kort samengevat komt het hierop neer. PIVOT stelt

* De auteur dankt Ch. Jeurgens en J. P. B. Jonker voor hun commentaar op een eerdere versie van het manuscript.

1 F. C. J. Ketelaar, hoofd van de rijksarchiefdienst bij een werkbezoek met J. Riezenkamp, directeur-generaal cultuur, aan het rijksarchief in Friesland op 12-2-1993, *WVC-Diagonaal. Personeelsblad*, april 1993.

2 Verschenen zijn tot nu toe: *Pivot, een nieuwe draai aan het selectie beleid. Verkorting van de overbrengingstermijn in de archiefwet en de gevolgen voor de overheidsadministraties* ('s-Gravenhage, 1992) (deze publikatie is ook in het Duits, Engels en Frans verschenen); W. Küller, *Van de selectie van papier naar de selectie van handelingen. Een methode voor de vervaardiging van een archiefselectie-instrument uitgaande van het handelen van de overheid* ('s-Gravenhage, 1992); L. Hovy, *Coördinatie op hoog niveau. Institutioneel onderzoek naar de ministeriële coördinatie organen en de ambtelijke voorportalen, 1945-1990* ('s-Gravenhage, 1992); F. van Dijk, *Kwakzalverij is nooit uit te roeien: 'Mundus vult decipi'. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving op het terrein van de medische beroepen en opleidingen, 1940-1990* ('s-Gravenhage, 1992); A. Fris, *Oorlog duurt een leven lang. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990* ('s-Gravenhage, 1993); J. W. J. M. Bogaarts, L. Hovy, *Telecommunicatie en post in Nederland. Een institutioneel onderzoek op het beleidsterrein telecommunicatie en post, 1945-1990* ('s-Gravenhage, 1993); L. B. Humberts, *Zicht op toezicht. Een institutioneel onderzoek naar het staatstoezicht op de volksgezondheid, 1940-1990* ('s-Gravenhage, 1993).

3 Het is ontwikkeld door M. Beekhuis en H. G. Oost. M. Beekhuis, H. Oost, *Logic Model Institutional Research* ('s-Gravenhage, 1992); M. Beekhuis, J. Bogaarts, 'Een beschrijving van de hoofdlijnen van het 'Logisch Model: Institutioneel Onderzoek', praktische resultaten bij het onderzoeksterrein telecommunicatie', D. Beekhuis, M. J. W. Beltman, *Informatievoorziening binnen de overheid* (Enschede, 1992) 29, n. 1.

op basis van wet- en regelgeving 'en andere bestuurlijk-organisatorische bronnen' vast welke handelingen — dat wil zeggen activiteiten ter vervulling van een bij wet- of regelgeving bepaalde taak of doelstelling —⁴ overheidsorganen verrichten, 'dus wat voor neerslag er zou moeten zijn'⁵. Voor archiefselectie is in eerste aanleg dus geen kennisneming van de inhoud van het archief meer nodig⁶. De sélecteur kan in principe van achter zijn staatsbladen, -couranten en -almanakken bepalen welke handelingen of taken door overheidsorganen moeten worden verricht. Op basis van dit zogeheten institutionele onderzoek per taakgebied van de overheid zullen basisselectiedocumenten (BSD's) worden geformuleerd. Dat zijn lijsten van handelingen die worden voorzien van B'tjes en V'tjes voor handelingen die in aanmerking komen voor respectievelijk bewaren en vernietigen.

Het Logisch Model heeft als uitgangspunt een rationeel handelingsmodel, volgens hetwelk beleidsdoelen relatief gemakkelijk zouden zijn vast te stellen, een scala van middelen daarop tamelijk eenvoudig kan worden afgestemd en de beslissingen omtrent de inzet van die middelen rationeel genomen worden. In PIVOT-woorden: 'De overheid handelt niet, omdat ze bestaat, maar omdat de overheidshandeling een middel is om een bepaald doel te bereiken'⁷. PIVOT koppelt deze voor veel historici misschien modern aandoende, doch in de empirische bestuurskunde reeds lang achterhaalde, invalshoek vervolgens aan een legalistische benadering van de overheid: handelingen worden afgeleid uit wet- en regelgeving. PIVOT meent dat dit uitgangspunt goed toepasbaar is op de Nederlandse rijksoverheid in de naoorlogse periode: 'Na het jaar 1945 wordt de rijksoverheid verregaand gestroomlijnd. Het handelen van de rijksoverheid wordt in toenemende mate geformaliseerd'⁸. Een optimistische visie, die meer ingegeven lijkt door de behoefte de papierstroom naar de rijksarchiefdienst in te dammen dan door de historische werkelijkheid.

Op tamelijk eenvoudige en vooral routinematige beleidsprocessen, waarbij het aantal actoren bovendien gering is, kan een schema als het Logisch Model wel worden toegepast'. Bestuurskundig onderzoek heeft echter aangetoond dat het rationele besluitvormingsmodel vooral

4 Küller, *Selectie*, 17-18. Handelingen worden op drie wijzen getypeerd. Ten eerste als fase in het beleidsproces: agendavorming, beleidsvoorbereiding, beleidsvaststelling, beleidsuitvoering, beleidsevaluatie, feedback en beleidsbeëindiging. Ten tweede naar activiteit: toezichhoudend, adviserend, kaderstellend, coördinerend, uitvoerend, toetsend, onderzoekend, opsporend, basisregistrerend, informierend en consulterend. En tenslotte naar hun werkingsniveau: algemeen geldend, beschikkend, planvormend, beleidsvereenkomst, overige, Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 38-40; Fris, *Oorlog*, 17.

5 *Ibidem*; vet in het origineel.

6 Vergelijk Hovy, *Coördinatie*, 7: 'De informatie [voor het desbetreffende institutioneel onderzoek] werd uitsluitend op basis van literatuur verkregen. In de onderzoeksfase werden om redenen van opportuniteit geen gesprekken met secretarissen of voorzitters van betreffende organen gevoerd. Om dezelfde reden verrichtte ik op de ministeries geen archiefonderzoek'.

7 Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 38. Of in een Engelse variant: 'The means prepare the end, and the end is what the means have made it', een citaat van Morley, dat dient als motto van Beekhuis, Oost, *Logic Model*, 2.

8 Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 34.

9 T. Burns, G. M. Stalker, *The management of innovation* (Londen, 1961) 114-116; A. P. J. van der Eyden, *Overheidskunde en overheidswetenschap* (Deventer, 1980) 124-125, 165; E. Ginzberg, E. W. Reilly, *Effecting change in large organizations* (New York, 1957) 132; U. Rosenthal, G. H. Scholten, *Crisis en continuïteit. Economische zaken, de oliecrisis en andere turbulenties* (Alphen aan den Rijn, 1977) 53; I. Sharkansky, *Public Administration. Policy-making in government agencies* (3e dr.; Chicago, 1975) 74.

normatieve waarde heeft, met andere woorden besluitvorming zou idealiter zo moeten geschieden, doch vindt in de praktijk zelden op die manier plaats¹⁰.

Bestuurskundige alternatieven

Vanuit de organisatie- en bestuurskunde wordt een aantal benaderingen aangereikt die meer sporen met de realiteit. Ik zal deze kort en niet limitatief aanduiden om vervolgens van daaruit de tekortkomingen van het Logisch Model en de erop gebaseerde selectie voor het politiek-historisch onderzoek te schetsen.

Ten eerste biedt de organisatiekunde het incrementele besluitvormingsmodel, ook wel bekend als het 'muddling through'-model: doelen liggen niet vast; keuzes voor middelen komen niet rationeel maar ad hoc en versnipperd tot stand; en middelen verworden gemakkelijk tot doelen, waarbij de oorspronkelijke doelstellingen uit het oog worden verloren¹¹.

Een andere bestuurskundige theorie stelt, dat bureaucratische organisaties, zoals die van de overheid, niet zozeer beleid vormen als wel voortdurend bezig zijn beleidskeuzes en besluitvorming te ontlopen. Non-beleid en non-decisies zouden karakteristieker zijn voor het bureaucratisch gedrag dan beleidsvorming¹².

Weer een andere benadering stelt dat vooral de perceptie van beleidsmakers van doorslaggevend belang is voor hun handelen. Kort samengevat in het zogeheten Thomas-theorema luidt zij als volgt: 'If men define their situations as real, they are real in their consequences'¹³.

Naast besluitvormingstheorieën zijn er nog andere theoretische invalshoeken betreffende het functioneren van de overheid. Sommige theoretici stellen bijvoorbeeld dat het centrale element in het handelen van organisaties niet doelverwezenlijk maar organisatiehandhaving is¹⁴. Met

10 Bijv. H. J. Aquina, 'Sociale en politieke factoren van overheidsbeleid, een vergelijkende analyse' in: A. Hoogerwerf, ed., *Overheidsbeleid* (Alphen aan den Rijn, 1980) 167; Th. Roes, 'De voorbereiding van overheidsbeleid. Planning', *Ibidem*, 79-83; H. M. in 't Veld-Langeveld, A. Hoogerwerf, 'Evaluatie van overheidsbeleid', *Ibidem*, 146; D. Braybrooke, Ch. E. Lindblom, *A strategy of decision. Policy evaluation as a social process* (3e dr.; New York-Londen, 1969 (1963)) 6-8, 23-26, 33, 40-41, 54; J. W. Cell, *British colonial administration in the mid-nineteenth century. The policy-making process* (New Haven, Londen, 1970) 24-25, 33-35; Van der Eyden, *Overheidskunde*, 86, 153; K. Faupel, 'Internationale Politik und Außenpolitik. Außenpolitische Forschung als Erklärung systematischer Regelmäßigkeiten aus subnationalen Prozessen', E.-O. Czempiel, ed., *Die anachronistische Souveränität. Zum Verhältnis von Innen- und Außenpolitik* (Keulen, Opladen, 1969) 59 vlg.; Ginzberg, Reilley, *Effecting change*, 132; A. Hoogerwerf, 'Succes en falen van overheidsbeleid in Nederland' in: *Idem*, ed., *Succes en falen van overheidsbeleid* (Alphen aan den Rijn, 1983) 33; E. A. Johns, *The sociology of organizational change* (Oxford etc., 1973) 70; N. Luhmann, *Organisation und Entscheidung* (Opladen, 1978) passim; M. W. Meyer, 'Introduction. Recent developments in organizational research and "theory"' in: M. W. Meyer, e. a., *Environments and organizations* (San Francisco etc., 1978) 15; A. Peper, *Bij stukjes en beetjes? Over het zogenaamde realisme van het incrementele beleidsmodel* (Meppel, 1974) 9-11; A. Peper, *Vorming van welzijnsbeleid. Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk* (Meppel, 1972) 360; J. Pfeffer, G. R. Salancik, H. Leblebici, 'The effect of uncertainty on the use of social influence in organizational decision making', *Administrative Science Quarterly*, XXI (1976) 227-245. Sharkansky, *Public Administration*, 52-71, 85.

11 Zie naast de in noot 10 genoemde literatuur A. Hoogerwerf, 'Inhoud en typen van beleid', *Idem*, ed., *Overheidsbeleid*, 31-39; M. Herweyer, 'Van herwaardering tot heroverweging' in: Hoogerwerf, *Succes*, 51-53.

12 Cell, *British colonial administration*, xi; H. J. Aquina, 'Sociale en politieke factoren van overheidsbeleid: een vergelijkende analyse' in: Hoogerwerf, *Overheidsbeleid*, 169; Luhmann, *Organisation*, 62.

13 R. K. Merton, *On theoretical sociology* (New York, 1967) 19.

14 Van der Eyden, *Overheidskunde*, 156; A. W. Gouldner, 'Organizational Analysis' in: W. G. Bennis, e. a., ed., *The planning of change. Readings in the applied behavioral sciences* (New York, 1961) 394-397. J. W. Hunt, *The restless organisation* (Sydney etc., 1972) 313-317. Voor een uitwerking van het begrip systeemrationaliteit zie R. Münch, *Legitimität und politische Macht. Eine Untersuchung im Rahmen einer allgemeinen Theorie sozialer Systeme* (Opladen, 1976) 30-31.

andere woorden, besluitvorming en inhoudelijk beleid zijn ondergeschikt aan één centraal doel: de organisatie overeind houden en zo mogelijk uitbreiden.

Weer een andere theorie ziet een overheidsdienst als een orgaan dat een informatiestroom aantrekt. Het orgaan beziet de informatie en komt slechts in actie wanneer de informatie naar zijn oordeel duidt op ongewenste ontwikkelingen¹⁵.

Voorts kent de politieke theorie begrippen als macht, invloed, status en prestige¹⁶. Zij gaat ervan uit dat sommige instanties of personen meer gedaan krijgen dan anderen. Dat hoeft niet uitsluitend het geval te zijn in de context waaraan deze personen hun macht, aanzien etc. ontlenuen. Politieke hoogwaardigheidsbekleders krijgen bijvoorbeeld bij een bezoek aan het voetbalstadion vaak een bijzondere plaats maar dat wil nog niet zeggen dat zij ook goed kunnen voetballen of veel inzicht in het spel hebben.

In geen van de PIVOT-publicaties heb ik een verklaring gevonden waarom niet een of een combinatie van bovengenoemde empirisch gefundeerde theorieën is gekozen als uitgangspunt voor de selectie maar juist het Logisch Model met zijn uit wet- en regelgeving afgeleide geïdealiseerde handelingen, die plaats zouden *moeten* vinden en dus een administratieve neerslag zouden *moeten* hebben.

Gevolgen voor het politiek-historisch onderzoek

Wat zijn nu de te verwachten consequenties van het Logisch Model en de daarop gegroundveste selectiewijze voor het politiek-historisch onderzoek? Zal de selectie leiden tot een evenwichtig beeld van het politieke en bestuurlijke (non-)handelen?

Wat betreft het beleidsproces lijken twee momenten er bij het Logisch Model bekaaid van af te komen: de beleidsvoorbereiding en de beleidsuitvoering. Het overheidshandelen dat volgens PIVOT bewaard dient te worden is namelijk gedefinieerd vanuit de thans bestaande wet- en regelgeving. Feitelijk beleid (of de voorbereiding daarvan) dat niet voortvloeit uit eerder geformuleerde taak- en doelstellingen ontsnapt aan de systematische aandacht van de selecteur. In het Griekenland van Papandreou werden indertijd documenten vernietigd wanneer naar de mening van de overheid het eraan ten grondslag liggende probleem was opgelost¹⁷. In Nederland lijken documenten vernietigd te gaan worden omdat de eraan ten grondslag liggende maatschappelijke problemen nog niet in wet- of regelgeving zijn vertaald. Zo zijn bij het ministerie van justitie de uitvoeringsdossiers ten aanzien van gastarbeiders vernietigd, ook voor de vele jaren die voorafgingen aan de formulering van enig formeel beleid op dit terrein.

Dit vernietigingsbeleid zal niet alleen met terugwerkende kracht voor reeds gevormd archief, maar ook met vooruitwerkende kracht voor nog te vormen documenten geschieden, want PIVOT wil het basiselectiedocument reeds op het moment van de vervaardiging van een ambtelijk stuk richtsnoer voor de latere selectie laten zijn¹⁸. Handelingen die niet als zodanig in het BSD zijn geformuleerd op grond van bestaande wet- en regelgeving zullen dan niet meer worden gearchiveerd, laat staan geselecteerd¹⁹. Men stelle zich eens voor wat dat betekend zou

15 S. T. Bok, *Cybernetica. Stuurkunde* (10de druk, 1958; Utrecht, Antwerpen, 1978) 230-232; Van der Eyden, *Overheidsbeleid*, 154.

16 Zie bijv. M. P. C. M. van Schendelen, 'Politieke invloed', *Idem*, ed., *Kernthema's van de politicologie* (Amsterdam, 1976) 123-150; A. Hoogerwerf, 'Het politieke systeem van Nederland' in: R. B. Andeweg, e. a., *Politiek in Nederland* (Alphen aan den Rijn, 1981) 27-29.

17 G. M. Baldé en H. Spijkerman, 'De kunst van het selecteren. Verslag van een symposium', *Nederlands Archiefblad*, XCIII (december 1989) iv, 304.

18 H. Nagelhout, 'Inleiding Omslag in opslag' in: M. Beekhuis, M. J. W. Beltman, *Informatievoorziening binnen de overheid* (Enschede, 1992) 8; Küller, *Selectie*, 29.

19 Küller, *Selectie*, 33.

hebben voor de archiefvorming met betrekking tot de abortusproblematiek als deze gedachte al praktisch zou zijn geweest voorde totstandkoming van de abortuswet. Wet- en regelgeving is niet alleen initiërend voor beleid, maar is vaak ook de vastlegging van een tevoren ontwikkelde beleidspraktijk. En juist beleid dat politiek of maatschappelijk gevoelig ligt, ontbeert dikwijls decennialang formele wet- en regelgeving. Denk aan de leegstandswet, de wet op de lijkbezorging of de wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten²⁰. Concreet aanvullend onderzoek in het archief zou ertoe kunnen leiden dat bestanden worden gesignaleerd die politiek gevoelig zijn of afwijken van de bestaande wet- en regelgeving. De gepubliceerde PIVOT-methode voorziet hierin echter niet wegens haar legalistische uitgangspunt. Kritisch politiek-historisch onderzoek naar de impliciete beleidsvoorbereiding wordt aldus onmogelijk.

Ook documenten betreffende de beleidsuitvoering lijken het slachtoffer te worden van het Logisch Model. Slechts als op basis van wet- en regelgeving verwacht mag worden dat er grote ruimte voor handelingsvrijheid bestaat, komt de beleidsuitvoering volgens PIVOT voor bewaring in aanmerking²¹. Wat is 'grote ruimte' in dit verband? En welke consequenties is men bereid eraan te verbinden? Zo dreigen in concreto in het kader van de vernietiging van de individuele dossiers voor visumaanvragen alle dossiers betreffende de spijtoptanten uit Indonesië te worden vernietigd, terwijl het spijtoptantenbeleid juist erkend is als exemplarisch voor de grote handelingsvrijheid voor ambtenaren²². Zou het bovendien voor de Nederlandse politieke en koloniale geschiedenis niet bijzonder interessant zijn de personen te leren kennen die de grootste moeite hebben gehad met de keuze tussen ex-kolonie en voormalig moederland? Ook als beleidsvrijheid niet formeel geboden wordt, kan er discrepantie bestaan tussen beleidsvoornemens en -uitvoering, bijvoorbeeld doordat sommige intenties nimmer ten uitvoer worden gebracht²³. Bovendien krijgt veel beleid pas in de uitvoeringspraktijk gestalte. Denk aan het vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid of op lokaal niveau aan het uitkeringsbeleid. Dergelijk beleid is veelal de uitkomst van casuïstiek en ad hoc beslissingen en niet altijd zullen dergelijke casus hun weg gevonden hebben respectievelijk vinden naar beleidsdossiers.

De noodzaak tot meer aandacht voor de beleidsuitvoering wordt nog eens onderstreept doordat veel politieke strijd van de laatste jaren in Nederland juist niet betrekking heeft op verschillen van inzicht met betrekking tot het beleid, maar zijn oorzaken vindt in kritiek op de beleidsuitvoering. Ik roep hier als voorbeelden in herinnering: de parlementaire enquêtes betreffende de subsidieverstrekking aan Rijn-Schelde-Verolme, de vervaardiging van een nieuw paspoort, de verstrekking van bouwsubsidies en de uitvoeringspraktijk van het sociale zekerheidsstelsel. Verscheidene van de enquêtemissies hebben zich trouwens beklagd over het ontbreken

20 Bovendien krijgt men op basis van de verschenen PIVOT-rapporten de indruk dat de beschrijving van handelingen gebaseerd is op de actuele wet- en regelgeving. Worden wetswijzigingen die in het verleden zijn doorgevoerd, in de institutionele onderzoeken niet verdisconteerd?

21 Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 33. Küller, *Selectie*, ongepag., biedt niet meer dan de verzekering dat documenten betreffende de beleidsuitvoering 'niet altijd automatisch' voor vernietiging in aanmerking zullen worden gebracht. Vgl. Hovy, *Coördinatie*, 5: 'Uitvoerende taken worden in het algemeen minder hoog gewaardeerd. Maar de beslissingsruimte voor de uitvoerder — hetzij formeel, hetzij feitelijk — zal een rol spelen bij de waardering van het belang van zijn taak'. Hoe PIVOT feitelijke beslissingsvrijheid vaststelt zonder kennis te nemen van de inhoud van documenten wordt niet aangegeven.

22 A. B. Ringeling, *Beleidsvrijheid van ambtenaren. Het spijtoptantenprobleem als illustratie van de activiteiten van ambtenaren bij de uitvoering van beleid* (Alphen aan den Rijn, 1978).

23 Dat gegeven onder meer is voor politiek Den Haag enige jaren geleden nog aanleiding geweest om voor te stellen wet- en regelgeving te binden aan een bepaalde tijdshorizon opdat 'vervuiling' daarvan met onbenutte regels kan worden tegengegaan.

van de voor hun reconstructies vereiste overheidsbescheiden, zelfs nog voordat er PIVOT-archiefsselectie had plaats gevonden²⁴.

De oogkleppen die de historicus worden opgezet

In de PIVOT-benadering ontbreekt ook aandacht voor de perceptie van de beleidsmakers over de maatschappij als geheel of hun taakgebied in het bijzonder. Men kan in enkele PIVOT-publikaties lezen dat bij interviews achteraf bleek dat ambtenaren zich herkenden in het institutionele model dat de PIVOT-rapporteurs van hun werkzaamheden hadden geschetst. Geen wonder. De ambtenaren herkenden de mede door hen geschapen kaders van wet- en regelgeving en de normatief daarop gebaseerde handelingen: 'the world according to the official'. Als gevolg van zo'n selectiewijze krijgt de historicus als het ware de oogkleppen van de toenmalige beleidsmakers opgezet²⁵. Zoals uit menig onderzoek van de afgelopen jaren blijkt, mankeert er nogal wat aan de perceptie van met name de Haagse beleidsmakers van dat deel van de samenleving waarvoor zij verantwoordelijk zijn en van de gevolgen daarvoor van het door hen gevoerde beleid. Door hun normatieve visie als grondslag te nemen voor de selectiemethodiek wordt het collectief geheugen van een natie op een zeer bepaalde wijze vervormd. Een geschiedschrijving waarin achteraf bezien de politieke en maatschappelijke alternatieven voor het gevoerde beleid geschetst kunnen worden, wordt gefrustreerd. De principes van de PIVOT-selectiepraktijk bevoordelen een deterministische geschiedschrijving die mensen het zicht op de veranderbaarheid van de samenleving ontnemt.

Weliswaar beweert de archiefdienst bijvoorbeeld in verband met de concept-vernietigingslijst BVD dat hij zich laat leiden door de gedachte: hoe ging de dienst om met de samenleving en omgekeerd de samenleving met de dienst²⁶? Een concrete uitwerking van het laatste deel van deze gedachte ontbreekt evenwel. De opvattingen en gedragingen van de burgers jegens de overheid vindt men niet terug in de PIVOT-selectiemethode. Daarmee wordt het bijvoorbeeld onmogelijk de politiek-historisch uiterst relevante bewering te toetsen dat vanaf de jaren zestig de eisen, die de burger aan het politiek systeem stelt, toenemen terwijl de steun ervoor afneemt²⁷.

Het Logisch Model sluit ook activiteiten die gericht zijn op de instandhouding van overheidsorganen expliciet uit van beschrijving²⁸. De vragen betreffende handhaving of afstoting van overheidstaken en de toedeling van overheidszorg aan concrete overheidsorganen zijn echter van groot historisch belang. Niet alleen omdat zij aansluiten bij de algemeen-historische

24 Zie bijv. Algemene Rekenkamer, *Archiefbeheer en -behoud bij het Rijk* ('s-Gravenhage, 1988) 5; Ministerie van binnenlandse zaken, *Omslag in opslag. Terugkeer naar informatievoorziening* ('s-Gravenhage, 1991) 36; *PIVOT, een nieuwe draai*, 5.

25 De algemene inleiding van de PIVOT-publikaties formuleert het als volgt: 'De selectie moet worden uitgevoerd vanuit het gezichtspunt van het [archiefvormende] overheidsorgaan' in: Küller, *Selectie, ongepag. gedeelte*.

26 Beekhuis, 'Het standpunt', 43; F. C. J. Ketelaar, 'Privacybescherming en vernietiging', *Gens Nostra*, XLVII (1992) 401.

27 A. Hoogerwerf in 'Twente levert eerste bestuurskundigen af', *NRC Handelsblad*, 4-7-1981. Eisen en steun vormen de invoer van het politieke systeem in het in de politicologie wijd en zijd gebruikte politieke kringloopmodel, zie bijv. G. Noordzij, 'Het politieke systeem' in: Van Schendelen, *Kernthema's*, 13-35.

28 'Handelingen tussen rijksorganen die uitdrukkelijk gericht zijn op de instandhouding van een van deze beide organen worden niet beschreven, omdat deze binnen de rijksoverheid grote uniformiteit vertonen. ... De selectie van deze handelingen geschiedt aan de hand van een alternatieve onderzoeksroute', Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 37. Onderstreping in het origineel. Welke de alternatieve onderzoeksroute is, wordt echter niet uit de doeken gedaan.

belangstelling voor wording en ondergang en continuïteit of discontinuïteit, maar ook omdat zij de gevarieerde historische opvattingen over de inrichting van de staat en de rol van de overheid weerspiegelen.

Het Logisch Model gaat er verder aan voorbij dat de overheid informatievergaarder is. In een overheidsarchief bevindt zich nu eenmaal niet alleen de neerslag van gelegitimeerd ambtelijk handelen, maar ook het al dan niet beoogde produkt ervan: informatie. Het archief van de keuringsdienst van waren is bijvoorbeeld niet alleen het bestand van een uitvoerende dienst, zoals PIVOT stelt, maar biedt ons letterlijk een kijkje in de keuken van de Nederlandse samenleving. Het is maar één voorbeeld dat zich gemakkelijk laat aanvullen met andere.

Vanuit de gezichtshoek van onder meer machtsvorming en -uitoefening is het jammer dat voor persoonsdossiers en in het bijzonder voor dossiers betreffende personen met een bijzondere betekenis zo weinig ruimte is in het selectiebeleid van de rijksarchiefdienst (RAD). Een voorbeeld betreffende persoonsdossiers *sec*: wie de sociale achtergrond van de Hongaarse vluchtelingen uit 1956 wil kennen, zal constateren dat de daarop betrekking hebbende persoonsdossiers bij justitie vernietigd zijn. De weerzin van de algemene rijksarchivaris om dossiers betreffende historisch belangrijke personen te bewaren²⁹ zou wel eens zeer nadelig kunnen blijken te zijn voor het historisch elite-onderzoek of voor de toetsing achteraf van de vraag of in de Nederlandse samenleving sommigen 'meer gelijk' waren dan anderen, een niet onbelangrijke vraag betreffende het democratisch gehalte van een samenleving.

De keuze voor het Logisch Model is ingegeven vanuit een oogpunt van (on)beheersbaarheid van de groeiende archiefstroom richting RAD³⁰. De woorden van het plaatsvervangend hoofd PIVOT zijn in dit opzicht onthullend: Het Logisch Model biedt

een zeer gespecialiseerd produkt (reconstructie hoofdlijnen overheidshandelen) en het beweegt zich binnen een marktsegment (het handelen van de rijksoverheid). Natuurlijk kan de rijksarchiefdienst meerdere produkten aanbieden en meerdere marktsegmenten trachten te bedienen [ni. 'de historische bronnenmarkt'] indien zij in staat is voldoende middelen hiervoor te verwerven. Wij sluiten deze mogelijkheid niet uit, maar wij houden er in ons model geen rekening mee.

Bovendien merkt hij op: 'De beheersbaarheid van de organisatie komt dan... onder druk te staan en de beeldvorming naar de klanten toe wordt complexer'. Met andere woorden: het financiële en organisatorische onvermogen van de RAD hebben geleid tot een beperktere invulling van haar taak, waardoor de historisch geïnteresseerden zich tevreden moeten stellen met de kruimels van het marktsegment handelen van de rijksoverheid. Voor bewaring van archiefmateriaal vanuit het oogpunt van historisch belang wordt volstaan met een verwijzing naar instellingen als het KDC en het IISG³¹. Historici hoeven zich naar het oordeel van de RAD door dergelijke opvattingen niet in de kou gezet te voelen. Integendeel, vanuit de dienst wordt gesuggereerd dat

29 Voor bewaring van dossiers betreffende 'historische personen' voelt de algemene rijksarchivaris niet, want dan bewaart men 'interessante gevallen, curiosa zonder meer, wat tot een vertekening van het beeld leidt', Ketelaar, 'Vernietigingsoperaties'; *Idem*, 'Archiefselectie en historisch onderzoek', *Nederlands Archiefblad*, XCV (juni 1991) ii, 121.

30 Beekhuis, Bogaarts, 'Een beschrijving', 35.

31 Vgl. Indien het [volgens het PIVOT-criterium] geselecteerde en overgedragen materiaal niet geschikt is om ander wetenschappelijk onderzoek [dan reconstructie op hoofdlijnen van beleid] te bevredigen dan dient dit onderzoek gebruik te maken van andere bestanden, waarbij te denken valt aan het IISG; KDC; NEHA e. d.', Beekhuis, 'Het standpunt', 43. Ook *Omslag in opslag* wees al in die richting: 'Als het bijvoorbeeld gaat om het belang van later historisch onderzoek, ligt [vervreemding van archieven aan] een universiteit voor de hand', Ministerie van binnenlandse zaken, *Omslag in opslag. Terugkeer*, 104.

het PIVOT-vernietigingsbeleid ook voor historische onderzoekers het beste is, omdat de papiermassa voor hen anders ontoegankelijk wordt³².

Ik wil daar het volgende tegenover stellen. Ten eerste zal een geïnteresseerd historicus alles doen om te vinden wat voor zijn vraagstelling van belang is. Essentieel is dan wel dat het archiefmateriaal goed ontsloten is. Kort na 1945 is de administratie van de rijksoverheid omgeschakeld van het verbaalstelsel naar het dossierstelsel. Het dossierstelsel is vele malen toegankelijker dan de vooroorlogse verbaalstukken die, langs de ingewikkelde weg van klappers, indices en agenda's, document voor document getraceerd moeten worden. Tegenover het vanaf 1945 sterk gegroeide volume staat derhalve een vele malen gemakkelijker ontsluiting zodat het met de onbeheersbaarheid van dat grotere volume vanuit het perspectief van de onderzoeker nog wel meevalt. En tenslotte moet er rekening mee worden gehouden dat het voortschrijden der techniek niet alleen de opslag maar ook de ontsluiting in de toekomst aanzienlijk zal vergemakkelijken³³.

De uitvoerbaarheid van de PIVOT-benadering

In ruim twee jaar tijd zagen zes institutionele onderzoeken het licht. Tot eind 1995, opnieuw in ruim twee jaar tijd, moeten er nog ongeveer 144 volgen³⁴. Wat gebeurt er wanneer de tijd en de beperkte financiële middelen voor voortzetting van het institutionele onderzoek in gevaar komen³⁵? Zal dan, bij alle kritiek die men daarop kan hebben, zelfs het voorafgaand institutioneel onderzoek achterwege blijven? Mijn scepsis op dit punt is gevoed door de recente conceptvernietigingslijst-BVD, waarin inderdaad het PIVOT-selectiecriteria uitgangspunt heet te zijn voor de vernietiging, doch het institutioneel onderzoek dat daaraan vooraf hoort te

32 'Vervolgens wil Ketelaar enkele aanzetten tot een selectie- en vernietigingsbeleid geven. Eerst het waarom van het selecteren. Archieven kunnen pas functioneren ten bate van ... historisch onderzoek, wanneer ze geschoond zijn. De historicus moet kiezen voor kwaliteit, in plaats van kwantiteit', Baldé, Spijkerman, 'Kunst', 308; F. C. J. Ketelaar, 'Vernietigingsoperaties en historisch onderzoek', *NRC Handelsblad*, 2-5-1991, met als motto een citaat van Henri James, 'The historian, essentially, wants more documents than he can really use'. De algemene rijksarchivaris vergelijkt daar het bladeren in het door het Instituut voor Nederlandse geschiedenis uitgegeven *Biografisch woordenboek van Nederland* met het spelen van *Trivial Pursuit* in alle betekenissen'; zie ook Ketelaar, 'Archiefselectie', 121. Ministerie van binnenlandse zaken, *Omslag in opslag. Terugkeer*, 106: 'De pure hoeveelheid [onvoldoende geselecteerd archiefmateriaal] belemmert fatsoenlijk onderzoek op een later tijdstip'. M. Loef, B. de Vries, 'De Ontwerp nieuwe archiefwet', *Historisch Nieuwsblad*, II (juni 1993) iii, 32: 'Voor de contemporaine historicus bestaat serieus gevaar dat hij omkomt in de grote hoeveelheid bronnen. Zoals Umberto Eco ooit zei 'Elke overmaat aan informatie produceert stilte'. Het is de taak van de archivaris ervoor te zorgen dat de overmaat wordt teruggebracht tot een ordelijk en overzichtelijk geheel, zodat het geluid van de historicus kan blijven klinken'.

33 Vanaf 1994 zullen bijvoorbeeld de National Archives hun inventarissen en in een latere fase ook feitelijke documenten via electronic mail (Internet) voor onderzoekers openstellen. Dat biedt het lonkend perspectief van geautomatiseerde zoekacties op trefwoorden, 'National Archives & Library of Congress', *Surveillant. Acquisitions and commentary for intelligence and security professionals*. III, nrs. 2,3 (maart, juni 1993) 50.

34 Volgens de planning moet het institutioneel onderzoek van PIVOT eind 1995 zijn afgerond, *Reader ten behoeve van institutioneel onderzoek in het kader van het Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn (PIVOT)* (Den Haag, 1991) 5.

35 Er is voor het totale PIVOT gedurende een looptijd van tien jaar (1991-2001) slechts 17 miljoen gulden beschikbaar, waarvan behalve publikaties ook nieuw personeel, verrijdbare archiefkasten en experimenten met elektronische opslag moeten worden betaald, Küller, *Selectie*, ongepag.; "Gevoelig" archief wordt beter toegankelijk', *de Volkskrant*, 17-5-1991.

gaan, achterwege is gebleven. En wat gebeurt er als de 'logische' beschrijving van handelingen niet blijkt te corresponderen met de fysieke ordening van het archief? Duikt PIVOT dan toch in de dossiers om de aanwezigheid van handelingen te traceren? Dan is het project weer terug op het niveau van de micro-selectie, de selectie per document, dat de RAD nu juist meende ontstegen te zijn. Of wordt er, wanneer de vertaalslag van handelingen naar het archief te lastig wordt, voor een minder genuanceerde oplossing gekozen³⁶?

En in hoeverre bemerkt PIVOT concreet de discrepantie tussen het in kaart brengen van handelingen en de feitelijke archiefordening? Tot nu toe bestaat er een personele scheiding tussen de PIVOT-medewerkers die de handelingen beschrijven en degenen die belast zijn met de tenuitvoerlegging van de basisselectiedocumenten. Begrip voorde problemen van de laatsten is op zijn plaats. Herhaaldelijk is vastgesteld dat de archiefambtenaren bij de ministeries relatief laag opgeleid en ondergewaardeerd zijn³⁷. Zij bleken reeds moeite te hebben met de tenuitvoerlegging van de pre-PIVOT-vernietigingslijsten³⁸. Op zijn minst correspondeerden dossier en vernietigingsobject toen nog redelijk met elkaar en was de omschrijving tamelijk concreet. Zullen die selecteurs met een laag opleidingsniveau³⁹ in staat zijn om vernietigingslijsten in de praktijk om te zetten, waarvan de geformuleerde handelingsbegrippen zelfs voor academisch gevormden niet of nauwelijks te begrijpen zijn⁴⁰ en die een handelingsstructuur vertonen die, althans voor het historische bestand, niet overeenkomt met de dossierstructuur?

Recent erkent ook PIVOT dat niet voor alle beleidsterreinen — bijvoorbeeld defensie of buitenlands beleid — volstaan kan worden met het opstellen van lijsten van handelingen. Voor zulke beleidssectoren worden nu de 'bedrijfsprocessen' als uitgangspunt genomen. Impliciet erkent PIVOT daarmee zijn eerdere ongelijk, namelijk dat het mogelijk zou zijn de rijksoverheid uitsluitend op basis van handelingen in kaart te brengen. In eerste instantie zou men als historicus geneigd zijn deze koerswijziging toe te juichen, maar men moet wel bedenken dat de door PIVOT zo benadrukte objectiviteit en standaardisering van de selectiemethode hiermee worden verlaten. Degene die het institutioneel onderzoek verricht, bepaalt nu of de beschrijving zal geschieden aan de hand van handelingen of van bedrijfsprocessen. Bovendien zal de vraag gesteld dienen te worden, welke bedrijfsprocessen, hoe ook gedefinieerd, uitgangspunt voor de beschrijving zullen zijn: bijvoorbeeld die uit de jaren 1945-1950, toen de overheidsorganisatie in Nederland opnieuw vorm kreeg, die van 19nu of—gezien de pretentie van PIVOT het BSD ook richtsnoer voor toekomstige archiefvorming te laten zijn — die van 2000-zoveel?

36 'Bij een orgaan waar het accent duidelijk ligt op de op wet- en regelgeving gebaseerde uitvoerende taken, kan heel gemakkelijk meteen een relatie tussen de handeling en de dossieromschrijving worden gelegd', wordt in het PIVOT-bijbelteje *Van de selectie van papier naar de selectie van handelingen* opgemerkt. De suggestie is dat men voor een omschreven handeling slechts de woorden 'Stukken betreffende' hoeft te zetten. Küller, *Selectie*, 25; advies nr. 396 van de rijkscommissie voor de archieven. Hoe moeilijk het zal zijn om de bedoelde relatie in het geval van niet louter uitvoerende organen te leggen, laat de brochure in het midden.

37 Algemene Rekenkamer, *Archiefbeheer*, 16-17,42; *Pivot, een nieuwe draai*, 4; Nagelhout, 'Inleiding', 8; J. J. Buskes, 'Het standpunt van het ambtelijk beheer', M. Beekhuis, B. de Graaff, *BVD-dossiers vernietigd? Het selectiebeleid t. a. v. persoonsdossiers berustend bij de overheid* ('s-Gravenhage, 1991) 31-33.

38 Buskes, 'Het standpunt', 31-33.

39 Buskes, 'Het standpunt', 28; Algemene Rekenkamer, *Archiefbeheer*, 17.

40 Misschien is het helemaal niet de bedoeling dat de selecteurs werkelijk begrijpen waarmee zij bezig zijn. Zo klaagde H. Janssen, 'Archiefselectie op institutioneel niveau', *Nederlands Archiefblad*, XCIV (september 1990) iii, 235, 'dat vooral de historisch-wetenschappelijke pretenties van selecteurs leiden tot een veel hoger bewaarpercentage dan nodig'.

Conclusie

Samenvattend kan gesteld worden dat de in 1992 gepubliceerde principes van de PIVOT-selectiemethode sterk legalistisch geformuleerd zijn en de politiek-bestuurlijke werkelijkheid eenzijdig abstraheren. Voor de bij de overheid verzamelde informatie op zich ontbreekt een apart selectie-mechanisme. Recente pogingen het PIVOT-model een hoger realiteitsgehalte te geven dragen teveel een ad hoc karakter en bergen het risico van de subjectiviteit in zich, die de RAD nu juist wilde vermijden.

Ik kan mij op grond van de voorgaande overwegingen dan ook geheel vinden in de aanbevelingen die door het NHG geformuleerd zijn om historici en anderen gelijktijdig met het ambtelijk-archivalische driehoeksoverleg de cultuurwaarde van archiefbestanden te laten vaststellen, omdat anders de weegschaal tussen het administratieve en het historische belang uit balans is. Geadviseerd door de rijkscommissie voor de archieven kan vervolgens de politiek de werkelijke keuzes tussen administratief en cultureel belang maken die haar thans niet pregnant genoeg worden voorgelegd.

Ik wil eindigen met twee waarschuwingen.

Ten eerste moeten de historici ervoor waken dat een afzonderlijke toetsing van het historische belang zou leiden tot twee afzonderlijke bewaarcircuits, waarbij de rijksarchiefdienst uitsluitend materiaal van administratief belang bewaart en de historici maar moeten zien waar het (overige) historisch interessante materiaal wordt bewaard. Historici dienen de rijksarchiefdienst te houden aan haar depotfunctie, niet alleen voor materiaal van administratief belang maar ook voor historisch interessante bescheiden.

Ten tweede moeten historici haast maken met de realisering van een parallelle waardering van archiefmateriaal op basis van het historische belang. In sommige archivalische wandelgangen vallen infectueuze geluiden te horen als zou zonder een rigoreuze vernietiging heel Nederland binnen enkele jaren vol archiefbunkers staan⁴¹. Zoals enkele ministeriële archiefambtenaren mij verzekerden: er heerst een klimaat van: 'vernietigen is 'in''. Het moet juist historici bekend zijn dat er verwoestingen kunnen plaats vinden, terwijl er gedelibereerd wordt. Dames en heren historici en anderen die het culturele erfgoed van Nederland een warm hart toedragen, het is vijf over twaalf.

41 Vgl. 'De ... dimensie, die Ketelaar erg aanspreekt, is die van de beheersbaarheid en betaalbaarheid. Nederland overdekkend met archiefdepots is onverantwoord en onbetaalbaar, ongeschoonde archieven zijn onbeheersbaar', Baldé, Spijkerman, 'Kunst', 308.

VII Een complementaire informatie-gerichte archiefselectie

P. M. M. KLEP

Voor het eerst in de mij bekende geschiedenis van het NHG zal gediscussieerd worden over het vernietigen van ons basiswerk materiaal, de archieven. Hiermee wordt in zekere zin een taboe doorbroken. De natuur van de historicus verzet zich nu eenmaal tegen elke vernietiging van kostbare informatie over de samenleving. Het heeft echter totaal geen zin de kop in het zand te steken. Er moet massaal vernietigd worden en dat gebeurt ook.

Informatie in archiefmateriaal is van een wezenlijk andere orde dan informatie in boeken, artikelen en kranten: het archiefstuk is de meest originele informatiebron en fungeert bovendien als onmisbaar controlemiddel op ingesloten bestaande voorstellingen van zaken in wetenschap en maatschappij. De unieke bewijs- en verificatiecapaciteit van micro-informatie in archieven moet worden afgewogen tegen de kwaliteit van informatie die elders aanwezig is en de normale efficiëntie die met het bewaren van archieven betracht moet worden. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat vernietiging onherroepelijk is.

De discussie op deze jaarvergadering betreft in het bijzonder een welbepaald onderdeel van de selectieproblematiek: de grondslagen van de selectietheorie en de consequenties voor een selectiemethodiek. De nota die door de rijkscommissie voor de archieven is toegestuurd bevat een aantal specifieke vragen terzake.

Bijgevolg richt zich de discussie niet zozeer op de traditionele selectiemethodieken, die nog in een belangrijk deel van het archiefwezen worden gebruikt. De aandacht richt zich vooral op nieuwe ontwikkelingen in de selectie van de grote departementale archieven van na de tweede wereldoorlog, zoals die door PIVOT zijn en worden ontwikkeld. Zowel het probleem van de massa als de PIVOT-oplossing voor de archiefselectie wordt goed weergegeven met het volgende citaat:

Traditioneel vindt selectie van archiefstukken plaats aan de hand van de inhoud van het archiefstuk of dossier. Dat deze selectiemethode binnen de rijksadministratie nog nauwelijks uitvoerbaar is, wordt geïllustreerd door de achterstanden in de te selecteren archiefbestanden waarvan de schattingen variëren van 600 tot 1200 strekkende kilometer. Naast dit bezwaar van praktische aard is er ook een principiële bezwaar tegen de selectiemethode, n.l. het subjectieve karakter van de selectiekeuze. De huidige selectiecriteria zijn het resultaat van een subjectieve beoordeling van de informatiewaarde van het archiefstuk of dossier. Selectie van handelingen ('werkzaamheden') van de overheid, i.p.v. selectie van archiefstukken geproduceerd door die overheid, leidt tot maximaal geobjectiverde subjectieve criteria 1.

De grote overgang in het opzetten van vernietigingslijsten is bijgevolg: in plaats van (categorieën van) documenten met de minst belangrijke informatie over de samenleving selecteert men de belangrijkste handelingen van de overheid als organisatie. Bovendien wordt bij de toepassing van de nieuwe handelingenlijsten niet meer uitgegaan van een nadere ad hoe-selectie op basis van het historisch belang. De nieuwe PIVOT-methodiek is theoretisch doordacht (doch zie de fundamentele kritiek hierop in de bijdrage van De Graaff) en is voorzien van een nieuw, beslist onmisbaar instrument. Het betreft het zogenaamde institutionele onderzoek naar instituties, wet- en regelgeving, taken en handelingen van de overheid. Bovendien hoopt men dat de methode vrij vlot kan worden doorgevoerd. Bij dit laatste moet wel bedacht worden dat het

1 Oorlog duurt een leven lang. Een institutioneel onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990 (PIVOT-rapport nr. 3; 's-Gravenhage, 1992) 1.

grootste deel van de 1200 km te bewerken archief niet geordend is als 'administratieve neerslag van handelingen van de overheid' zoals PIVOT dat voor ogen staat. Dat kan een praktisch probleem gaan vormen.

De verrassende macro-strategie van PIVOT wordt in het bijzonder bekritiseerd omdat zij uitgaat van de impliciete hypothese dat de belangrijkste overheidshandelingen ook de historische belangrijkste archieven produceren en dat onbelangrijke handelingen (de zogenaamde routine-handelingen) onbelangrijke informatie voortbrengen. Dit geldt in het bijzonder voor de grote administratieve registraties van de overheid en voor de omvangrijke dossierarchieven betreffende personen, instanties, organisaties, bedrijven enzovoort. Juist met allerlei materiaal dat door gewone ambtenaren is ontvangen, opgetekend en bewerkt zijn vele takken van de geschiedenis tot ontwikkeling gekomen. De basis van de PIVOT-methodiek is dan ook vanuit cultureel en wetenschappelijk oogpunt onevenwichtig en technisch onbetrouwbaar te noemen: de waarde van de handelingen voorspelt de historische waarde van de informatie niet goed genoeg.

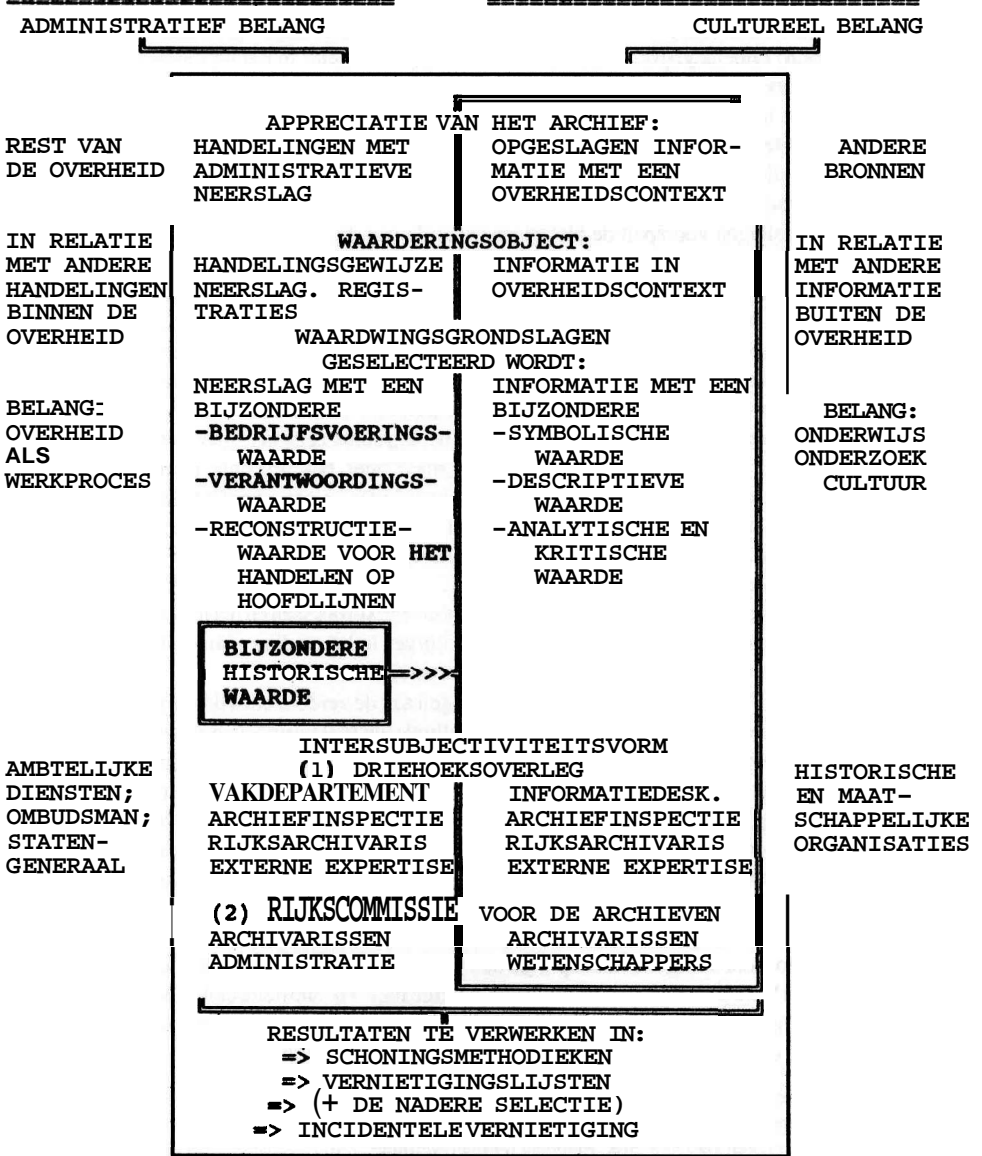
Maar wat dan gedaan? De rijksarchiefdienst heeft wel gelijk dat de oude manier van historisch waarden van materiaal niet meer toepasbaar is. Het valt niet te ontkennen dat het denken over 'het historisch belang' van archieven lijdt aan een ernstig gebrek aan grondslagen en systematiek. Tot nu toe is in het beste geval nagedacht over de vraag of iets vernietigd zou kunnen worden, niet over wat bewaard zou moeten worden. Daar is een groot verschil tussen. Het gebrek aan onderbouwing ondermijnt thans de macro-gerichte cultuur-historische waardering van archieven binnen de administratie waardoor dit belang soms zelfs als 'speculatief' kan worden afgedaan. Men leze daartoe de invloedrijke, maar zeer bekritiseerde overheidspublicatie *Omslag in opslag*, gepresenteerd als een overtuigend idee en een nieuwe beleidsvisie van het ministerie van binnenlandse zaken². Geen wonder dat een zwak geformuleerd en niet geoperationaliseerd cultuur-historisch belang het thans moet afleggen tegen het administratief vertoog van de macro-selectie van handelingen, dat een aantal duidelijke keuzes doet. Terzijde zij nog opgemerkt dat naast het administratief belang van de werkprocessen en het historisch belang ook het belang van de politieke controle en van de burger in het geding zijn. Ook deze belangen hebben het extra moeilijk in een wereld van macro-selectie.

De uitdaging voor het NHG is positief bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van de nieuwe selectiemethodiek van PIVOT: naar de oude methode zal niet teruggekeerd worden. In de nota *Achieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* wordt gepoogd de opgelopen achterstand enigszins in te halen: er worden drie cultureel-historische waarderingsbeginselen in ontwikkeld. Op grond hiervan wordt voorgesteld een complementaire culturele selectietheorie op basis van een beoordeling van informatie toe te voegen aan de reeds ontwikkelde PIVOT-selectiemethodiek van de handelingen van de overheid en niet accoord te gaan met een cultureel-historische waardering van archieven die bijkomstig is of afgeleid is uit administratieve waarden of categorieën.

Kernvragen voor het genootschap zijn dan: 1 Is men het eens over de noodzaak de thans bestaande PIVOT-selectiemethodiek te completeren met een parallelle culturele selectiemethodiek? Hiertegen heb ik nog geen bezwaren gehoord. 2 Zijn we als NHG bereid onze nek uit te steken en in de toekomst gesprekspartner te zijn voor de rijkscommissie voor de archieven en

2 Ministerie van binnenlandse zaken, *Omslag in opslag* ('s-Gravenhage, 1992) 108: 'Indien beide partijen het speculatieve karakter van hun gespreksonderwerp beseffen, zijn — alweer een paradox — praktische afspraken snel mogelijk. Een heel normale veronderstelling is dat een latere onderzoeker toch vooral in het verloop van de bedrijfsvoering geïnteresseerd zal zijn. Natuurlijk, inclusief beleid en de manier waarop dat werd vastgesteld'. Het boekwerk is bedoeld voor studenten en deelnemers aan (interne) opleidingen.

SELECTIE VAN ARCHIEFBESCHIEDEN MET GEGEVENS
 VAN BLIJVEND BELANG VOOR:
 DE OVERHEIDSORGANEN, DE HET HISTORISCH ONDERZOEK
 RECHT- OF BEWIJSZOEKENDEN

Figuur 1

bijvoorbeeld ook waarderingsadviezen te geven? Zo ja, onder welke voorwaarden? Welke gegevens hebben we nodig om behoorlijke adviezen op te stellen?

Parallelliteit en culturele waarderingsgrondslagen

Een uitgewerkte parallelle selectiemethodiek, waarin een volwaardig en autonoom cultureel waarderingsbeginsel is opgenomen, vindt men in de vorm van een schema in figuur 1. De oude ad hoc waardering van het 'bijzonder historisch belang', een soort rest-categorie of toegift op de administratieve selectie (en inderdaad meestal voorwerp van zeer subjectieve opvattingen van selecteurs of archivariissen) is in deze parallelle selectiemethodiek letterlijk opgewaarderd tot een evenwaardige positie.

Ter toelichting bij dit schema kan nog het volgende worden opgemerkt. Het onderscheid tussen administratief en cultureel belang is niet om emotionele maar om zakelijke redenen van belang, waarbij kan worden gerefereerd aan de archiefwet, waar de verschillende belangen worden gespecificeerd. Weliswaar worden de belangen hier onderscheiden, doch zij vormen te samen de basis van een complementaire selectietheorie. De waarderingsgrondslagen die hier worden genoemd zijn ontleend aan respectievelijk de PIVOT-brochure³ en de RCA-nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst*. De verschillende waarderingsgrondslagen van archieven zijn parallel weergegeven in het schema. De kortst mogelijke omschrijvingen zijn de volgende:

Bedrijfsvoeringswaarde: administratieve neerslag van belang voor een efficiënte bedrijfsvoering (van grote waarde is bijvoorbeeld een basisadministratie van de burgerlijke stand);

Verantwoordingswaarde: administratieve neerslag van belang voor de verantwoording van een overheidsorgaan naar controlerende instanties, parlement en burger (van grote waarde zijn bijvoorbeeld recente financiële stukken);

Reconstructiewaarde: administratieve neerslag van belang voor de reconstructie van het handelen van de overheid (op hoofdlijnen), bedoeld voor later historisch onderzoek naar werken beleidsprocessen van de overheid (van grote waarde zijn bijvoorbeeld dossiers met betrekking tot de voorbereiding van een nieuwe wet);

Symbolische waarde: informatie die betrekking heeft op verschijnselen met een uitzonderlijke historische betekenis van belang voor de kennis van gevoelige thema's uit de geschiedenis (van grote waarde zijn bijvoorbeeld archieven die betrekking hebben op de tweede wereldoorlog of op de Koude Oorlog);

Descriptieve waarde: (macro-)informatie die zeldzaam (c. q. onvervangbaar) en veelomvattend is, van belang voor een algemeen beschrijvende geschiedenis (van grote waarde zijn bijvoorbeeld jaarverslagen van een directeur van een dienst of van een gemeente);

Analytische waarde: (micro-)informatie die over talloze personen, instituties en organisaties gedetailleerde (dimensierijke) informatie geeft, van belang voor een kritische, analyserende geschiedvorsching (van grote waarde zijn bijvoorbeeld patentregisters of dossiers van rechtbanken en (bewerkte) kladversies van officiële publikaties).

Het schema bevat als het ware de twee hersenhelften van de Waarderende autoriteit, die respectievelijk een zakelijke, formele en een bedachtzame, culturele functie hebben. De beide

³ *Van de selectie van papier naar de selectie van handelingen. Een methode voor de vervaardiging van een archiefselectie-instrument uitgaande van het handelen van de overheid* ('s-Gravenhage: Rijksarchiefdienst, 1992).

mentale operaties die hier worden afgebeeld hebben ieder hun eigen perifeer, intersubjectief gebied en doen een beroep op onderscheiden sets van ondersteunende instrumenten (waarover zo dadelijk meer). Het is van belang te beseffen dat de rechterhelft thans in het denken over macro-selectie ontbreekt en in enigerlei vorm theoretische en praktische erkenning nastreeft.

Intersubjectiviteit van de culturele waardering

Zoals uit het schema blijkt, kent de administratieve kant van de selectie een krachtige vorm van intersubjectiviteit. Er wordt druk overleg gepleegd met experts van de vakdepartementen alvorens men tot het opstellen van een concept-vernietigingslijst over gaat. Het schema bevat weliswaar een overeenkomstige innige samenwerking met 'culturele experts' voor de selectie van de meest belangrijke informatie in archieven, maar de lezer zij gewaarschuwd. De samenwerking ontbreekt thans praktisch geheel. In de nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* wordt bepleit dit punt de nodige aandacht te geven. Het gaat niet om een delegatie van taken van archivariissen aan historici, maar een inwinnen van oordelen door archivariissen.

Graag verdedig ik hierbij een actieve rol voor het genootschap. Waarom zou het NHG niet kunnen meewerken aan de totstandkoming van expertiserapporten betreffende te selecteren archiefbestanden? Het lijkt dienstig voor deze en andere taken een archiefcommissie in te stellen en te gaan werken aan een lijst van potentiële experts die in voorkomende gevallen geraadpleegd kunnen worden. Er zou naar gestreefd moeten worden deze rapporten tijdig, dat wil zeggen in het ambtelijke driehoeks-overleg, in de procedures in te doen brengen. Tegelijk zou een archiefcommissie van het NHG ook het publieke belang van archieven extra kunnen verdedigen.

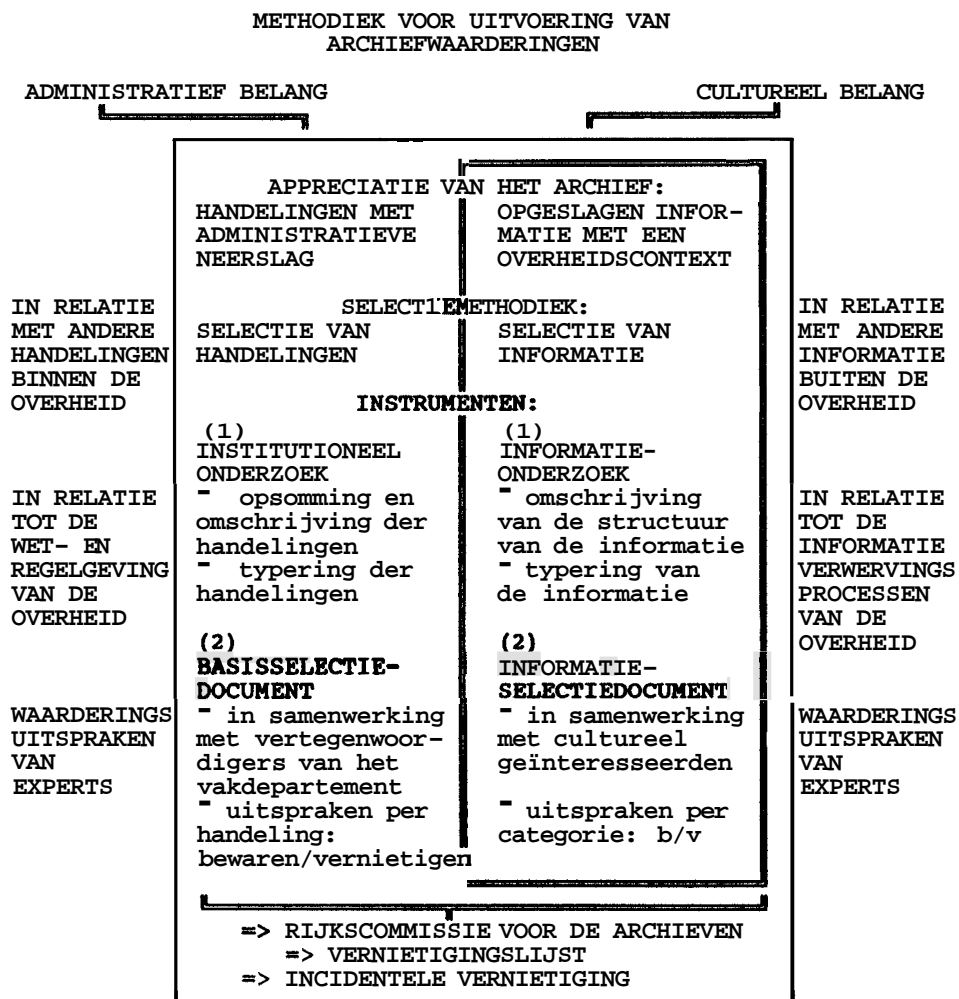
Het wat meer objectief (intersubjectief) selecteren van *informatie* ten behoeve van het historisch belang is naar mijn overtuiging even goed of even slecht mogelijk als de PIVOT-methodiek inzake de waardering van handelingen. Het is duidelijk dat bij beide methodieken de waarderingsgrondslagen vrij abstract zijn en bij feitelijke toepassing een concretisering vragen. Van groot belang is hierbij dat er goed vooronderzoek gebeurt, zodat de waarderings ook metterdaad kunnen worden uitgesproken.

Macro-selectie van informatie: de noodzaak van informatie-onderzoek

Voor de eerste drie waarderingsgrondslagen bestaat een dergelijk instrument reeds: het institutioneel onderzoek. Dit type onderzoek wordt ondernomen voordat men tot het eigenlijke selecteren van handelingen over gaat. Het doel is de handelingen van het archiefvormende overheidsorgaan nauwkeurig in kaart te brengen en te typeren naar soort handeling. Er zijn reeds een aantal van dergelijke onderzoeken gepubliceerd, onder meer naar de ministeriële coördinatie-organen, de wetgeving met betrekking tot de medische beroepen en opleidingen, de oorlogsgetroffenen, telecommunicatie en post, de volksgezondheid en de rijksdienst voor het wegverkeer⁴.

Een tweede, bij ieder institutioneel behorend instrument, is het basisselectiedocument (BSD). De kern van dit document wordt gevormd door de lijst van handelingen met de bijbehorende waarderings 'bewaren' of 'vernietigen'. Het concept-BSD van de rijksdienst voor het wegverkeer behoort aldus bij het desbetreffende institutioneel onderzoek. De motivatie om een handeling ter vernietiging of bewaring te oormerken is interessant. Materiaal dat betrekking heeft op de totstandkoming van regelgeving, de toetreding tot internationale verdragen en het ontwerpen van standaarderkenningsovereenkomsten van bedrijven wordt bewaard, en het materiaal dat betrekking heeft op zogeheten vormkwesities (aanvraagprocedures, formulieren en tarieven van bedrijven), het uitvoeren van keuringen, het feitelijk erkennen van keuringsbe-

4 PIVOT-rapporten, no 1-6.

Figuur 2

drijven, het handhaven van regelgeving en het uitoefenen van toezicht op de bedrijven, het registreren van kentekens, APK-keuringen, afgegeven rijbewijzen, aansprakelijkheidsverzekeringen en snelle motorboten, alsmede het afgeven, innemen en ongeldig verklaren van kentekens en rijbewijzen wordt integraal vernietigd, met als motivering dat dit materiaal geen inzicht geeft in het overheidshandelen op het desbetreffend beleidsterrein of de betreffende routinematige handelingen geen invloed hebben op de hoofdlijnen van het overheidshandelen⁵.

Van belang is voorts te constateren dat in de tot nu toe gepubliceerde BSD's geen passages zijn opgenomen waarin de handelingen worden beoordeeld op basis van het historisch belang. Dit is ook niet nodig. Zoals hiervoor reeds is aangetoond is de handelingenlijst niet noodzakelijk een adequate grondslag voor een culturele selectie van belangrijke informatie. Als oplossing voor dit probleem stel ik voor dat parallel met het institutioneel onderzoek een voorafgaand informatie-onderzoek in de te selecteren archieven wordt ingesteld. In figuur 2, waaraan een schema van de instrumenten van selectiemethodieken is opgenomen, ziet men dat er ook een vooronderzoek naar informatie wordt genoemd: dit bestaat echter thans niet. De logica vereist vervolgens, dat op grond van het 'informatie-onderzoek' tevens een 'informatieselectiedocument' wordt vervaardigd.

Mogelijke voordelen van externe expert-rapporten in het driehoeksoverleg

Het doen opmaken van specifieke waarderingsrapporten door historici (en ook door andere wetenschappers, journalisten en ombudspersonen die belangen van burgers bewaken) zal binnen het driehoeksoverleg een evenwichtiger en bredere toetsing van de opvattingen van de formele partijen in dit overleg mogelijk maken en de argumentatie ten aanzien van het historisch belang aanmerkelijk specifiek maken. Van belang is tevens dat de steeds veranderende researchpraktijk en informatiebehoefte van de historische wetenschappen onmiddellijk zullen doorklinken.

Een belangrijk aspect van het expertadvies is de telkens weer te onderzoeken vraag in hoeverre de informatie in overheidsarchieven reeds in andere vorm beschikbaar is. Vaak verwijst men naar het Centraal bureau voor de statistiek als verzamelaar en uitgever van feitelijke gegevens die de overheid in handen krijgt. Maar is dit terecht? In welke mate blijven gedesaggregeerde gegevens bij het CBS bewaard? Deze informatie ontbreekt in de huidige vernietigingslijsten geheel.

Het zou een grote fout zijn om ervan uit te gaan dat de waarderingsrapporten van individuele experts direct toegepast moeten worden. In het driehoeksoverleg zal op basis van wellicht soms tegenstrijdige cultuur-historische waarderingsrapporten in commissoriaal verband tot opstelling van een concept-vernietigingslijst overgegaan worden. Er zullen knopen doorgemaakt moeten worden.

Een concept-vernietigingslijst met bijgevoegde waarderingsrapporten zal uiteindelijk een wezenlijke explicitering van het historisch belang met zich meebrengen. Daardoor wint het aanzienlijk aan belang als inhoudelijke basis voor toetsing, oordeelsvorming en advisering in de rijkscommissie voor de archieven. Daar zal in laatste instantie het debat gevoerd moeten worden over de in het ambtelijk vooroverleg opgestelde concepten, waarbij niet alleen de waarderings- en selectieproblematiek, maar ook nadere afwegingsproblemen en politieke vraagstukken zich zullen aandienen.

Een zich ontwikkelende praktijk van waarderingsrapporten betreffende de informatie die in te selecteren overheidsarchieven voorhanden is zal bovendien leiden tot een stevige documentatie

5 J. Bogaers, *Concept BSD. Rijksdienst voor het wegverkeer* ('s-Gravenhage: PIVOT, 1993).

van het tot nu toe zo ongrijpbare 'historisch belang'. Indien in de loop van de tijd een groot aantal waarderingsrapporten tot stand komt, zal vanzelf een verdergaand kwalitatief goed onderbouwd debat over waarderingsgrondslagen en selectietechnieken tot ontwikkeling komen.

De waarderingsrapporten zullen voorts een welkome concrete hulp bieden aan degenen die met de vernietigingslijsten moeten gaan werken en die vaak nog een nadere selectie ten aanzien van het historisch belang gestalte moeten geven. Er moet op gewezen worden dat men in de inleidingen van de klassieke vernietigingslijsten — hoe vreemd het ook klinkt — tevergeefs zal zoeken naar een inhoudelijke verantwoording van de lijst vanuit het oogpunt van het historisch belang. Men volstaat met ambtelijke opmerkingen. In de PIVOT-lijsten wordt evenmin vanuit het historisch belang van informatie geredeneerd. De waarderingsrapporten zullen even noodzakelijke als kostbare aanknopingspunten vormen voor de nadere selectie.

De externe advisering zou overigens niet noodzakelijk beperkt hoeven te blijven tot het driehoeksoverleg. Minstens zo belangrijk is het proces van de feitelijke selectie en vernietiging, niet alleen op nationaal, maar ook op regionaal en lokaal niveau. Valt te verwachten dat bij een parallelle macro-selectie op basis van 'handelen' en 'informatie' met technische selecteurs kan worden volstaan? Kan het vernietigingsproces dan worden gemechaniseerd? Ik betwijfel het. Wel valt te verwachten dat dankzij het verrichte informatie-onderzoek duidelijk zal zijn in welke deelbestanden men met enige vrucht een micro-selectie kan toepassen. Hierbij kunnen de overeenkomstige historische en andere organisaties op regionaal en lokaal niveau een uitstekende rol spelen. Dat hierdoor geografische verschillen in bewaring zullen ontstaan kan eerder als een voordeel dan als een nadeel worden beschouwd.

Conclusie

Gelet op de urgentie van de problematiek — er zweven vele PIVOT-selectielijsten boven de markt — kan er echt niet lang meer gepraat en geëxperimenteerd worden. Het op de lange baan schuiven van de discussie zou funest zijn en ook een vreemde indruk op de historici maken. Voor een behoorlijke toepassing van het cultuur-historisch belang dienen snel enkele concrete maatregelen te worden genomen. Men kan hierbij denken aan drie elementen.

In de eerste plaats zal in het archiefbeleid van de vakdepartementen en de administraties van de provincies en gemeenten door middel van ambtelijke instructies uitdrukkelijk verdisconteerd dienen te worden dat het cultureel-historisch belang bij de archiefselectie als zelfstandige, evenwaardige waarderingsgrondslag geldt. De archiefwereld wordt plotseling overspoeld met vragen om zo snel mogelijk binnen enorme bestanden de cruciale archiefbescheiden aan te wijzen die het meest van historisch belang zijn. Deze opmerkelijke gang van zaken overwegend kan de administratie niet het onmogelijke eisen van de rijksarchiefdienst (of van de gemeentearchivaris). De implicatie hiervan is dat geregeld wordt dat de administratieve diensten enig geduld betrachten. En zetten zij voldoende gekwalificeerd personeel in?

Ten tweede wordt bepleit dat vastgelegd wordt dat in de selectiemethodieken een fase wordt gereserveerd voor het doen van kwalitatief goed onderzoek naar de structuur en kwaliteit van de informatie in het betreffende archief. Anders is immers geen behoorlijk gefundeerde waarderingsuitspraak mogelijk en hoeft men van rapporten van externe experts ook niet veel te verwachten. De consequentie hiervan is dat de ontwikkeling van de aanpak van dergelijke informatie-analyses zo spoedig mogelijk ter hand wordt genomen. Het is jammer dat PIVOT de macro-informatie-analyse niet van meet af aan in de methodiek heeft opgenomen.

Tenslotte wordt aanbevolen te regelen dat tijdens de ambtelijke procedures waarin vernietigingslijsten worden opgesteld (of gespecificeerd en toegepast) externe adviezen bij wetenschappelijke en maatschappelijke organisaties worden ingewonnen.

VIII Archiefselectie en vernietiging. Een visie vanuit de economische en sociale geschiedenis

PIM KOOIJ

De afgelopen 25 jaar heb ik vrijwel dagelijks archieven bezocht. Dat waren weliswaar voornamelijk gemeentelijke en provinciale archieven, maar ook daar heb ik de cultuuromslag, die ons vandaag bezighoudt, kunnen waarnemen, zij het vooral als echo van de landelijke ontwikkelingen. Deze omslag vervult ook mij met zorg maar ik heb ook nog wel wat bemoedigends te melden.

Hoe heb ik die omslag ervaren? 25 jaar geleden kon je in Groningen — maar niet alleen daar — het laatste staartje meemaken van het fanatieke materiaalverzamelen. De gemeente-archivaris en ook wel de rijksarchivaris sneupten kelders en zolders van het stadhuis en het provinciehuis af op zoek naar waardevolle stukken. Waardevol was toen nog gewoon synoniem met oud. Het waren soms honderden jaren oude stukken, die op deze wijze eindelijk in het archief terugkeerden.

Veel hadden we daar als historici trouwens niet aan, want de meeste archivariissen waren nog echte geleerden, die de stukken onder zich hielden om er een mooi boek over te schrijven. En dat kon soms heel lang duren. Wij waren dan ook best blij met het aantreden van een nieuwe generatie archivariissen in de jaren zestig en zeventig. Sommigen van hen schreven nog wel boeken, maar ze onderscheidden zich vooral in het toegankelijk maken van archieven, terwijl de acquisitie systematischer werd opgezet. Niet alleen binnen het eigen gemeentelijke of provinciale apparaat maar ook daarbuiten.

Wij economisch- en sociaal-historici hebben genoten, want het ene na het andere bedrijfsarchief of archief van een sociale instelling werd binnengedragen. Het Nederlands economisch historisch archief, dat zich voordien met de verwerving van bedrijfsarchieven bezighield, kon deze taak afstoten, omdat de rijks- en gemeentearchieven veel betere bewaarplaatsen konden en wilden bieden.

In die tijd werden de archieven enerzijds centra van cultuurbehoud en anderzijds brandpunten voor sociaaleconomisch-historisch onderzoek, toen het snelst groeiend specialisme. Maar wie toen bijna dagelijks op een studiezaal zat, kreeg wel signalen dat deze euforische situatie niet kon voortduren. Geregeld reed er een vrachtwagen voor, die een verzameling ongeregeld goed dumpte, waarmee men binnen de gemeente of provincie geen raad wist. Er werden steeds hogere stellingkasten binnengedragen en achter de balie werd besmuikt gepraat over personeelsstops.

In de loop van de jaren tachtig verscheen er weer een nieuwe generatie archivariissen. Echte managers waren het. Boeken werden van hen niet meer verwacht, al schreef een enkeling er stiekem nog wel één. Ze schreven nota's, of technische stukken in het *Archiefblad*, of wervende speeches voor burgemeesters en commissarissen. Dat was danig schrikken, vooral toen we zagen dat het papier nu met zakken vol het archief weer uit ging. En dat iemand in een hoekje van het depot briefhoofden van gemeenterekeningen zat af te knippen.

Een eerste aanvechting was natuurlijk om 'afblijven, mag niet' te roepen en helaas hebben sommige historici dat ook gedaan. Daar hebben zij alleen maar onbegrip mee geoogst, want het was onmiskenbaar, dat er geen ruimte was voor de grote toestroom van papier en dat er dus geselecteerd moest worden. Maar over de wijze waarop dat moet gebeuren, kunnen historici best zinnige dingen zeggen. Om op die briefhoofden uit de gemeenterekeningen terug te komen. Aan die rekeningen is nog vrijwel geen historicus toegekomen. Ze bevatten echter waardevolle informatie over lonen en prijzen, waaraan nu al grote behoefte is. Als die rekeningen dan niet

integraal bewaard kunnen worden, is het beter om de leuke plaatjes er niet af te knippen maar de brieven waarop ze staan integraal te bewaren. Dan blijft er tenminste incidentele informatie over, waar we wellicht nog reeksen van kunnen maken.

Gelukkig wordt op het lokale en provinciale niveau, zo is mijn ervaring, herhaaldelijk een beroep op onze expertise gedaan. Geregeld gaan we mee naar een archiefvormende instantie om te adviseren over selectie aan de bron. Wij geven dan aan voor welk soort onderzoek bepaalde bestanden gebruikt zullen kunnen worden. Dat verloopt heel bevredigend. Zeer recent heeft een AIO van de afdeling economische en sociale geschiedenis in Groningen, die een onderzoek doet naar kapitaalvorming in de machine-industrie, geadviseerd bij de overbrenging van het districtsarchief van het stoomwezen—het enige complete in Nederland—naar het rijksarchief in Groningen. Daar is een plaatsbare selectie uitgekomen, die meteen is geïnventariseerd en waarvan wij denken dat toekomstige historici daar goed mee zullen kunnen werken.

Zo zou het landelijk ook moeten. Maar op één of andere wijze is op dat niveau iets misgegaan. 'Archieven zijn te belangrijk om aan archivariissen over te laten' is een onlangs door meerdere personen geponeerde stelling. En in het proefschrift van een archivaris—ze worden gelukkig nog gemaakt—stond onlangs de stelling 'het belang van de historicus is te subjectief om als leidraad te dienen bij de selectie van te vernietigen archieven'. We kunnen hier gevoeglijk van patstellingen spreken.

Het zal niet gemakkelijk zijn om die te doorbreken. De laatste zet van de archivariissen brengt zeker de economisch- en sociaal-historici danig in het nauw. Ook als ze op lokaal of regionaal niveau werken, want het valt te verwachten, dat de centrale richtlijnen voor selectie en vernietiging, die op het ogenblik in de maak zijn, na verloop van tijd naar de provincies en gemeenten zullen worden doorgesluisd. Dit kan officieel gebeuren, maar ook informeel doordat regionale en lokale archiefambtenaren dezelfde criteria gaan aanleggen.

Wat bevat ons nu niet aan die richtlijnen? In de eerste plaats dat ze centraal zijn, in de vorm van uniform en dwingend. Algemene normen voor vernietiging en uniforme vernietigingslijsten zullen er toe leiden, dat overal hetzelfde verdwijnt. Het beschikbaar zijn van weinig of veel ruimte, de preferenties van de uitvoerende ambtenaren, dat alles wordt van marginaal belang. Het wordt net als met de Franse onderwijsinspecteurs in de negentiende eeuw, die om 11 uur 's morgens konden zeggen: 'nu wordt op alle scholen in Frankrijk gerekend'. Eén van mijn angsten is, dat het nog eens zo ver kan komen dat de algemeen rijksarchivaris kan decreteren dat op een bepaalde dag de inhoud van alle planken 14 in de depots 3c vernietigd moet worden. Dan zal het definitief onmogelijk worden dat onderzoeken als dat naar het beleid ten opzichte van woonwagengewoners in de jaren dertig wordt verricht. Want dat kon alleen uitgevoerd worden, omdat men in Overijssel—en alleen daar—de dossiers had bewaard.

Maar misschien valt het allemaal nog wel wat mee. Ik heb goede hoop dat de rijksarchivariissen zich niet tot uitvoerend ambtenaar zullen laten degraderen en hun eigen verantwoordelijkheid zullen blijven nemen. Maar waar we als sociaaleconomisch-historici natuurlijk absoluut niet mee uit de voeten kunnen, is de nadruk die in nota's en artikelen over selectie van en binnen recente archieven gelegd wordt op de beleidsvorming, het handelen van de overheid. En dan ook nog de beleidsvorming in grote lijnen, dus niet met alle memo's, afgekeurde varianten, paniefaxen en notulen van spoedvergaderingen, die zo kenmerkend zijn voor de huidige bestuurscultuur. Als toekomstige historici niet verder kijken dan de overheidsarchieven, zullen ze op deze wijze een beeld moeten schetsen van een trefzekere overheid, die moeiteloos de ene na de andere smetteloze beleidsnota produceerde.

Dat is niet waar wij naar verlangen. Op zijn best kan op deze wijze een derde van het verhaal dat wij willen vertellen geconstrueerd worden. We hebben dan namelijk alleen zicht op de

aanbodkant. Maar, zoals in ieder handboek economie te lezen staat, daarnaast is er ook de vraagzijde met tussen beide de distributie. Dus als we willen weten hoe en op welke wijze bepaald beleid de burgers bereikte en dan ook nog welke groepen burgers — dat zijn centrale vragen binnen de sociale geschiedenis — dan schieten de volgens de voorgestelde richtlijnen geschoonde archieven schromelijk te kort. Sociale geschiedenis gaat primair over mensen en vervolgens over structuren en instituties die structurerend werken. Wie vanuit deze optiek geschiedenis bedrijft, kan inderdaad niet buiten informatie over overheidsbeleid. Maar het beleid dient eerder als uitgangspunt dan als doel. Bovendien is juist de informatie over beleidsvorming ook wel uit andere bronnen te halen, zoals kranten, periodieken en gepubliceerde nota's. Het gaat ons vooral om inzicht in de uitwerking van bepaalde maatregelen op bepaalde groepen en dat kan alleen via overheidsarchieven verkregen worden.

Hetzelfde verhaal geldt voor de economische geschiedenis. Via bibliotheken is er vrij gemakkelijk achter te komen hoe de wet op de investeringsregelingen (de WIR) tot stand is gekomen en wat deze inhield. Maar om te achterhalen welke bedrijven hier gebruik van wilden maken en in welke mate hun verzoeken gehonoreerd zijn, hebben we dossiers nodig. Die staan meestal niet op de 'bewaarijst'. Toch is dit soort zaken van eminent belang. Het archief van het Fonds voor de nationale nijverheid, dat gegevens bevat over subsidies aan bedrijven in het begin van de negentiende eeuw, heeft belangrijke inzichten opgeleverd in de ontwikkeling van het bedrijfsleven in die periode. Als op dit archief de nu beoogde vernietigingscriteria waren toegepast, had dit niet meer bestaan.

Het administratief criterium, zoals we dat nu noemen, is in een ver verleden in veel gemeenten al op de patentbelasting toegepast. Het gevolg is dat in veel gemeente-archieven wel keurig de richtlijnen voor inning zijn bewaard; volstrekt nutteloos want die staan gewoon in de *Staatscourant*. Ook is er nog de gesommeerde opbrengst per jaar. Maar die prachtige kohieren, waaruit heel precies is op te maken hoe bepaalde bedrijfstakken zich ontwikkelden, zijn er meestal niet meer. Basismateriaal zou het CBS dat noemen. En elke keer als we daar — meestal vergeefs proberen basismateriaal op te vragen, is men weer verbaasd, dat we niet uit de voeten kunnen met de aggregaties.

In dit verband is het ook ontzettend jammer dat gemeenten en provincies niet meer verplicht zijn, zoals dat tot de tweede wereldoorlog wel het geval was, 'Verslagen van den toestand' te produceren. Daarmee werden ze gedwongen om systematisch kwantitatieve en kwalitatieve gegevens te verzamelen voor externe berichtgeving. Dat zette de autoriteiten aan tot een eerste inhoudelijke bewerking van hun archieven en attendeerde ze op het belang ervan. Bovendien leveren die verslagen de onderzoeker heel wat meer materiaal op dan de huidige glossy, intern gerichte verslagen van afzonderlijke diensten, waarbij overigens die van de archiefdiensten meestal een gunstige uitzondering vormen.

Wellicht denkt u dat ik nu toch weer een betoog aan het opbouwen ben met als strekking: alles bewaren! Dat is niet het geval. Mijn verhaal tot nu toe komt er vooral op neer, dat wij binnen ons vakgebied, de sociaaleconomische geschiedenis, in de toekomst veel slechter uit zullen zijn, als er geselecteerd gaat worden volgens het stringent toegepaste criterium van beleidsvorming. Beleid heeft, ik benadruk het nogmaals, een aanbod-, een distributie- en een consumptiekant. Bij bedrijfsarchieven is die driedeling in één archief terug te vinden. Bij overheidsarchieven hebben productie, distributie en consumptie van beleid vaak hun weerslag gevonden in aparte bestanden, die soms mijlenver van elkaar bewaard worden, vaak ook nog op verschillende informatiedragers. Wij hebben behoefte aan een selectiebeleid dat oog heeft voor de samenhang

van deze drie elementen. Dat er bij die selectie flink vernietigd zal moeten worden, is jammer maar onvermijdelijk. Een mogelijk positief gevolg van zo'n selectieproces kan zijn, dat in de geschoonde bestanden de samenhang van produktie, distributie en consumptie duidelijk naar voren komt. Dat is niet alleen goed voor de geschiedschrijving, maar ook voor de overheid zelf, want die lijkt het zicht op die samenhang vaak wat te zijn kwijtgeraakt.

De nota van P. M. M. Klep, die hier ter discussie staat, behelst een indrukwekkende poging om naast het administratief belang, het cultureel belang van archieven een gelijkwaardig gewicht te geven. Nu is cultuur een veelvormig begrip. Binnen ons vakgebied wordt meestal een aan Norbert Elias ontleend cultuurbegrip gehanteerd: het totaal van menselijke verworvenheden — materieel en immaterieel — dat door meerderen wordt gedeeld (hier zit ook een vleugje P. J. Bouman in). Onder deze paraplu heeft zelfs een extreem uitgekleed archief nog culturele waarde.

Vaak wordt echter ook nog onderscheid gemaakt tussen cultuur als produkt en cultuur als proces. Daarbij is het, dynamische, concept van cultuur als proces natuurlijk verreweg het interessantst, om dat dit betrekking heeft op de ontwikkeling van de samenleving, de manier waarop de mensen vormgeven aan hun bestaan, hoe zij met elkaar omgaan, elkaar trachten te beïnvloeden en te disciplineren. In alle tijden heeft men dat willen onderzoeken, zij het steeds met anders geformuleerde vragen. Archieven kunnen op dit soort vragen fascinerende antwoorden geven. Maar dan moeten de onderzoekers niet afgescheept worden met louter informatie omtrent statische cultuurproducten in de beleids sfeer.

Wel selectie dus, maar een ander soort selectie met aandacht voor processen in de samenleving en de rol van de overheid daarin. Geen starre universele vernietigingslijsten, die een eigen koers blijven volgen terwijl de route allang verlegd is. Mij staan richtlijnen voor ogen, die het ook in de toekomst mogelijk zullen maken cultuurprocessen te reconstrueren. Daarbij kom ik niet met de zoveelste subjectieve criteria aanzetten. De trits produktie, distributie, consumptie is al vele malen, zij het meestal impliciet, door historici naar voren gebracht.

Uiteraard is een nadere invulling gewenst. Daarbij kunnen archivariissen in hoge mate profiteren van historici. Zoals ik al heb aangegeven, lukt dat uitstekend op lokaal en regionaal niveau. Dan moet het landelijk ook kunnen. In de nota van Klep wordt een prima suggestie gedaan: de creatie van een permanent, inhoudelijk gericht, overlegforum van archivariissen en historici. En voor de moeilijke gevallen kan ter plekke een diagnose gesteld worden, waarbij de archivaris uiteraard het laatste woord heeft. Die hoeft trouwens niet bang te zijn dat over iedere papiersnipper een discussie zal ontstaan. Veel historici zijn inmiddels—mede dankzij de thans gevoerde discussies — aardig op de hoogte van de selectieproblematiek en ook aan de universiteiten viert efficiency hoogtij.

Ik denk — en daarmee wil ik wat railerend afsluiten — dat de samenwerking tussen historici en archivariissen ten behoeve van een flexibeler selectiebeleid, ook voor de archivariissen van levensbelang is. Het administratief belang van archieven is beperkt en van korte duur. De overheid maakt nauwelijks gebruik van haar papieren geheugen. Wat dat betreft gedraagt zij zich als een dementerende. Het korte geheugen is weg. Ik heb de afgelopen jaren al drie keer de vraag gekregen of er soms een olietank in mijn tuin ligt. Het is gemakkelijker om opnieuw te vragen dan oude bestanden na te lopen. Alleen het lange geheugen werkt nog. Bij grote jubilea en andere herdenkingen verschijnt het archief binnen beeld.

Overheidsambtenaren maken dan ook nauwelijks gebruik van archieven. Het bezoekersbestand bestaat vrijwel uitsluitend uit mensen die door het cultureel belang ervan worden aangetrokken. Daarmee wordt het oppassen. Nu al worden veel waardevolle niet-overheidsarchieven in bewaring gegeven bij musea en andere instellingen, omdat ze daar safer lijken te

liggen. Als de archieven niet duidelijk maken dat het cultureel belang hoog in het vaandel staat, zullen meer bestanden en dus ook bezoekers in de richting van musea en dergelijke gaan.

Dan blijft natuurlijk wel de grootste groep bezoekers nog over, de genealogen. Maar ook die worden veeleisender. Binnenkort kan een stamboom direct bij de Mormonen besteld worden. Per slot van rekening is Utah het meest geavanceerde software-centrum. Genealogen komen dan vooral naar archieven voor additionele informatie. En als allerlei persoonlijke gegevens vernietigd blijken te zijn, zullen ook zij wegblijven.

Rest nog de groep professionele bezoekers. Ook historici zullen evenwel weinig animo hebben om archieven te frequenteren waar alleen nog informatie binnenkomt, die ook uit gedigitaliseerde kranten en andere informatiebronnen te halen is.

En wat is het gevolg? Naast het archievenbestand, zal ook dat der archivarissen drastisch geschoond worden. Het ARA zal het in afgeslankte vorm wel redden. Ook de rijksarchieven houden het nog wel even vol. Maar in de gemeenten keren de archivarissen als eersten terug naar de plaats waar ze begonnen zijn, een hoekje van de secretarie. En reken er maar niet op dat ze daar nog de kans krijgen een boek te schrijven.

IX De Journalist en archiefvernietiging

GERARD MULDER

Graag zou ik u in verrukking brengen met de diepgang van mijn ideeën, maar ik mag in werkelijkheid al blij zijn als ik erin slaag een paar misverstanden weg te werken tussen u en mij en de organisatoren van deze discussie.

Het voornaamste misverstand is mijn aanwezigheid hier. Of beter gezegd, de reden voor die aanwezigheid. Hoewel ik het ze niet heb gevraagd, kan ik me wel voorstellen hoe de organisatoren op het idee zijn gekomen een journalist als spreker uit te nodigen. Zij hebben gedacht: 'Dit is een belangrijk, serieus onderwerp' — en daarin geef ik hen volledig gelijk — 'en daarover moeten de deskundigen hun licht laten schijnen'.

Wie zijn die deskundigen? Dat zijn degenen die archieven professioneel beheren en die ze professioneel gebruiken, dus archivariissen, historici en dus ook journalisten. Deze disciplines moeten toch in staat zijn om vanuit hun specifieke vak-achtergrond een ander aspect van het probleem van de archiefvernietiging te belichten. De archivariissen hebben dat voortreffelijk gedaan, de historici al even zeer; de journalisten zullen dat ook doen. Helaas, nee dus!

De voornaamste reden daarvoor is dat journalistiek als een discipline van professionele deskundigheid niet bestaat. Waarbij ik een professie dan maar even snel definieer als een bezigheid die men slechts kan uitoefenen als men aan bepaalde, nauw omschreven minimum-criteria met betrekking tot scholing, diploma's, ethische nonnen voldoet. Volgens de grondwet, waarin de vrijheid van meningsuiting is gegarandeerd, kan het uiten van gedachten of meningen ook niet zijn voorbehouden aan een bepaalde beroepsgroep. Daarmee is journalistiek als bezigheid gelijk te stellen aan hengelen: men doet dat voor zijn of haar plezier of men doet het voor zijn brood. Maar het blijft hengelen. Alleen: wie het voor zijn brood doet, heeft er meer belang bij om er goed in te zijn dan een amateur.

Hieruit volgt in de eerste plaats dat journalisten niet uit hoofde van hun vak ergens deskundig in zijn. Ten overvloede: tot in het recente verleden kwam men gewoonlijk in de journalistiek omdat men in een echt beroep had gefaald. Het aantal volledig bevoegde onderwijzers wier grootste didactische bijdrage het vertrek naar de journalistiek was, is nog nauwelijks te tellen. Piet Bakker, de journalist en auteur van de bekende *Ciske de Rat*-boeken, wees er in zijn memoires nog fijntjes op dat de ooit fameuze linkse splinterpoliticus Frank van der Goes pas in de journalistiek belandde nadat hij door zijn collega-commissionairs in effecten na enige onaangenaamheden van de beurs was gedrongen. De beroemde chef buitenland van het socialistische dagblad *Het Volk*, Jan de Roode, zag zich genoodzaakt de journalistiek in te gaan nadat hij als pas bevoegd predikant ergens een proefpreek had moeten houden en Kain had verdedigd.

Tegenwoordig zijn de achtergronden vaak wat minder schilderachtig, maar menige jeugd-puistgeteisterde belandt in de journalistiek omdat hij of zij niet wist wat dan wèl te gaan doen. En de talloze opleidingen in de journalistiek die nu bestaan, kunnen niet meer doen dan de weinigen die werkelijk aanleg voor deze vorm van hengelen blijken te hebben, een wat meer of minder geschikte dosis praktische vaardigheidjes en weetjes mee te geven. Een andere indicatie voor het gebrek aan solide, gecertificeerde deskundigheid is de variëteit aan banen en bezigheden die degenen op zich nemen die het vak verlaten: van commissaris van de koningin en burgemeester en hoogleraar tot horeca-ondernemer en directeur van de Nederlandse vereniging tot bescherming van vogels. Ik hoor nooit dat een archivaris vogels gaat beschermen.

So much for de journalist als serieuze gesprekspartner van dit geleerde, gespecialiseerde gezelschap. En — dit terzijde misschien vraagt u zich nu af hoe dat dan met mij zit: welnu, niet

veel beter. Ik heb niets gestudeerd. Ben na de middelbare school in de journalistiek gegaan omdat het mij leuk leek overal vooraan te mogen staan en heen gestuurd te worden. Net twee weken bij de krant en dan al tijdens de sinterklaasviering voor gehandicapte kinderen in de Prinses Irenekazeme in Wezep de chocolademelk aangereikt krijgen door de commandant persoonlijk, die ook met warmte naar het welbevinden van de meneer vaai de pers informeert. Dat er bij terugkeer op de redactie ook een stukje van mij werd verwacht, was een onaangename verrassing waarover ik eerlijk gezegd nooit ben heengekomen.

Is het met de theorie dus belabberd gesteld, wellicht, zo hebben de organisatoren gehoopt, kan de omgang met de rauwe praktijk de journalisten tot grensverleggende inzichten inzake het archiefbeheer en -gebruik hebben gebracht. Weer mis. Het feit dat de meesten van u weleens het pad van een journalist zullen hebben gekruist, neemt niet weg dat journalisten in principe niets met archieven te maken hebben. De journalist is bezig met het heden, het archief gaat over gisteren, zo simpel is dat. En gisteren, doen wij in de kattebak of wikkelen wij om de gekochte kabeljauw.

De meeste kranten en tijdschriften vinden spitten in het verleden een luxe, die tijd- en geldrovend is en die daarom maar mondjesmaat beschikbaar wordt gesteld. Als een journalist het heeft over 'even naar het archief gaan' bedoelde hij tot voor kort — nu is het bij sommige kranten gecomputeriseerd — het raadplegen van een stapeltje beduimelde kranteknipsels, vaak ook nog alleen uit de eigen krant geknipt, over het betreffende onderwerp. Er zijn collega's die zelfs deze minimale research al het maximum vinden.

Een collega, ik kan zijn naam niet noemen, want hij vervult nu een vooraanstaande functie bij een omroep, placht allerlei politici 's nachts om half twee op te bellen met de vraag: 'Ontkent u het gerucht dat u bij de Waffen SS hebt gediend'? Mocht er eens iemand ja zeggen, dan scheelde het een hoop vruchteloos gezoek in archieven, zo vertrouwde hij mij eens toe, en het was een mooie primeur.

Ook ik heb pas veertien jaar geleden—ik was toen toch al 32—het algemeen rijksarchief voor het eerst van binnen gezien, en dat was in de journalistiek geen schande. Deze onbekendheid met het fenomeen 'archief' wordt weerspiegeld in wat journalisten erover schrijven — want een archief is vooreen journalist, net als alles trouwens, niet alleen een potentieel stuk gereedschap, maar ook een onderwerp. Dat doen ze zelden. Ja, als het om het BVD-archief gaat. Maar de reden daarvoor kan iedereen bedenken: het geurt er naar spanning en sensatie, naar chantage en *Weibergeschichten* en spionage. Waarom verdronk de Duitser Friedrich Schallenberg na de tweede wereldoorlog in een Haagse vijver waarin maar drie centimeter water stond? Dat soort dingen. Maar als zou uitlekken dat de Amsterdamse Kamer van koophandel van zins was haar archief bij nieuwe maan in het IJ te dumpen, zou *Het Parool* er misschien op de stadspagina een verveeld eenkolommertje voor over hebben.

Nee, als journalisten zich werkelijk bij een archief betrokken zouden voelen, dan waren er al lang her en der in kranten — dus niet in vakbladen — stukken verschenen over de steeds hoger worden kosten voor onderzoek en kopiëren die door menige archiefinstelling worden gevraagd. Of over het probleem dat steeds meer correspondentie en memoranda per computer worden uitgewisseld en daardoor voor het nageslacht verloren gaan. Of over het onderwerp waarvoor we hier bij elkaar zijn.

Betekent dit neerslachtig makende *tableau de la troupe* nu dat ik een soort nepgeneraal zonder leger ben of, zo u wilt, een zichzelf ontmaskerende kapitein van Koepenick? Niet helemaal, al moet u mij meer zien als een onzeker voortschuifelende verkenner dan als vertegenwoordiger van een beroepsgroep die hier een duit van specifieke deskundigheid in dit zakje komt doen.

Laten we ervan uitgaan dat in de toekomst de journalist een steeds frequentere bezoeker van de archieven, ook die van de overheid, zal worden. Deze veronderstelling is gebaseerd op de volgende extrapolatie. Wij zien in de consumptie van media, en dan heb ik het in het bijzonder over de gedrukte media, een steeds dramatischer kloof ontstaan tussen zij die lezen en zij die niet lezen. Vraag mij nu even niet wat de sociologische, economische of psychologische oorzaken daarvan zijn. Ik weet daar niet snel een mooi sluitend antwoord op, en bovendien valt dat antwoord enigszins buiten het bestek van mijn onderwerp. Laten we het houden op de constatering dat vroeger, laten we zeggen vijftien tot twintig jaar geleden, de hoger opgeleiden goed geïnformeerd wilden zijn, de minder hoog opgeleiden wat minder, en de lager opgeleiden een beetje. Een glijdende schaal van informatie-gretigheid zogezegd.

Tegenwoordig zien we in snel tempo een polarisering ontstaan tussen enerzijds potentiële krantenlezers die geen enkele informatie-gretigheid meer tentoonspreiden—en die dus, minder deftig geformuleerd gewoon geen krant meer lezen ('Ik kijk wel naar het journaal van RTL4') en anderzijds een groep die juist steeds hogere eisen aan haar informatiemedia stelt. Dat is de groep die de nu al jaren onafgebroken groeiende landelijke kwaliteitsdagbladen leest. Dat is ook de groep consumenten waarop de regionale dagbladen voor hun voortbestaan hun hoop hebben gevestigd; voor het aangaan van die concurrentiestrijd willen ze in hun journalistieke produkt investeren. Dat wij van die concurrentieslag om de informatie-élite nog niet veel méér merken dan een golf van fusies van regionale bladen en concerns, mag een wrange ironie heten, maar alle betrokkenen zeggen dat het een *reculer pour mieux sauter* is.

Dat betekent onder andere dat de journalistiek meer de diepte zal ingaan, en daar zal, het verbaast u niet, archiefbezoek bij horen. Op dat moment zal deze trend de wind in de zeilen krijgen door de omstandigheid dat op elke krantedirectie wel een paar zonderlingen rondlopen die het leuk vinden in het — altijd betrekkelijk recente, want het blijven journalisten tenslotte — verleden te graven. Nu moeten ze hun hobby, als ik het zo noemen mag, grotendeels zonder speciale prikkels van hun baas of opdrachtgever uitleven.

Zo kent u allen ongetwijfeld het voorbeeld van die enthousiaste journalisten van het *Haarlems Dagblad* die onder vele andere kwesties een paar jaar terug het onderzoek naar de toedracht van de dood van de verrader King Kong nieuw leven inbliezen. Nog onlangs verzekerde hun directeur mij — en ik moet erbij zeggen in een héél andere context en zonder specifiek op deze journalisten te doelen — dat het probleem van het maken van een regionale krant is dat de journalisten eigenlijk bij een landelijk dagblad hadden willen werken.

Maar zoals gezegd, dat gaat dus veranderen. Bovendien zullen we steeds vaker zien—ook dat is een uit ervaringen te extrapoleren trend—dat journalisten onderzoek dat ze eerst ten behoeve van hun krant hebben verricht en dat is uitgemond in een of meer stukken, zullen willen uitdiepen tot een boek. Daarvoor is dan weer aanvullend onderzoek vereist.

Nu gaat de journalist met andere doeleinden en oogmerken een archief in dan een genealoog, een rechtzoekende burger of een historicus. De genealoog en de burger openen de dozen om een heel rechtstreeks, zeer particulier belang na te jagen. De historicus daarentegen dient een volstrekt tegenovergesteld geaard belang: het is breed, het is vaag — 'de geschiedwetenschap', 'de behoefte om te weten'. Het onderzoeksonderwerp is soms betrekkelijk willekeurig 'mijn promotor kwam ermee en ik wist niks beters' of 'ik kreeg mijn aio-plaats op voorwaarde dat ik dit of dat deel terrein van een groter onderzoek zou bestrijken en daar ben ik toen maar op doorgegegaan' of 'mijn ouders hadden een plantage in Indië en daarom werk ik nu aan de geschiedenis van de VOC'.

De journalist zit ergens tussen de burger en de historicus in. De journalisten komen niet voor

een onderwerp dat uitsluitend voor henzelf van belang is zoals dat bij de rechtzoekende burger of de genealoog het geval is. De journalisten zijn aan de andere kant ook niet vrij in de keus van hun onderwerp zoals de historici dat in principe zijn. Hun onderzoeksdoel wordt gedictieerd door de actualiteit en daarmee door de belangen van hun lezers die over die actualiteit willen worden voorgelicht. En aangezien u allemaal ook een krant leest — of is hier ook al een groeiende neiging het na vijven bij RTL 4 te laten? — komen de journalisten ook namens u!

Dames en heren archivariissen, als u een journalist op bezoek krijgt, krijgt u uzelf op bezoek. Dus wees aardig! U denkt dat ik dit zeg om ook eens een spitsvondigheidje te debiteren, maar ik bedoel het wel degelijk serieus! Dat lezersbelang valt namelijk nader te definiëren.

Als we brave folklore even terzijde laten, zoals het onderzoeken van de geschiedenis van een straat ter gelegenheid van haar feestelijke herprofilering — ik noem maar wat — leiden de criteria actualiteit en lezersbelang tot een specifiek genre onderwerpen: gebeurtenissen of situaties namelijk die hun oorsprong in het verleden hebben, maar waarvan de effecten doorwerken in het heden en/of de nabije toekomst. In negen van de tien gevallen hebben we het dan over een controle op de macht: hoe zijn ooit bepaalde beslissingen tot stand gekomen, wie hebben ze genomen en waarom niet anderen? Daar komt het in het kort op neer. Leg deze definitie naast een aantal willekeurige resultaten van journalistiek speurwerk in archieven en u zult zien dat ze van toepassing is. Dat geldt voor in principe alle WOB-zaken, het geldt voor de dood van King Kong. Een eigen betrekkelijk recente ervaring in dat opzicht is mijn onderzoek naar de dood van NSB-leider Rost van Tonningen, waarvan ik het resultaat in *NRCHandelsblad* van december 1990 heb gepubliceerd. Ik begon niet aan dat onderzoek omdat het mijn enige alternatief was voor verveeld rondhangen op een straathoek. Het actuele gegeven was dat de weduwe Rost van Tonningen net haar memoires had gepubliceerd waarin ze als 'onthulling' opnieuw de beschuldiging uitte dat wijlen haar man in 1945 in de Scheveningse gevangenis was vermoord. Bovendien was opnieuw de publieke discussie rondom de rechtmatigheid van haar verzetpensioen opgelaaid en zij die haar dat pensioen betwisten, zouden toch zwakker staan als de weduwe gelijk had. Wat mijn conclusie was, namelijk dat de weduwe met aan zekerheid grenzende waarschijnlijk volstrekt ongelijk heeft, is interessant, maar doet verder voor dit betoog niet ter zake. Het gaat om de reden waarom een journalist in de archieven belandt. En een onderzoek naar de dood van een NSB-leider is in feite een onderzoek naar de manier waarop de machthebbers met hun macht zijn omgegaan.

Een ander voorbeeld dicht bij huis, bij mijn huis dan, is de serie artikelen die mijn naaste collega Paul Koedijk begin vorig jaar in het weekblad *Vrij Nederland* publiceerde over de geschiedenis van de Nederlandse tak van de ondergrondse anticommunistische organisatie Gladio. Ook deze serie vond haar oorsprong in de actualiteit: de onthulling namelijk dat Gladio tot voor heel kort in heel West-Europa actief was. Controle op de macht, reconstructie van de machtsuitoefening: zo ben ik toch weer terug bij het cliché van de journalist als waakhond van de democratie. Mag ik dus eindelijk eens iets positiefs over mezelf en mijn vakgenoten zeggen.

Deze toch betrekkelijk specifieke invalshoek van de journalist stelt ook bepaalde eisen aan de inhoud van de archieven. Zo zullen journalisten niet in de eerste plaats op zoek zijn naar archiefmateriaal waaruit blijkt hoe een bepaalde overheidsdienst — ik paraphraseer nu even de nota van Paul Klep — *in Grossen und Ganzen* heeft gefunctioneerd. Ze willen materiaal over de manier waarop cruciale beleidsbeslissingen tot stand zijn gekomen of hoe beleidsmakers *in their finest* — of *worst hours* — hebben gewerkt, en die manier willen ze helemaal kunnen reconstrueren. Daarom willen ze de kladjes, de concepten en de minuten kunnen raadplegen, de losse krabbels op aangehechte vodjes. Toevallig zijn dit nu juist allemaal historische attributen die, als ik de nota van Klep goed heb begrepen, nu allemaal dreigen te worden weggesaneerd

uit de archieven. Dat is dus allemaal heel ernstig, en des te ernstiger omdat 'de journalistiek' op dit moment nog gelukzalig voortdommelt, nog niet wetend hoeveel bot zij gaat vangen als zij straks de geest krijgt om archieven te betreden.

Bovendien dreigt er vanuit journalistiek oogpunt bezien nog een ander gevaar. Reconstructie van de machtsuitoefening is in laatste instantie immers een zaak van mensen, van individuen. Daarnaast moet ik noemen — ik ben tenslotte journalist — dat schrijven over mensen met hun hebbelijkheden en hun rotstreken altijd leuker is en prettiger wegleest dan schrijven over abstracta zoals 'de regering' of 'het beleid' of 'de stroming'. Ik kan er wel een chic verhaal omheen hangen, maar zo ligt het nu eenmaal. Vandaar weer die journalistieke belangstelling voor de B VD-archieven: persoonlijker, menselijker, individueeler kan het haast niet. U weet nog wel: 'Aan namen heb ik niets, rugnummers moet ik hebben', sprak de sportcommentator Theo Koomen toen hij hoorde dat Wim van Est tijdens de Tour de France in een ravijn was gevallen. Maar dat moeten de zenuwen zijn geweest. In de journalistiek zijn namen en alles wat daaraan vast zit alles, rugnummers zijn niets.

De journalisten hebben uitdien hoofde nog veel meer rechtstreeks belang erbij dat persoonlijke archieven worden geacquireerd en toegankelijk gemaakt dan de geschiedwetenschap in het algemeen dat al heeft. Weliswaar is de huidige studiedag gewijd aan de vernietiging van overheidsarchieven en niet aan die van particuliere collecties, in de praktijk hangen beide categorieën nauw samen. Dat komt doordat het meestal overheidsinstellingen zijn zoals het ARA of gemeente-archieven die zowel overheids- als particuliere archieven verzamelen en beheren. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat door de noodzaak om die Himalaya aan papier die op de archiefinstellingen afkomt, te bergen, die instellingen gaan bezuinigen op het acquireren van persoonlijke collecties. Daarnaast is het schrikbeeld denkbaar dat van particuliere collecties rigoureuze materiaal wordt vernietigd dan tot dusver.

Een zo'n schrikbeeld kwam mij meteen voor de geest toen ik hieraan dacht, en dat spookte in het rijksarchief Noord-Brabant in Den Bosch, waarvan nog maar enkele jaren geleden enkele archivariissen op onvolprezen wijze de particuliere collectie van oud-premier Jan de Quay toegankelijk hebben gemaakt. Ik geef het maar als een voorbeeld. De correspondentie in die collectie bevat ontelbare op zichzelf onbeduidende kattedelletjes waarin oud-ministers uit het kabinet laten weten of ze wel of niet op een komende kabinetsreünie zullen komen. Stel dat de archivariissen uit ruimtegebrek zouden hebben moeten beslissen om van bijvoorbeeld iedere minister maar één zo'n briefje te bewaren... Dan zouden latere generaties nooit hebben kunnen weten hoezeer Nederlandse kabinetten ook decennia na hun aftreden nog met Bisonkit aan elkaar geplakt kunnen zitten zoals na afloop van dergelijke studentikoze ontmoetingen de boter soms tegen het plafond kon zitten; een interessant inzicht in de machtschicuits zou hun onthouden blijven...

Wat moet er gebeuren? Wat moeten we met deze vaststellingen? Ik wil daar kort over zijn, niet alleen omdat ik u al lang genoeg heb bezig gehouden, maar ook omdat ik het niet precies weet. Alleen al mijn betrekkelijke hulpeloosheid tegenover dit vernietigingsvraagstuk typeert de afstand die de journalistiek nu nog heeft ten opzichte van de geschiedwetenschap in het algemeen en het archiefbeleid in het bijzonder. Er zijn wat mij betreft slechts een paar duidelijke conclusies.

Ten eerste heb ik uit wat de vorige sprekers hebben gezegd en uit wat ik heb gelezen, niet de indruk overgehouden dat er concrete, algemeen geldende richtlijnen kunnen worden opgesteld voor het behoud van cultureel belangrijk archiefmateriaal. Daaruit volgt dat alleen beoordeling in de praktijk van het materiaal, in eerste instantie per archief, uitsluitend zal geven. Misschien is veel later daaruit een algemeen toepasbare set criteria af te leiden.

Ten tweede houd ik staande dat, hoezeer ook in die praktijk de belangen van de journalist parallel zullen lopen met die van de historici, er ook nog een apart belang ligt. Dat belang, controle op de macht en leesbare geschiedenis, is niet alleen een belang van een bepaalde beroepsgroep, maar is tevens een algemeen belang en moet daarom serieus genomen worden.

Ten derde kan behartiging van dat belang alleen maar vorm krijgen doordat ook een journalist deel zal kunnen uitmaken van de commissies die zich, waarvoor allerlei mensen zich sterk hebben gemaakt, in de toekomst met de beoordeling van archiefmateriaal dat voor behoud in aanmerking komt, gaan bezig houden. Dat zal niet permanent hoeven te zijn. Na een paar keer weten archivariissen en archiefinspecteurs wel wat de journalist wil.

Blijf ik nu met het probleem zitten dat, voor de journalisten beseffen dat er een probleem is, er nog heel wat moet gebeuren. Uit zichzelf zullen journalisten nu niet snel handelen naar het inzicht dat er een belang van hen op het spel staat. Ik vrees dat historici en archivariissen het voortouw moeten nemen en de media moeten lokken. Hoe?

Er schijnen inderdaad journalisten naar dit symposium te zijn gekomen. Wij weten niet of zij, mijn collega's dus, er iets mee zullen doen. Misschien komen ook zij alleen voor de chocolademelk.

Als u geachte archivariissen en historici, met het onderwerp dat vandaag op de agenda staat, geheid de voorpagina's had willen halen, dan had u de journalisten die u wel kent van tevoren iets moeten influisteren. Ik zie de kop al: 'Lubbers tracht verleden uit te wissen. Honderden km archiefmateriaal verdwijnen spoorloos'. Niet netjes, vindt u? Maar wel effectief. In één klap was het onderwerp op de journalistieke agenda geplaatst. En wat de methode betreft: in de journalistiek gaat de mare hoe de CPN-journalist Friedl Baruch, redactiechef bij *De Waarheid*, zich in die eerste naoorlogse jaren, toen *De Waarheid* nog een journalistiek medium van betekenis was, zich over koortsachtige aan primeurs tikkende collega's boog en hen toesnerpte: 'Snel, sneller, rektifizieren kunnen wei altheid noch!' Onthou dat nu eens!

X De tekst van het door het bestuur van het NHG uitgebrachte advies

Aan de rijkscommissie voor de archieven
Postbus 5406
2280 HK Rijswijk
t.a.v. mr. L. Lieuwes

Den Haag, 14 december 1993

Zeer geachte heer Lieuwes,

Uw brief van 25 maart 1993, kenmerk RCBII-93-040, met de nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* heeft onze bijzondere belangstelling getrokken. Het bestuur acht de richting waarin de selectieproblematiek — in het bijzonder de zogenaamde PIVOT-methodiek— zich ontwikkelt inderdaad een kritische reflexie en naar buiten gericht optreden waard. Zoals u weet heeft onze vorige voorzitter, professor dr. P. W. Klein, reeds in 1991 in zijn jaarrede ernstige waarschuwingen laten horen. De reactie van de algemene rijksarchivaris was van dien aard, dat het NHG zich gestimuleerd mocht weten verder commentaar te leveren.

De leden van het genootschap kregen begin april in de *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* een bijdrage van professor dr. P. M. M. Klep onder ogen, waarin zij werden opgeroepen na te denken over de selectieproblematiek. De tekst is te uwer informatie bijgevoegd. Het bestuur kreeg hierop opvallend veel reacties.

Spoedig volgden brieven van leden, waarin steeds grote bezorgdheid over de PIVOT-waarderingsgrondslagen doorklonk en een zogenaamde parallelle selectiemethodiek werd bepleit. Het bestuur achtte het raadzaam de wetenschappelijke bijeenkomst die elk jaar ter gelegenheid van de jaarvergadering wordt gehouden aan de selectieproblematiek te besteden. Gezien de termijn van antwoord die u had genoemd is de jaarvergadering daartoe vervroegd georganiseerd op 24 september j.1.

De convocatie van deze wetenschappelijke bijeenkomst voegen wij bij. Een zevental sprekers heeft zich over de verschillende aspecten van de archiefselectie gebogen. De teksten van hun uiteenzettingen zal men aantreffen in de laatste aflevering van de BMGN van dit kalenderjaar. U zult binnenkort een exemplaar van dit discussiedossier ontvangen. Zoals u weet vond het actualiteitenprogramma NOVA het de moeite waard om zendtijd aan de selectieproblematiek te besteden, terwijl ook in *NRC-Handelsblad* enkele bijdragen verschenen.

Het bestuur volgt hierna uw vragen

(1) en (2)

Het bestuur acht de nota *Archieven bewaren. Cultureel investeren in de toekomst* een document dat voor de discussie over de grondslagen van en in acht te nemen criteria bij de selectie en vernietiging van archiefbescheiden als positief en fundamenteel kan worden beschouwd. Het bestuur ziet de methodiek die gericht is op een selectie uitgaande van het handelen van de overheid als principieel en praktisch te zeer verengd om als zodanig voldoende recht te kunnen doen aan het historisch belang.

Een uitgangspunt van PIVOT lijkt te zijn dat de belangrijkste handelingen van de overheid ook de historisch meest interessante neerslag vormen. Het bestuur weet echter dat historisch materiaal van puur uitvoerende diensten uit vele takken van de geschiedwetenschap niet valt weg te denken. Het is inderdaad zoals de raad voor het cultuurbeleid in advies 404 opmerkt: dat niet primair het handelen van de overheid maar de waarde van de opgeslagen informatie in het geding is. De PIVOT-methodiek is vanuit dit oogpunt niet de aangewezen methodiek.

Het bestuur deelt de opvatting dat het historisch belang beter moet worden gespecificeerd dan voorheen. De nota biedt hiertoe goede aanknopingspunten. Ook de procedurele versterking van het culturele belang in de voorbereiding van nieuwe en herziening van oude vernietigingslijsten en de eventuele nadere specificatie van selectielijsten acht het bestuur van groot belang. Het NHG is in beginsel bereid als aanspreekpunt terzake te dienen. Het is echter van belang dat er goede afspraken over een eventuele adviesfunctie van het NHG worden gemaakt.

(3)

Gegeven de thans reeds volop lopende uitvoering van de zeer geprofileerde PIVOT-methodiek, acht het bestuur het inderdaad raadzaam om vooralsnog een systeem van parallelle selectie in de werkwijze van de archiefdiensten te implementeren: enerzijds op basis van het handelen van de overheid, anderzijds op basis van de informatie bij de overheid. Op deze wijze wordt de door het bestuur gewenste gelijkwaardigheid van de wettelijk voorziene belangen op het niveau van de beginselen en de uitvoering van de selectie vooralsnog bereikt.

(4)

Het bestuur acht de drie voorgestelde culturele waarderingsgrondslagen (symbolische, descriptieve en analytische waarde) een adequate invulling van het historisch belang, maar onderkent daarbij een probleem van nadere specificatie en operationalisering. Zoals in de PIVOT-methodiek de waarderingsgrondslagen met betrekking tot het handelen van de overheid handen en voeten krijgen dankzij het zogenaamde institutionele onderzoek en het basisselectiedocument, zo zal het historisch belang van informatie pas goed gewaardeerd kunnen worden als er voorafgaande informatie-onderzoeken worden verricht en op grond daarvan bewaar/vernietig beslissingen worden genomen.

(5)

In een volgend stadium zal het bestuur deze vragen gaarne verder onderzoeken. Het lijkt inderdaad van belang dat een behoorlijk breed oordeel over archieven gevormd wordt. Verder hecht het bestuur zeer aan het reeds genoemde voorafgaande informatie-onderzoek als hulpinstrument voor beoordelaars.

(6)

Inderdaad heeft het NHG nogal wat opmerkingen ontvangen over vernietigde en bedreigde archieven. Het bestuur neemt zich voor daar later op terug te komen. In het algemeen valt op te merken, dat de zogenaamde administratieve basisregistraties en dossierarchieven van personen, organisaties en instellingen zeer bijzondere aandacht verdienen. Ook zou het nemen van steekproeven onder de aandacht van historici/informatici gebracht kunnen worden. Het NHG is bereid terzake contacten te leggen.

(7)

Het bestuur acht het inderdaad van groot belang dat het historisch belang in een vroeger stadium dan thans gebruikelijk is, op basis van een bredere oordeelsvorming en op een veel meer expliciete wijze aan de orde komt, niet alleen bij vernietigingslijsten, maar ook bij andere operaties waarbij archieven geschoond, geselecteerd of vernietigd worden.

(8)

Zoals reeds opgemerkt is het bestuur van het NHG bereid om ten dienste van het driehoeks-overleg en de rijkscommissie voor de archieven een adviserende rol te spelen. Het valt te hopen dat ook andere wetenschappelijke, maatschappelijke en culturele organisaties zich hiertoe bereid verklaren. Toch zal een bereidheid tot adviseren niet voldoende zijn om een adequate bewaring op basis van het historisch belang te verzekeren.

Wat het cultuur-historisch belang betreft zouden twee concrete stappen van de rijkscommissie en de rijksarchiefdienst van groot belang kunnen zijn.

In de eerste plaats zou het erg positief werken indien in de ambtelijke en beleids sfeer opnieuw aandacht wordt geschonken aan het historisch belang als een zelfstandig, gelijkwaardig en belangrijk criterium. Het bestuur is geschrokken van bepaalde passages uit *Omslag in opslag* waar het historisch belang als 'speculatief' wordt gekwalificeerd. In de PIVOT-methodiek wordt de waardering van informatiewaarde als 'subjectief' afgedaan. Vele ambtenaren worden soms al in de opleiding doordrongen van de regel dat routinematig materiaal dat niet van belang is voor beleid vernietigd kan worden. De informatie waarde van archiefmateriaal dient opnieuw in ere hersteld te worden. Politieke en ambtelijke duidelijkheid kan hier veel onheil voorkomen.

Ten tweede bepleit het bestuur nogmaals met enige nadruk om, alvorens een uitspraak 'bewaren' of 'vernietigen' te (laten) doen, een onderzoek in te laten stellen naar de structuur en kwaliteit van de informatie die het desbetreffende archief bevat. Anders is een behoorlijk gefundeerde waarderingsuitspraak van niet-betrokken archivariissen of-ambtenaren praktisch onmogelijk. Dit geldt des te meer nu de nieuwe lijsten in de eerste plaats 'handelingen' beschrijven en niet langer 'categorieën van documenten' (waarvan de informatie-inhoud trouwens ook niet altijd duidelijk kon zijn).

Het bestuur beseft dat er thans met PIVOT een selectiebeweging op gang is gekomen die moeilijk te stoppen valt. Het zou echter onjuist zijn om met een beroep op deze ontwikkeling de zogenaamde basisselectiedocumenten toch maar goed te keuren. Het moet mogelijk zijn op basis van een bijkomend informatie-onderzoek het historisch belang van de in het geding zijnde informatie te wegen.

Met vriendelijke groet,

Prof. mr. C. Fasseur,
voorzitter van het NHG